

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BİLİM ve UTOPYA

MİTOLOJİLERDE DİNLERDE YARATILIŞ HİKÂYESİLERİ ve BİLİMİN YANITLARI

PROMETHEUS: İNSANLIĞIN YARATICISI • KADİM HİNT METİNLERİNDE SARGA "YARATILIŞ" VE
YENİDEN YARATILIŞ "PRATISARGA" ANLATI/SÖYLENCESİ • HEGEL'İN SEMAVİ DİNLERE
TARİHSEL VE FELSEFİ BAKIŞI • EVRİM DİNİ İNANCA BAKIŞI NASIL DEĞİŞTİRDİ?
BÜYÜK PATLAMADAN BUGÜNE: KOZMOLOJİ VE ASTRONOMİNİN BAŞLANGIÇ İÇİN SÖYLEDİKLERİ
KİMYASAL BAŞLANGIÇ, KİMYASAL EVRİM VE KİMYASAL YAŞAM: HAYAT NASIL BAŞLADI?
YENİ TESPİTLER VE YENİ YORUMLARLA: İNSANIN EVRİMİ

PROF. DR. SİNAN AKGÖL

HALUK ERTAN

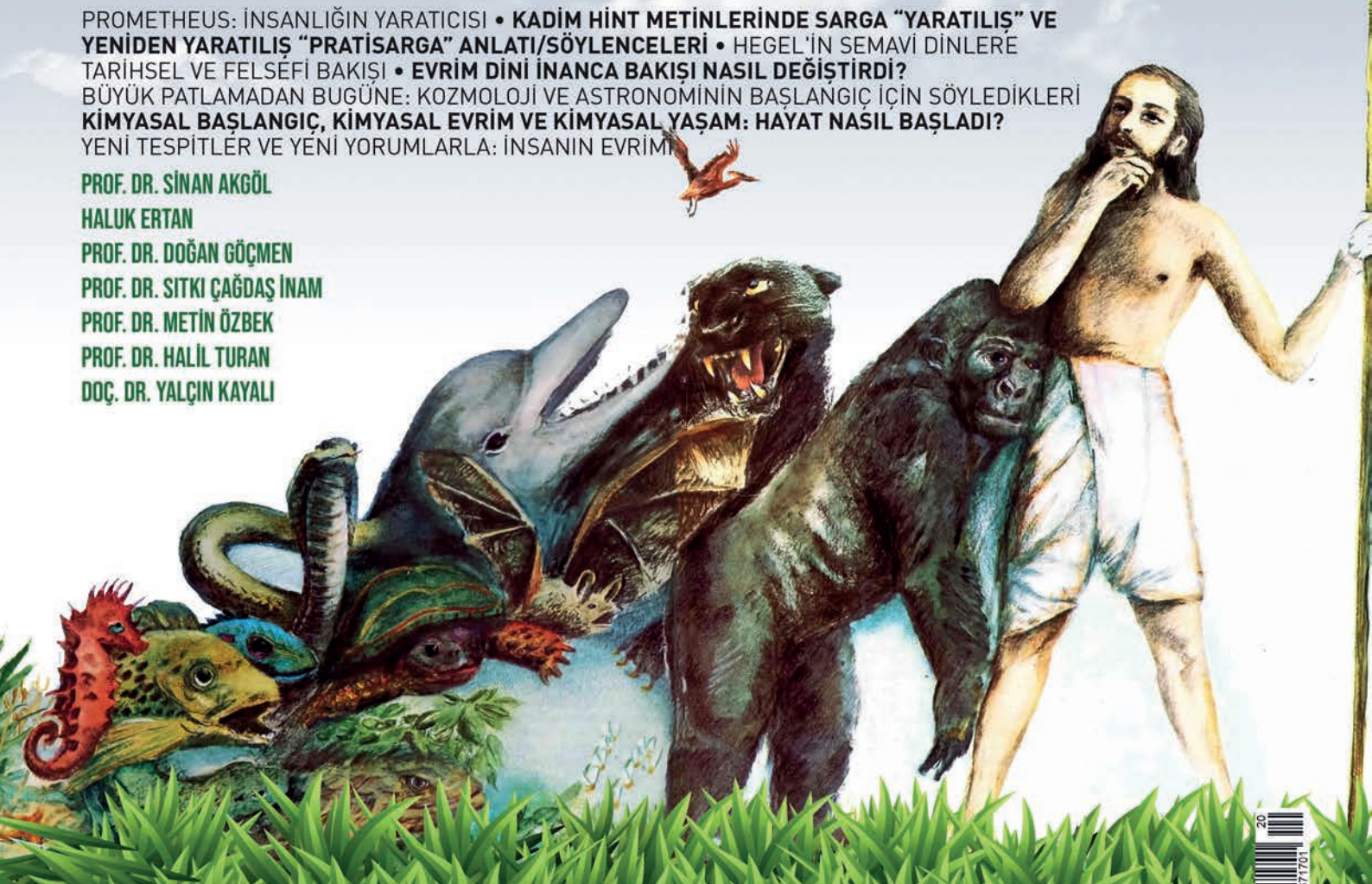
PROF. DR. DOĞAN GÖÇMEN

PROF. DR. SITKI ÇAĞDAŞ İNAM

PROF. DR. METİN ÖZBEK

PROF. DR. HALİL TURAN

DOÇ. DR. YALÇIN KAYALI

▶ TÜRK KÜLTÜR DEVRİMİ
PROF. DR. REMZİ DEMİR

▶ ONUR DİLBER: TİYATRODA MONTAJ MASASI YOKTUR
MERAL AKÇAY

**ULUSAL
KANAL GÖREV**

Digiturk ve tivibu'ya giriyoruz

Birinci kanal oluyoruz

5 milyon ev daha aydınlansın

VAR MISIN!

İş Bankası Galatasaray-Beyoğlu Şb.

HESAP NO : 1011-2078802

IBAN : TR19 0006 4000 0011 0112 0788 02

HESAP ADI: İLETİŞİM GÖN. GÖREV VAKFI

İLETİŞİM (0 212) 245 81 81 WhatsApp: (0 535) 545 70 65

Yurtdışı Hesap Numarası:

IBAN: DE05 2004 1155 0301 5773 00

BIC: COBADEHD055

Banka Adı: Comdirect Bank (Ertan Erkan Yıldız adına)

İletişim: +49 1511 8958982 E-posta: yenergunes@ulusalkanal.com.tr

BİLİMve ÜTOPYA

SAYI: 320 ŞUBAT 2021

S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yay.
ve Üretim Koop. Adına Sahibi:
Prof. Dr. Hüseyin Çağatay KESKİNOK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:
Gökalep ÇİFTÇİOĞLU

Genel Yayın Yönetmeni: Emrah MARAŞO
Yazı İşleri Müdürü: Melih OKYAY
Editör: Hazal SARAL
Görsel Yönetmen: Fatih Veli ÖLMEZ

Yazı Kurulu: Prof. Dr. Cüneyt Akalın, Çağrı Mert Bakırcı, Dr. Necmi Dayday, Prof. Dr. Remzi Demir, Prof. Dr. Ercan Enç, Prof. Dr. Erksin Savaş, Efe Can Gürcan, Erkan Ildız, Prof. Dr. Bekir Karaoğlu, Prof. Dr. Hamit Zafer Kars, Prof. Dr. Çağatay Keskinok, Prof. Dr. Semih Koray, Prof. Dr. Tülin Oygür, Feyziye Özberk, Prof. Dr. Hüseyin Özel, Doç. Dr. Hakan Seçkin, Doç. Dr. Hal-
dun Soyğür, Prof. Dr. Osman Şadi Yenen, Doç. Dr. Hüseyin Çağrı Sağlam, Prof. Dr. Yıldırım Be-
yatlı Doğan, Prof. Dr. Birol Kılış, Prof. Dr. Gök-
hun Tanyer, Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş İnam, Doç. Dr. Burçin Aşkın Gümüş, Dr. Elif Yılmaz, Dr. Mustafa Sevim, Dr. Öğr. Üy. Alişan Burak Yaşar.

Yönetim Yeri: Fidanlık Mahallesi, Sakarya Cad-
desi, 32/1 • 06420 Çankaya/ANKARA
e-posta: bilimveutopya@gmail.com

Ankara Temsilcisi: Feyziye ÖZBERK
Tel: (0312) 418 52 64

İstanbul Temsilcisi: Dr. Mustafa SEVİM
Tel: (0505) 548 51 38
sevimmustafa@gmail.com

İzmir Temsilcisi: Ezgi KARDAŞLAR
Tel: (0532) 260 14 72
ezgikardaslar@hotmail.com

Eskişehir Temsilcisi: Alaz TETİK
Tel: (0505) 911 73 46
bilimveutopyaeskişehir@gmail.com

YURTDIŞI TEMSİLCİSİ
Barış GÖKTEPE
baris.goektepe@outlook.de
+49 151 10427077

Abone Sorumlusu
Emre ER
emre_er_64@hotmail.com
+43 660 4731120

Mali Sorumlu
Kaan KAÇAR
knkacar@gmail.com
+43 664 1244484

Genç Aboneler Sorumlusu
Enes Mevlüt YILDIRIM
+49 176 64842328

ALMANYA TEMSİLCİLERİ

ALMANYA TEMSİLCİSİ
Emre ÜNVER
emreuenver@gmail.com • Tel: +49 157 55064436

Aşağı Saksonya Temsilcisi
Çınar AYDIN
cinar.aydin@hotmail.de • Tel: +49 152 06611105

Baden-Württemberg Temsilcisi
Uğur ALBAYRAK
a.ugur@hotmail.de Tel: +49 179 6668154

Bavyera Temsilcisi
Akif YÜCE
akif.yuce@freenet.de • Tel: +49 163 1345643

Bielefeld Üniversitesi Temsilcisi
Can ÇAKIR
can.cakir@gmx.net • Tel: +49 170 2428725

Duisburg Üniversitesi Temsilcisi
Kaan KARAGÖZ
kaan.67@live.de • Tel: +49 176 64944305

Frankfurt Üniversitesi Temsilcisi
Gökhan DAĞTEKİN
goekhandagtekin@hotmail.de • Tel: +49 1578 9576048

Hamburg Temsilcisi
Tuğba ALMIŞLAR
tugba.almislar@gmail.com • Tel: +49 176 34694504

Münster Üniversitesi Temsilcisi
Meram TOSUN
meram_tosun@hotmail.com • Tel: +49 157 58146708

AVUSTURYA TEMSİLCİSİ:
Birsem JURGENSEN
birseminjurgens@outlook.com • +43 681 202 49 635

ÇİN HALK CUMHURİYETİ TEMSİLCİSİ
Elif Nisa ŞENCAN • Tel: +86 15618239747
nisaelifsencan@yandex.com

DANİMARKA TEMSİLCİSİ:
İncilay ŞEHNAZİ
cili65@hotmail.com • Tel: +45 22 83 26 34

FRANSA TEMSİLCİSİ:
Ersen SÖYLEYEN
soyleyen_ersen@hotmail.fr • +33 6 04 52 72 29

HOLLANDA TEMSİLCİSİ:
Kenan ÖZYİĞİT
kenanozyigit@hotmail.com • Tel: 31614612207

İNGİLTERE TEMSİLCİSİ:
Murat METİN
4.muratmetin@gmail.com • Tel: +44 7903 333711

İSVİÇRE TEMSİLCİSİ:
Kemal ALBAYRAK
k.albayrak@hispeed.ch • 41 794820281

MACARİSTAN TEMSİLCİSİ

Sefik Doğu ERK
doguerk@outlook.com • Tel: +36 70 608 6871

BELÇİKA TEMSİLCİSİ
Sibel ORAKCI
sibeleuvre@hotmail.com • +32 484 116 273

AVUSTRALYA TEMSİLCİSİ
Esin KAYALIDERE
esinkdere@gmail.com • +61 414 640 112

UKRAYNA TEMSİLCİSİ
Can Fırat ÜLGER
canfiratulger@gmail.com • +380 73 737 1907

KANADA TEMSİLCİSİ
Ali Rıza YURTSEV
yurtsevaliriza@gmail.com • +61 432 885 303

ABD TEMSİLCİSİ
Şahin KARATAŞ
karatas1375@gmail.com • 14154817735

TAYLAND TEMSİLCİSİ
Emre ŞENBABAĞLU
emresenbabaoglu@gmail.com • +90 533 427 41 41

Abone Koşulları:

6 Aylık: 125 TL
Yıllık: 250 TL
Avrupa ve Ortadoğu Yıllık: 90 Euro
Amerika ve Uzakdoğu Yıllık: 150 Dolar
E-Dergi Yıllık: 120 TL
25 Yıllık (1993- 2018) E-Arşiv: 250 TL
2019 Yılı 12 Sayılı E-Dergi Arşivi: 100 TL
2018 Yılı 12 Sayılı E-Dergi Arşivi: 100 TL

Hesap Numaraları: S.S. Ütopya Bilimsel
ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve
Üretim Kooperatifi
(TL) İş Bankası Bilkent Şubesi:
Hesap No: 4276 0292027
IBAN: TR04 0006 4000 0014 2760 2920 27

(EUR) İş Bankası Ankara/Bilkent Şubesi
Hesap No: 4276 0239523
IBAN: TR16 0006 4000 0024 2760 2395 23

Basıldığı Yer: Sonsöz Gazetecilik Matbaacılık
San. Tic. Ltd. Şti.
İvedik O.S.B. Matbaacılar Sitesi 1341. Cad. No.56-58
Yenimahalle / Ankara
Sertifika No: 18698 Telefon: (0312) 394 57 71

Dağıtım: Turkuvaaz Dağıtım Pazarlama A.Ş

ISSN 1301-6717 Aylık Yaygın Süreli Yayın

Bu sayıda

Çivi yazısı

Emrah MARAŞO

Her şey nasıl başladı?..... 3

Kapak

Prof. Dr. Halil TURAN

Prometheus: İnsanlığın yaratıcısı 4

Kapak

Doç. Dr. Yalçın KAYALI

Kadim Hint metinlerinde Sarga "yaratılış" ve yeniden yaratılış "Pratisarga" anlatı/söylenceleri.... 7

Kapak

Muazzez İlmiye Çığ ile mini soru-cevap:

"Bütün dinlerin yaratılış hikayeleri Sumer mitolojisinden kaynaklanıyor" 14

Kapak

Prof. Dr. Doğan GÖÇMEN

Hegel'in semavî dinlere tarihsel ve felsefî bakışı..... 15

Kapak

Haluk ERTAN

Evrim, dini inanca bakışı nasıl değiştirdi? 21

Kapak

Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş İNAM

Büyük Patlamadan bugüne: Kozmoloji ve astronominin başlangıç için söyledikleri 39

Kapak

Prof. Dr. Sinan AKGÖL

Kimyasal başlangıç, kimyasal evrim ve kimyasal yaşam: Hayat nasıl başladı?..... 43

Kapak

Prof. Dr. Metin ÖZBEK

Yeni tespitler ve yeni yorumlarla: İnsanın evrimi.... 46

Parantez

Prof. Dr. Remzi DEMİR

Türk Kültür Devrimi..... 58

Sanatın Hafızası

Meral AKÇAY

Onur DİLBER: "Tiyatroda montaj masası yoktur" ... 61

Can Pınarından

Prof. Dr. Ahmet İNAM

Toprakta gelen düşünme (3)..... 67

Sanatın Arka Sokaklarında

Prof. Caner KARAVİT

Kuşlarla, ağaçlarla, balıklarla, deniz kabuklarıyla, yılanlarla, boğalarla ve aslanlarla nasıl konuşulur? 69

Bilimin Kurgusu

Süleyman Erharat

Cyberpunk: Depresif kuzen 76

Tabletlerin Dili

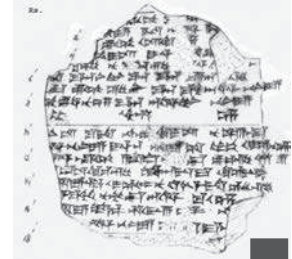
Nurdoğan KAYAALP GÜLEN

Asurlu tüccarın duyguları 79

ÇİVİYAZISI

Her şey nasıl başladı?

Emrah MARAŞO • Genel Yayın Yönetmeni • emrahmaraso@gmail.com

Zaman kavramını genellikle yaşamımızın doğum ve ölümden oluşan iki ucuna ve bunların arasındaki dilime gönderme yaparak kullanırız. Daha büyük ölçekte tarihten, daha da büyük ölçekte tarihöncesinden, en büyük ölçekte de canlılığın, türümüzün, dünyanın ve evrenin oluşumundan bahseder ve matematiksel atıflarda bulunuruz. Mitolojilerden başlayarak dinlere ve son olarak bilimlere kadar her şeyin nasıl başladığına dair yanıt arayışı insanlığın en temel ve hiç bitmek bilmeyen macerasıdır. Sona ermesi ancak homo sapiensin dünya üzerinden tamamen silinmesine bağlıdır. Bu da tahmin edersiniz ki en azından yakın bir zamanda pek mümkün görünmüyor. Bu nedenle tanrısal açıklamalara, büyük filozofların düşüncelerine ve nihayetinde bilimin verilerine dayanarak çeşitli açıklamalarda bulunmuşuz. Peki derdimiz neydi, neden bu kadar büyük bir çaba içine girdik? Çünkü varlığımızı anlamlandırmamız, bu dünyada neden yaşadığımızı bilmemiz ve ona göre bir anlayış inşa edip, önümüze hedefler koyup yaşamamız gerekiyordu. Her şey, ateşi evcilleştirip kullanmak ve alet yapmakla başladı. İşte o an, uzayı fethedecek insanlığın dış dünyaya devrimci müdahalesinin de başlangıcıydı. Müdahale dediysek doğadan tamamen ayrışma ya da doğa güçlerine büyük oranda diz çöktürme gibi bir durum söz konusu değildi. Hâlâ ona tâbiydik ve saygıda kusur etmemiz, yaşamımızın sona ermesiyle sonuçlanabilirdi. Bu nedenle bir uzlaşma içine girdik. Mitolojiler ve dinler, bu uzlaşmanın giderek soyutlaşan ifadeleriydi. Ancak üretim tarzının daha da karmaşık hale gelmesi, özellikle kapitalizmin şafağında yaşamı bilimle açıklama ve doğa incelemesinde metafiziği kapı dışarı etme ihtiyacını rakipsiz kıldı. Artık dinsel paradigmayla bilimin verilerinin karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdı. Karşı karşıya gelen aslında iki üretim tarzıydı: Feodalizm ve kapitalizm. Elinizdeki sayımızda Yunan ve Hint mitolojisinin ve tek tanrılı üç büyük dinin yaratılış hikayelerini aktardık ve modern bilimin, "başlangıç" olgusuna dair verdiği gerçek yanıtları sayfalarımıza taşıdık. Hegel'in gözünden meselenin felsefi yönüne değinmeden edemedik. Evrim kuramının dini inanca bakışı nasıl değiştirdiği, büyük patlama ve evrenin oluşumu, cansızlıktan canlılığa giden süreç ve yaşamın ortaya çıkışı, yeni veriler ışığında insan evrimi bilimin en kapsayıcı yanıtlarını oluşturdu kapak dosyamızda.

Yaratılış Hikayeleri ve Bilimin Yanıtları sayımız bir bakıma insanlığın olgunlaşma tarihi olarak da okunabilir. Ama bu esas olarak bir mücadele tarihidir. Hakikatin mücadelesinin haykırışından iki örnek verirsek:

Dünya dönüyor!

Evrim vardır!

ve daha nice... İşte sayfalarımızda bu gerçeklerin kendisini okuyacaksınız.

Dosyamıza katkı sunan değerli yazarlarımıza çok teşekkür ederiz. Eminiz bu sayı her kesimden okurun ilgisini çekecektir. Lütfen düşüncelerinizi bizimle paylaşın.

Bilim ve aydınlanma birikimine sahip çıkalım!

Daha önce de yazmıştık. Dergimiz okurlarına yaslanarak bugünlere geldi. Sizin desteğiniz zor zamanlarda bizim için her şeyden daha önemli. Tek bir e-dergi satın almaktan e-arşiv satın almaya kadar küçüklü büyüklü her katkınız Bilim ve Ütopya'nın aydınlanma mücadelesini daha iyi yürütmesini sağlayacaktır. Bu nedenle dergimize olan desteğiniz kritik ve belirleyici. Hepimiz bu çabanın parçasıyız ve siz değerli okurumuzdan olanaklarınız ölçüsünde dergimize katkı yapmanızı rica ediyoruz. Bunu söylemekten çekinmiyoruz çünkü bu derginin kolektif bir yayın olduğunu, sizinle ilişkimizin içtenliğe dayandığını biliyorsunuz. Bilim ve Ütopya sistemin aparatı değil, insanlığın Türkiye'deki aydınlanma mevzisi. Şimdi onu güçlendirme zamanı! Destekleriniz için internet mağazamız magaza.bilimveutopya.com.tr'yi ziyaret etmeniz yeterli. Ortamı emperyalizme yaslananlara, bilim düşmanlarına, yobazlara bırakmayalım. Bilimin ve aydınlanmanın yılmaz ve kararlı organı olan dergimize sahip çıkalım. Türkiye'de bilim de var, ütopya da ve Türkiye'nin bilime de ütopyaya da ihtiyacı var!

Bilim ve Ütopya'nın da size!

Prometheus: İnsanlığın yaratıcısı

Prof. Dr. Halil TURAN • ODTÜ Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

"Önceden gören" tanrı Prometheus, geleceği görme gücünden insanlara da bağışlamıştır. Ateşsiz bıraktığı insan soyunu yok olmaya terk eden yıldırımlar tanrısı Zeus'tan kurnazca çaldığı ateşi insanlara verir, onu saklamayı ve kullanmayı öğretir, onlara ateşte simgelenen aklı, düzen bilgisini, belleği armağan eder."

Prometheus insanın ikinci, belki de ilk yaratılış öyküsünün kahramanı, insan soyunu yok edilmekten kurtaran, zorbalığını tanımadığı baş tanrı Zeus'un zekâsı nedeniyle dış bileliği güçlü ve iyiliksever bir tanrıdır. Olympos tanrıları düzeninin adaletsiz, istençlerine boyun eğmeyen ölümlü, ölümsüz tüm varlıkları ezen düzenine başkaldırır. Zeus'u ve onun kişiliğinde tüm hanedanı kurban payının seçiminde küçük düşürecek kadar muziptir. Titanlar soyundandır. Titanlar, evlatlarının başkaldıracaklarından kuşkulananarak iktidarını korumak uğruna evlatlarını yutan kral tanrı Kronos tarafından lekelenmiş bir hanedan olsalar da aralarında erdemleri ve güçleriyle göz kamaştıran tanrılar vardır. Şairler, Hesiodos ve Aiskhylos bu soyun en adaletli, en güçlü tanrısına, Prometheus'a adanmış dizeleri ve yapıtlarıyla trajik bir öykü anlatırlar: İnsan soyunu yok olmaktan kurtaran, ona "ateşi" ve onunla birlikte varlığını geliştirme gücünü veren Prometheus, Zeus'a isyanını sonsuz acılarla ödemek zorundadır. Dünyanın sınırlarında, İskit ülkesinde yüce bir dağ doruğunda devasa bir kayaya zincirlenmiş, ölümsüz karaciğerini sonsuza kadar parçalayacak bir kartalın işkencesine mahkûm edilmiştir. Bu durumda bile Zeus'a rahat vermeyecek, başkaldırısının suç değil, adaletin gereği olduğunu sonuna kadar savunacak, ona karanlık geleceğinin aynasını tutacak, tahtının sonunu göstererek öcünü alacaktır. Prometheus "önceden gören"dir, kâhindir. Gücü zekâsından, gelecek bilgisinden gelir. Onu insan soyunu yetilerle donatan tanrı olarak anan şairlerin dizeleri söylencedeki siyasal düşüncüyü büsbütün belirginleştiriyor.

"Önceden gören" tanrı Prometheus, geleceği görme gücünden insanlara da bağışlamıştır. Ateşsiz bıraktığı insan soyunu yok olmaya terk eden yıldırımlar tanrısı Zeus'tan kurnazca çaldığı ateşi insanlara verir, onu saklamayı ve kullanmayı öğretir, onlara ateşte simgelenen aklı, düzen bilgisini, belleği armağan eder.

Hesiodos şunları yazar:

“İnsan soyunu yok olmaktan kurtaran, ona "ateşi" ve onunla birlikte varlığını geliştirme gücünü veren Prometheus, Zeus'a isyanını sonsuz acılarla ödemek zorundadır.”

Bulutları devşiren Zeus ...
Kayın ağaçlarının üzerine salmaz oldu
Dünyalıların işine yarayan ateşi.
Ama İapetos'un yaman oğlu bir oyun daha etti:
Bir [narthex] kamışın[ın] içinde aldı kaçırdı
Coşkun ateşin pırıl pırıl kıvılcımını.
Ve bulutlarda gümbürdeyen Zeus
En derin yerinden yaralandı ve kızdı
Görünce ölümlü insanların arasında

Ateşin yandığını pırıl pırıl.¹

Aiskhylos, tragedyasında zincire vurulmuş Prometheus'a ateşi kaçırma öyküsünü şöyle anlatır:

Evet, ben kara bahtlı, ben başımı bu dertlere soktum
İnsanlara iyilik edeyim derken.
Bir gün bir narthex'in kamışı içinde
Çaldım götürdüm insanlara ateşin tohumunu.
Bu tohum bütün sanatların anahtarı oldu,
Bütün yolları açtı insanlara.
Suçum bu işte benim tanrılara karşı,

...
Ah gelin de zincirlere vurulmuş
Mutsuz bir tanrı görün,
İnsanları sevdi diye
Zeus'un sarayındaki bütün tanrıların
Düşman kesildiği tanrıyı görün!²

Söylencelerin ve tragedyaların tanrıları insanın soyunun güvenilir dostları değildirler. Fakat Prometheus farklıdır.

Narthex (*ferula communis*, çakşır otu), içi oyuk bir gövdesi olan, birkaç yıl yaşayan, ağaç boyuna erişebilen bir Akdeniz bitkisidir. Prometheus bir köz parçasını bu bitkinin gövdesi içine yerleştirip yer yüzüne getirir. Ateşin korunu saklamanın ilk yöntemi belki de buydu. İnsanları seven tanrı onlara tüm bilgilerin anahtarını vermiş, ateşi saklamanın, yeniden yakmanın yöntemini öğretmiştir. Narthex kamışının içinde korunan ateş canlılığını korur, dilendiğinde yeniden yalımlara dönüşür. Közün ateşe dönüşmesi tıpkı ozanın belleğinde canlılığını koruyan şiirin ya da harflerde saklanan bilginin zihinlerde yeniden parlaması gibidir. Öyleyse Prometheus'un gerçek armağanı bellektir. Aiskhylos Prometheus'a yeni insanlığın ortaya çıkışını şöyle anlatır:

... dinleyin ne kadar düşküncü ölümlüler,
Ve ben bu ağızsız dilsiz, çocuksu varlıklara
Nasıl verdim verdim akli, düşüncüyü,

1) *Theogonia*, Hesiodos Eseri ve Kaynakları, çev. S. Eyüboğlu, A. Erhat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1977 içinde; s. 123; 559-69.

2) *Zincire Vurulmuş Prometheus*, çev. A. Erhat, S. Eyüboğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000; s. 45-6; 106-23.

...
Önceleri insanlar görmeden bakıyor,
Dinlediklerini anlamıyorlardı,
Uzun ömürleri boyunca düş görüntüleri gibi
Düzensiz, gelişigüzel yaşıyorlardı.
Bilmiyorlardı duvar örmesini.
İçine gümüş giren evler yapmasını,
Ağacı kullanmasını bilmiyorlardı.
Yerin altında, karanlık mağaralarda
Karınca sürüleri gibi yaşıyorlardı.
Ne kışın geleceği belliydi onlar için.
Ne çiçekli baharın, ne bereketli yazın.
Bilinç yoktu hiçbir yaptıklarında
Ben gösterinceye kadar onlara yıldızların
Doğuş batışlarını kestirmenin yolunu
Sonra sayı bilgisini verdim onlara,
Bu kaynak bilgiyi onlar için ben bulup çıkardım.
Sonra harf dizilerine geldi sıra,
O diziler ki belleğidir her şeyin,
Anasıdır bilimlerin ve sanatların.³

İnsanı dönüştürmüş, sanatlarla donatarak
yok olmaktan kurtarmış, adeta baştan
yaratmıştır. O seçtiği insanların değil, bütün
insanların koruyucusudur.

Söylenceler belirsiz kaynaklardan gelen varoluş yorumlarıdır; bu anlatılar insanın gelişimini kendisinden üstün varlıkların armağanlarına dayandırmış görünüyor. İnsanın tüm eylemlerinin tanrılar ve ölümsüz varlıklar tarafından etkilendiği, onun en yetkin işlerinin tanrıların bağışlarına bağlı olduğu, yaşamındaki en önemli rastlantıların yine onların istençleriyle belirlendiği tasarımı eski çağ tragedyası sanatının ortak çerçevesidir. Başta Homeros ve tragedyası şairleri insanın yaşamındaki iyi ve kötü olayları ölümsüz varlıkların insana yönelen ilgileriyle açıklar, bütün varlıkların kaderin egemenliğinde olduğunu, hiçbir varlığın eylemlerinin mutlak belirleyicisi olmadığını öğretirler. Söylencelerin ve tragedyaların tanrıları insanın soyunun güvenilir dostları değildirler. Fakat Prometheus farklıdır. İnsanı dönüştürmüş, sanatlarla donatarak yok olmaktan kurtarmış, adeta baştan yaratmıştır. O seçtiği insanların değil, bütün insanların koruyucusudur.

Aiskhylos *Zincire Vurulmuş Prometheus* tragedyasında Hesiodos'un yorumundan çok daha derine iniyor, hem insanlığın ilk kazanımlarını ayrıntılarıyla betimliyor, hem de tanrılar arasındaki bir güç kavgası öyküsünü kent devleti siyasetindeki çatışmalarla örnekliyordu: *Prometheus* tragedyası her şeyden önce zorlu bir güç kavgasını sahneye koyan siyasal bir metindir. Prometheus, kardeşi Titan Kronos'un iktidarının kaba güçle değil akılla yıkılacağını söyleyen anası Gaia'nın öğütlerini tutarak, Zeus'un tarafına geçmiştir:

Ben Zeus'u tutunca, o da beni tuttu.

3) *Zincire Vurulmuş Prometheus*, s. 60-61; 442-61.

Ve bugün eğer koca Kronos ve birleşikleri
Tartaros'un derin karanlıklarına girmişse,
Benim bunu gerçekleştiren akıl yoluyla.
İşte tanrıların kralına benim ettiğim hizmet,
Buna karşılık aldığım ödül de bu.
Anlaşılan dostlardan kuşkulamak
Başa geçenlere özgü bir hastalık ...⁴

Acaba Prometheus Zeus'un tahtını mı istemektedir?
İnsanlardan bu hedefine varmak için destek mi
beklemektedir? Yoksa evrende tanrıların egemenliğini tümünden
ortadan kaldırmak mı istemektedir?

Prometheus egemenliğini dostlarıyla paylaş-
mak istemeyen zorba Zeus'tan yakınıyor. Fakat
hükümdarın katlanamayacağı işler yapmıştır.
Onu ilkin tanrılar için kurban payı seçiminde
kandırmış;⁵ yetmemiş, insanlar hakkındaki hük-
münü boşa çıkarmıştır. Bu sonuncusu Zeus'u açıkça
hiçe saymaktır, çünkü söylenceye göre Zeus insan
soyunu yeryüzünden Hades'e sürmek istiyordu.⁶
Gerek Hesiodos, gerekse Aiskhylos, Prometheus'un
insan soyunun kollayıcısı olduğunu vurgulasal-
ar da onun bu insan sevgisinin nedenleri konu-
sunda sessiz kalırlar. Acaba Prometheus Zeus'un
tahtını mı istemektedir? İnsanlardan bu hedefi-
ne varmak için destek mi beklemektedir? Yoksa
evrende tanrıların egemenliğini tümünden ortadan

kaldırmak mı istemektedir? Bunlara benzer soru-
lara eski şairlerin metinlerinde yanıt bulamayız.
Prometheus özgürlüğe düşkündür, zincire vurul-
muş olmanın utancından kurtulmaya çabalar. Bir
tanrının özgürlük tutkusu kavranabilir bir şeydir,
oysa Prometheus'un insan sevgisinin ardında neler
olduğunu, insanların soylarını sürdürmelerini, ça-
resizlikten kurtulmalarını istemesinin nedenlerini
öğrenemeyiz.

Çağlar sonra Goethe, Prometheus'un
dayanma gücümüzü borçlu olduğumuz varlık
olduğunu, adeta tanrıtanıma bir tanrı
olduğunu düşünür gibidir.

Çağlar sonra Goethe, Prometheus'un dayanma gü-
cümüzü borçlu olduğumuz varlık olduğunu, adeta
tanrıtanıma bir tanrı olduğunu düşünür gibidir.
Goethe'nin Prometheus'u Zeus'a şöyle seslenir:

Sen yoksa beni
Yaşamaktan bıkar mı sandın?
Kaçak çöllere giderim mi sandın?
Açmıyor diye
Bütün düş tomurcukları?

Bak işte, yerli yerimdeyim;
İnsanlar yetiştiriyorum bana benzer;
Bütün bir kuşak benim gibi;
Acılara katlanacak, ağlayacak;
Gülecek, sevinecek,
Ve aldırış etmeyecek sana
Benim gibi!⁷

Söylence insanın yaşam koşullarını iyileştiren
en önemli gelişmenin ateş olduğu düşüncesi açıkça
seçiliyor. İlk önemli buluş ateştir, ateşi yeniden
yakmanın bilgisidir. İnsan ateşle ısınır, karanlığı
aydınlatır; ateş güven verir, besini korur, toprağı,
madeni kullanılacak duruma getirir. Aiskhylos in-
sana ateşi sunan tanrı Prometheus söylencesinin
hayli ötesine geçiyor, tragedyasının kahramanına
insanlara ateş aracılığıyla tüm bilim ve sanatları
"öğrettiğini" söyletiyordu. Şair, ateşi canlandırma-
nın bilgisiyle, yinelenen ve yinelenen tüm olay-
ların bilgisi aynı kökten gelir demektedir. Onun bu
yorumu tıpkı narthex kamışında saklanan korla
yakılmış bir ateşe benziyor. Özgürlüğünden, iyilik-
ten vazgeçmeyen Prometheus'u ocağının başında
kendisine benzer insanlar yetiştirirken gören Goet-
he de yine aynı koru canlandırıyor gibidir.

4) Zincire Vurulmuş Prometheus, s. 50; 420-27.

5) Hesiodos, *Theogonia*, 535-57.

6) Zincire Vurulmuş Prometheus, s. 51; 233-35.

7) Sabahattin Eyüboğlu'nun Goethe'nin "Prometheus" şiiri-
nin çevirisi için *Zincire Vurulmuş Prometheus*, s. 29 (Önsöz
ve eklerine bakınız).

Kadim Hint metinlerinde Sarga “yaratılış” ve yeniden yaratılış “Pratisarga” anlatı/söylenceleri

Doç. Dr. Yalçın KAYALI* • Ankara Üniversitesi, Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (APAM) ve DTCF Hindoloji ABD Öğretim Üyesi

Hint kültüründe, dolayısıyla Hinduizm’de yaratılış algısı diğer toplumlara göre farklılık göstermektedir. Hint toplumu, diğer pek çok toplumdan ayrı olarak, yaratılış döngüsel bir biçimde kendine özgü bir formda izah etmiştir. Öyle ki yeniden doğuş, Hindu kozmogonisinin karakteristik bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Hindu inancında varoluş ve yok oluş birbirine zıt olgular değil, birbirlerinin ardılı kavramlardır.

Yaratılış sonsuz bir döngü halinde devam eder.

İnsanın yaratılış bütüncül yaratılış zincirinin içindedir ve aslında zaten her ikisi de birlikte ele alınmaktadır. İnsanın yaratılış macerası mitosların kodlarıyla veyahut logos eksenli yaklaşımların kalıpları içinde anlatılmaya çalışılmaktadır. Buna göre anlatıların hepsi, insanın yaşam serüvenini anlayıp anlamlandırarak elde ettiği çıkarımlarını açıklama gereksiniminden doğan bir ihtiyaçtır. Merkezde yer alan anlamlandırma ihtiyacı ve çabası evrensel bir durumdur (Kılıç, 2020). Yaratılış; “okült” anlamını taşıyan, görünmeyen bir biçim arzusuyla görülebilirliğe meylettiği sonsuz bir mutlak gücü ifade etmektedir. İnsanoğlunun hiç değişmeyen ve eskimeyen soruları, çoğunlukla varlığın başlangıcı ve nasıl gerçekleştiği üzerinedir. Öyle görünüyor ki insanın temelde en çok ilgilendiği insanın kendi, öz başlangıç hikâyesi olmuştur (Werner, 2005).

Yaratılış konusu, yeryüzünde yaşamış ve yaşamakta olan dinlerin neredeyse hepsinde temas edilmiş olan bir konudur. Esasta ve teferruatta bazı farklı bilgiler içeriyor olsalar dahi birbirlerinden tamamiyle kopuk olduklarını iddia etmek pek mümkün görülmemektedir. Bu farklılıkların dinlerin kutsal kitaplarında bu kadar büyük çaplı ayrılık taşıyor oluşu benzer ortak bir kaynağın varlığına delalet ettiği şeklinde yorumlanabilir. Genellikle ilk insanın diğer türler arasındaki yerinin belirlenmesi için kökeni arayışına girilmiş olsa bile; dinî metinler, kutsal kitaplar ve mitolojik hikâyeler doğrudan ilk yaratılmış insan hakkında bilgi içeren ve onun adının verildiği kaynaklar olarak tanımlanmaktadır (Yonar, 2015; Kılıç, 2020).

Çalışmamıza konu olan Hint kültüründe, dolayısıyla Hinduizm’de yaratılış algısı diğer toplumlara göre farklılık göstermektedir. Hint toplumu, diğer pek çok toplumdan ayrı olarak, yaratılış döngüsel bir biçimde kendine özgü bir formda izah etmiştir. Öyle ki yeniden doğuş, Hindu kozmogonisinin karakteristik bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Hindu inancında varoluş ve yok oluş birbirine zıt olgular değil, birbirlerinin ardılı kavramlardır. Hint kozmogonisinde, Vishnu ve onun formları yaratıcı ve yok edici tanrı olarak bilinmektedir. Yaratılış sonsuz bir döngü halinde devam eder. Dünya, tekrar tekrar yok edilip, baştan yaratılır. Maha Yuga denilen bu devrim 4.430.000 yıl süren bir mitolojik döngüdür. Maha Yuga, kendi içinde dört farklı döneme ayrılmaktadır. Onun ilk çağı Krita Yuga olarak isimlendirilmektedir ve 1.728.000 yıl sürdüğü ileri sürülür. Bu dönemde insanların barınma ihtiyacı yoktur. Ağaçlar, onlara bolca yiyecek, giyecek ve süs eşyası sağlar. Bu dönemde yaşayan insanlar açgözlü değildir ve acı çekmezler. Krita Yuga’nın ardından, Treta Yuga gelir. Bu çağda erdemler hâlâ mevcuttur, ancak dörtte bir

“İnsanın yaratılış macerası mitosların kodlarıyla veyahut logos eksenli yaklaşımların kalıpları içinde anlatılmaya çalışılmaktadır.”

”

oranında azalmış olduğu ifade edilmektedir. Treta Yuga'da nimet veren ağaçlar, insanlar onları özel mülkiyetleri yapmaya çalışıncaya değin erdemli varlıklarını sürdürürler; ancak daha sonra yok olurlar ve dünya üzerindeki yaşam zayıflar. Bu dönemde insanlar daha açgözlü olmaya başlamıştır. Ardından Dvapara Yuga gelir; erdemler hâlâ vardır, ancak Krita Yuga'ya göre derecesi yarıya inmiştir. Bu dönemde Vishnu hâlâ baş tanrıdır ve insanlar arasında savaşlar çıkmaya başlamıştır. Son olarak Kali Yuga gelir. İnsana dair erdemlerin yerini, artık para ve mülk hırsı almıştır. İnsanlar sürekli açlık ve ölüm korkusuyla yaşarlar. Maha Yuga'nın ardından, Vishnu, Şiva-Rudra'ya dönüşür ve dünya üzerindeki yaşamı yok eder. Yok oluş sırasında, altın madeninden bir yumurta ortaya çıkar. Bu yumurtada, dünya üzerindeki yaşamın tüm formlarının tohumları bulunmaktadır. Bin yıl süren yok oluşun ardından Vishnu, uyanacak ve bir lotus çiçeğinin içinden Brahmā olarak ortaya çıkarak dünya üzerindeki yaşamı tekrar şekillendirmeye başlayacaktır. Brahmā önce elementler ile birlikte ortaya çıkacak ve sonrasında tekrar "zamanı" yaratacaktır. Ardından kötü ruhları ve tanrıların düşmanları olan "geceyi" yaratacaktır. Sonrasında ise tanrıları, "aydınlığı", insanları ve hayvanları yaratacaktır (Rosenburg, 2006).

Hint'te yaratılış öykülerine en başından başlamak için öncelikle Rigveda'daki anlatımlara bakmak gerekir.

Çoğu mitolojide yaratma eylemi, kaosu düzene sokma süreci olarak yansıtılmaktadır. Düzeni sayan ve kaostan korkan bir gelenekçi görüş, Yeats'in ünlü yıkıcı anarşi betimlemesine de yansımıştır. Yeats, Hint mitolojisindeki aşk temasının yaratılış ile ilişkilendirilişine, Hindu simgelerinden şahine ve kıyamet günündeki kan tufanına da dikkat çekmektedir. Geleneksel Hint yani Hindu metinlerinin, yaratılış mitoslarının can damarını oluşturduklarını anlamak çok da zor değildir. Biz de bu çalışmada söz konusu yaratılış ve bazen de yeniden yaratılış sürecini; kadim Hint metinlerindeki yansımaları aracılığıyla işlemeye çalıştık. Hindu evreni kapalı bir sistemdir; katı kabuklu bir "dünya yumurtası" olarak tanımlanmaktadır. Yani hiçbir şey ex nihilo (yoktan) yaratılmış değildir; tersine, nesneler sürekli yeniden düzenlenir, her biri yerli yerine konur ve böylece –gökle, yer ve erkeklerle dişi birbirinden ayrılarak üstelik yeryüzünde insanoğlu sınıflara bölünerek- cansız kaostan düzen içindeki yaşam doğar. Böylece tanrıları birbirinden farklı güçleri yaratmak üzere bir araya gelip kaynaşırlar.

Hint'te yaratılış öykülerine en başından başlamak için öncelikle Rigveda'daki anlatımlara bakmak gerekir. Yaratılış ilâhileri –doğrudan mitoslara göndermede bulunan Rigveda ilâhilerinin çoğu birinci ve onuncu kitaplarında yer almaktadır. Sonrasında yaklaşık olarak birkaç yüzyıl sonra, Brâhmanalar ve Upanishadlarda ortaya çıkacak olan felsefi kurulumunun tohumlarını içerir. Veda kozmogonisinin en temel biçimi bir çok eski ilâhide örtük olarak mevcuttur ama aslında hiçbir yerde açıkça ifade edilmemiştir. İlk kozmik akıntıdan farklı öğeler ayrılmış, kaos düzene kavuşmuş, gökle yer ayrılmıştır. Yaratılışın, özünde bir ayrışma olduğu ile ilgili bahisler; çok sonraki Hindu mitolojisinin de temelini oluşturmaktadır. (O'Flaherty, 1996).

Rigveda'da insan biçimci olmayan birkaç farklı ilâhi göze çarpar. Kökensel tanrı olarak adlandırılan Purusha, X, 90'da; soyut tanrı olarak adlandırılan Ka ise X, 121'de dikkatimizi çeker. X, 129'daki "Yaratılış ilâhisi" ise başlı başına incelenmesi gereken bir konudur. Bu "daha ileri düzeyde" diye nitelendirebileceğimiz üç ilâhi de Rigveda'nın, diğerlerine göre daha yeni bir zamanda yazıldığı düşünülen onuncu kitabında yer alır. Başka bir deyişle, belki de bu ve benzeri nedenlerle bu bölüm daha yeni sayılmaktadır (keza birinci bölüm de öyle). Purusha ilâhisinde dört kasttan söz edilmesi de bunun bir kanıtıdır. Çünkü Vedalarda, henüz tam ayrışmamış olan toplumsal sınıflardan söz edilmez. X, 121 ilâhisi, başlangıçta Hiranyagarbha'nın (Altın Tohum) var olduğunu söyleyerek başlar. Son şlokada (beyitte) tanrı olarak Pracāpati'nin adını verir. Fakat tüm ilâhiye özelliğini veren "kasmai devāya havishā vidhe-ma" yani "Ona kurbanlar sunacağımız tanrı kim?" sorusudur. Bu soru, Rigveda'da çok yaygın olan insanbiçimci doğal fenomen tanrıları yaratısının çok dışında bir tanrı arayışına işaret eder. Buna benzer, hattâ bundan daha da ileri bir ilâhi, X, 129'daki "Yaratılış ilâhisi"dir. İlk cümle olan "na asat āsīt na sat āsīt tadānīm" yani "O zaman ne yokluk ne de varlık vardı" cümlesi, o devir insanların düşünsel gelişmelerinin yüksek düzeyine işaret etmektedir (Kaya, 2016).

Hint düşünce tarihinde Brâhman sömürüsüne şüpheler, agnostikler ve materyalistler tepki vermişlerdir. Peki bunlar ne zamandan beri vardılar? Anlaşılan o ki aslında ta Vedik dönemden beri vardılar. Örneğin Rigveda'nın bir yerinde (VIII, 89; 3) ilâhiyi okuyan ozan tanrı İndra'nın varlığından iyiden iyiye şüphe etmektedir. Ünlü "Yaratılış ilâhisi"nin (X, 129) son beyitlerinde "Onun var oluşunu kim bilebilir?" (Ko veda yata ābabhūva) sorusu sorulurken, yaratılışın en uzak gökteki gözleyicisinin bile bilemeyeceği vurgulanarak şüpheliğin ve agnostisizmin doruğuna çıkılır. Yine Rigveda X, 72'deki ilâhide "Varlık tanrıların olmadığı bir çağda var olmayandan doğdu" (Devānām pūrve yuge asatah sadacāyata) denilerek tanrıların varlığı sorgulanır. Bu durum Upanishadlar'da da devam eder. Katha Upanishad'da (I, 20) Ölüm'le konuşan Naçiketas, ona bir soru sorar: "İnsan öldüğü zaman bazıları 'var' der, bazıları 'yok' der. İnsana ne olur?" Ölüm de

ona "Tanrılar bile bu ikilemden çıkamamışlardır" diye başlayan bir yanıt verir. Şvetāsvatara Upanishad (I, 1) şüphecisi sorularla başlar: "O neden neydi? Brahma mı? Biz ne zaman ortaya çıktık? Ne yolla yaşıyoruz?" X, 190'daki Yaratılış İlâhisi'yle dikkati çeker. Bu kısa ilâhi şöyledir: 1. En yüksek zirvesinde şevk ateşinden Ölümsüz Yasa ve Gerçek doğdu. Sonra Gece ortaya çıktı, sonra da denizin dalgalı su taşkınları meydana geldi. 2. Denizin dalgalı su taşkınlarından günleri ve geceleri mukadder kılan, her şeyin gözü kapalı efendisi Yıl doğdu. 3. Sonra büyük yaratıcı Dhātār, sırasıyla Güneşe ve Aya biçim verdi. Sonra gene Gökyüzüne ve Yeryüzüne, hava bölgelerine ve ışığa biçim verdi. (*Upanishadlar*, 2008; Kaya, 2016).

"O zaman ne yokluk ne de varlık vardı."

Kaya'ya göre, Aghamarshana'nın öğretisine "zaman öğretisi" de (Kālāvāda) diyebiliriz. Onun bu kısa ilâhisi, birçok Brāhman hukuk kitabında saf-laştırıcı, temizleyici bir metin olarak anılır. Tıpkı Pracāpati Parameshthin'in X, 129'daki ilâhisinde olduğu gibi, bu ilâhide de, ısı veya şevk ateşi (tapas) ön plana çıkartılır. X, 190'daki ilâhide her şeyin nedeninin "Yıl" olduğu söylenir. Düşünün, ölümsüz yasa (rita) ve gerçek (satya) diye nitelediği şeyler, tam olarak karşılanamayan kavramlar olarak durmaktadır. O daha çok, gece ve okyanus sularından sonra ortaya çıkan Yıl (samvatsara) kavramına odaklanır. Yıl, günleri ve geceleri ve bütün her şeyi yaratmaktadır. Son beyitte kullandığı Dhātār sözcüğü de gene Yıl'ı nitelemektedir. Bu sözcük de yılı, mevsimleri, nesilleri, sağlığı, zenginliği yaratan güç için kullanılmıştır. Güneş, ay, gökyüzü, hava bölgeleri ve ışık onun sayesinde biçim bulmuştu. Şatapatha Brāhmana'da (X, 4; 2, 2) üç yüz altmış günden oluşan Yıl, Pracāpati ile özdeşleştirilmiş halde karşımıza çıkar. Pracāpati soluk alan-almayan her şeyi, insanları ve hattâ tanrıları bile yaratmış olarak gösterilir. Burada Pracāpati'nin Yıl (Samvatsara) ile yer değiştirmesi, daha önceki konularda dile getirmeye çalıştığımız "eski bilgilerin aktarılırken nasıl değiştirildiğine" de iyi bir örnek oluşturur. Aghamarshana'nın tezi çok kısadır, ancak elimizin tersiyle bir kenara atacağımız cinsten de değildir. O evreni doğal oluşumlardan geçmiş yönüyle düşünmüş, yaratılışı herhangi bir tanrıya bağlamamıştır

(Kaya, 2016).

Rigveda'da dikkatimizi çeken bir başka "Yaratılış İlâhisi", X, 129'daki filozof Pracāpati Parameshthin'inkidir. Bu kişiye haklı olarak Hindistan'ın Thales'i denmektedir. Çünkü ona göre, yaratılışın ilk nedeni "su" olabilir. Ancak düşünür kafasından geçen her şeye şüphecilikle de yaklaşmıştır. Yaratılış İlâhisi şöyledir: 1. Başlangıçta ne yokluk ne de varlık vardı. Ne bir hava ne de bir gök vardı ötede! O neyi kapsadı? Nerede, kimin korumasında? O anlaşılmaz derin şey su muydu? 2. Başlangıçta ne ölümsüzlük vardı ne de ölüm! Ne gündüz belliydi ne de gece. Rüzgârsız kendi gücüyle soludu o! Orada ondan başka bir şey yoktu. 3. Başlangıçta karanlıkla saklanmıştı karanlık. Suydu bütün bu görülmeyen. Var olmaya başlarken boşlukla doldu o. Sıcaklığın kuvvetiyle Tek Olan doğdu. 4. Başlangıçta istek ortaya çıktı; aklın ilk tohumu odur. Varlığın yokluğa bağlı olduğunu, kalplerine bakarak anladı ermişler. 5. Bunların ipleri yayıldı iki yana, aşağıda mı yoksa yukarıda mı? Doğurtanlar orada, güçler orada; enerji aşağıda etki yukarıda! 6. Kim bilebilir kim açıklar yaratılışın nereden geldiğini? Tanrılar yaratılıştan sonra geldiler; öyleyse kim bilebilir varoluşu? 7. Nereden doğdu bu Yaratılış? Varlığın en uzak gökteki gözcüsü; bunu o mu yaptı acaba? Sadece o bilir, hattâ belki o da bilmez. Bu ilâhide Parameshthin bize, yaratılışın ne zaman olduğunu değil fakat nasıl olduğunu açıklamaya çalışır. Yaratılışın başlangıcında ne var olan (sat) ne de var olmayan (asat) vardır. Düşünür Rigveda ilâhilerinden alışıktığımız tanrılara işaret etmek yerine "Neyi kapsadı, nerede, kimin korumasında?" şeklinde şüphecisi sorular sorar. Başlangıçta anlaşılması olanaksız biçimde derinlik gösteren şeyin "su" (ambhas) olabileceğini söyler. İlk çağ Yunan filozoflarından Thales de suyu her şeyin başı ve kökeni (arkhe) olarak görüyordu. Ancak Parameshthin bunu ondan daha önce söylemiştir. Birinci beyitte söz edilen sat-asat (varlık-yokluk)tan Rigveda'nın X, 72'deki ilâhisinde de söz edilir. Orada "Tanrılar ortaya çıkmadan önceki bir devirde varlık var olmayandan çıktı (asatah sat acātata)" denir. İkinci beyitte, yaratılış sırasında ölümün (mrityuh) ve ölümsüzlüğün (amritam) olmadığı söylenir. Doğal olarak varlığın ve var olmayanın bulunmadığı yerde, bunlarla ilintili olan ölüm ve ölümsüzlük de olamaz. O sırada gece ve gündüzün de olmadığı söylenir. Burada sat-asat (varlık-yokluk), mrityuh-amritam (ölüm-ölümsüzlük) ve rātri-ahan (gece-gündüz) birbirine karşıt sözcükler bulunduğuna dikkat edersek, bütün zıtlıkların yaratılıştan sonra ortaya çıktığı sonucuna varırız. Filozof burada zıtlıklara (dvandva) dikkati çekmiştir. Bunu bir tür diyalektik düşünce tarzının ilkel biçimi olarak yorumlamak olanaklı olabilir. Ayrıca bu zıtlıklar düşüncesi, "bir"den çıkan zıtlıklar düşüncesini ileri sürmüş olan İlkçağ Yunan düşünürlerinden Anaksimandros'tan (MÖ 610-547) daha öncedir. Yaratıcı güç kendi gücüyle (svadhyā) solumakta, soluk alırken (ānīt) başka herhangi bir hava akımına gereksinim duymamaktadır (avatām). Üçüncü beyitte pek çok yaratılış efsanesinde geçen "karanlık"tan söz edilir ve görülmeyen şeyin su

(salilam) olduğu söylenir. Tabii hem görülmez olup hem de ne olduğu söylenen şeyin yukarıda söz edilen ambhas sözcüğü de dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekir. Bir olanın (ekam), ısının gücüyle doğduğu (tapasah tat mahinā) söylenir. Burada "bir olan"dan neyin kast edildiği pek açık değildir. Çünkü zaten tüm evreni oluşturan madde "bir olan" idi; ayrıca ikinci "bir" mi doğmaktadır? (Kaya, 2016).

Hint dinleri olan Caynizm, Buddhizm ve Hinduizm hep bir "kurtuluş" ya da "sönüşten" söz etmişlerdir.

Dördüncü beyitte "Başlangıçta aklın ilk tohumu olan (manasah retah prathamam) istek (kāmah) ortaya çıktı" deniyor. Bilge kişilerin de, araştırma yoluyla, varlıkların var olmayana bağlı olduklarını anladıkları söyleniyor. Buradaki bağ (bandhum) iki şeyi birbirine tutturan bağ anlamındadır. Yani, varlığı tutan var olmayansa, var olmayana da tutan var olandır. İstek kavramı ise, tıpkı filozof Aghamars-hana gibi ele alınmıştır; yalnız o bunu "ısı, hararet, şevk ateşi" anlamlarına gelen "tapas" sözcüğüyle belirtmişti. Kāma ise daha ziyade "istek, ihtiras, sevgi" anlamlarına gelmektedir. Birbirlerine yakın oldukları nokta "şevk ateşi"dir. Hint dinleri olan Caynizm, Buddhizm ve Hinduizm hep bir "kurtuluş" ya da "sönüşten" söz etmişlerdir. Her ne kadar Kāma Hindu yaşamının safhalarından görülse de, "şevk ateşinin" etkisiz hale getirilmesi için çabalanmıştır. Yaratılmak ve yaşam özellikle ilk iki dinde iyi görülmemiş, ölmek ve bir daha doğmamak yüceltilmiştir. İlâhîde de, anlaşılan odur ki, başlangıçta istek ortaya çıkmakla "tanrısallığı" örtmeye ve unutturmaya başlamış oluyor. Beşinci beyitte ermişler yukarı, yani gök (upari) ve aşağı, yani yer (adhas) karşıtlığını ele alırlar. Bir ipile göğü ve yeri

ölçerler. Bundan tam olarak ne yapmak istedikleri anlaşılmamakla birlikte, yaratılışın gök ve yer arasındaki bağlantısını araştırdıklarını düşünebiliriz. Sonuçta bu ikisinin birbirine karşıt olmayıp birbirini tamamladığını görürler. Çünkü aşağıda (avastāt) enerji (svadhā), yukarıda (parastāt) ise etki (praya-tih) vardır. Yukarıdan gelen etki aşağıdaki enerjiyi harekete geçirmektedir. Altıncı ve yedinci beyitler, bu ilâhiyle de çözülememiş olan "Yaratılışın" nasıl olduğunu kimin bilebileceğini sorgulamakla geçer. Altıncı beyitte "Tanrılar bu yaratılıştan sonra ortaya çıktılar (arvāk devā asya visarcana)" denilerek burada yaratılışı bir tanrı veya isimle açıklamanın saçma olacağı söylenmek isteniyor. Yedinci beyitte de en uzak göklerde (parame vyoman) bir gözetleyiciden (adhyakshah) söz edilmekle birlikte bu gözetleyicinin dahi yaratılışı bilmesinden şüphe edilmekte ve sonuçta bunu kimsenin bilemeyeceği vurgulanmaktadır. Tıpkı Rigveda X, 72'de filozof Brihaspati'nin "Varlık var olmayandan tanrıların olmadığı bir devrede oluştu" (asatah sat acāyata) dediği gibi. Yaratılış ilâhisi, kimilerine göre septik, kimilerine göre ise agnostiktir (Kaya, 2016).

Vedalar gibi onları takip eden çağda Brāhmanalar da kozmogoniye çok yer ayırır ve Rigveda inancının çeşitli yönlerini geliştirirler. Pracāpati adıyla bilinen mitolojik unsur burada yaratıkların efendisi olarak tanımlanmıştır. Olağan sıvı adak, temiz yağ veya Soma suyu yerine, ateşe onun tohumu saçılmıştır. Kurbanın parçalanmasından daha geniş bir Veda kurban biçimini tasvir etmektedir ve ilk yaratılışı simgesel olarak yeniden canlandıran gerçek bir kuttörendir (O'Flaherty, 1996). Brāhmanalardan sonraki düşünsel gelişim çağının en şaşalı dönemini ise Upanishadlar oluşturmaktadır. Upanishadların ise MÖ 600'lerin başında ortaya çıkmış ve sayılarının yüz sekiz, bazen de –Vedalarla ilgisi olmayanlarla birlikte- iki yüze yakın olduğu ileri sürülmektedir. Ancak bunların içerisinde en eski ve en önemlileri olan on üç tanesi, On Üç Temel Upanishad adıyla bilinmekte ve önemsenmektedir.

Sanskrit dili kökenli Upanishad sözcüğü, upa ve ni öneklerine sad eyleminin eklenmesiyle oluşturulmuş ve "bir kimsenin yanına ya da dizinin dibine oturmak" anlamlarına gelmektedir. Öyle ki geleneksel Upanishad bilgisini edinmek isteyenlere hocasının, "Git kandilini al gel, sana öğreteceğim." diyerek isteyen kişinin, öğrenciliğe kabul edilmekte olduğu aktarılmaktadır. Upanishadlar, eski Hintlilerin yaşamı ve ölümü, ölümden sonrasını, tanrıyı ve evreni açıklamaya çalıştıkları, bu bağlamda birçok soruna el attıkları felsefe ve teoloji metinleridir. Tanrı, tanrının doğası, evren, yaşam, ölüm, ölümden sonrası, yeniden doğuş ve kurtuluş konularında bilgiler içermektedir. Upanishadlarda Veda tanrılarına sunulmuş ilâhilerin ve Brāhmanalardaki kurban anlayışının izleri de bulunmaktadır. Ancak bu metinlerin oluşturulmasında Brahman (din adamları) egemenliğine bir tepki olarak çıkmış olan materyalistlerin de etkisi vardır. Nitekim Uddālaka Āruni ya da Yācnavalkya gibi birtakım filozoflar deneysel metotlar kullanmaya başlamışlar ve bu durum Upa-

nishad metinleri içerisinde nakledilmiştir. Üstelik oluşturulma tarihleri bakımından Buddhizm'in ortaya çıkış ve yükseliş döneminin hemen öncesine ait olmaları sebebiyle, ilk dönem Buddhizm'i ile arasında da bir ilişki, etkileşim söz konusu olduğu düşünülmektedir. Upanishadların ünü zamanla Hindistan dışına çıkmış ve birçok felsefeci ve ilâhiyatçıya ulaşmıştır. Hinduların sistematize edilmiş ilk felsefi düşünce denemeleri olarak değerlendirilen bu metinler, Schopenhauer, Parmenides, Eflatun, Kant gibi birçok büyük filozofu da etkilemiştir. Schopenhauer'un, Upanishadlar için; "Bu, dünyadaki en iç rahatlatıcı ve insanı yücelten eser olsa gerek. Yaşamımın tesellisi o oldu, ölümümün de o olacak." şeklinde bir ifade kullandığı bilinmektedir (*Upanishadlar*, 2008).

Upanishadlarda en yüce varlık Brahma ile her canlının içinde barınan Âtman'ın (ruh) aynı olduğu vurgulanmaktadır. Bunlar gibi Prâna, Udgîtha, Pracāpati gibi Hint'e özgü daha birçok kavram yüceltilmektedir. "Sen O'sun ve Ben Brahmā'yım." sözleri ise Upanishadlar'ın felsefesini formülleştirmiştir. Evren Brahmā'dır. Brahman da Âtman'dır. Âtman Evren'dir. Bilge Şândilya, "Elbette var olan herşey Brahmā'dır." "Onda var olan, onda son bulan, onda soluyan insan ona tapınsın... Akıl olarak, vücutta Prâna olarak gözüktür; biçimi ışıktır, düşüncesi gerçektir, ruhu boşluktur; tüm işleri, tüm istekleri, tüm korkuları, tatları kapsar; tüm dünyayı içine alır, konuşmaz, kayıtsızdır... Bu öz Brahmā'dır. Bu dünyadan ayrıldığında ona kavuşacağım" şeklindeki aktarımlarıyla Upanishadlar içerisindeki öğretilerini sıralamaktadır (*Upanishadlar*, 2008).

Vedalar gibi onları takip eden çağda Brâhmanalar da kozmogoniye çok yer ayırır ve Rigveda inancının çeşitli yönlerini geliştirirler.

Hint destanlarında ise Pracāpati, artık üstün, ilk tanrı, evrensel Ruh değildir; yalnızca geniş Hindu panteonunda, özel görevi veya ödevi yaratılışı gerçekleştirmek olan bir üyedir. Sık sık (Upanishadlarda olduğu gibi) Brahmā veya Büyükbaba olarak anılmaktadır. Brâhmana yaratılış mitoslarının, ölümsüzlerin ölümlülerden türetişini veya tersini açıklamasına karşın ana çatışma tanrılarla insanlar arasında değil, tanrılarla ifritler arasındadır. Hintlilerin ulusal destanlarından Mahābhārata'da ise tanrılar ifritler kadar insanlar da tehdit eder. Tanrıların aşama aşama yeryüzüne indiği ve insan soyunun işlerine karıştığı, Yunan mitolojisinin tersine; Hindu mitolojisinde insan, sık sık göklere yük-

selmesine ve tanrılara kafa tutmasına olanak veren dinsel ve ahlaki güçlere erişmiştir. Bu durumda tanrılar, sık sık erdemli mitsel varlıkları yoldan çıkarttıkları gibi bu insanların güçlerini de azaltmanın yolunu bulmak zorundadırlar (O'Flaherty, 1996). Epik yani destan dönemi anlatıları yerini, konusu doğrudan yaratılış ve yeniden yaratılış ile ilişkili olan Purānalara bırakmaktadır.

Kadim Hint kültürü sözlüğü olarak klasik eser Amarakoşa'da Purānalar'ın beş karakteristik özelliğine dikkat çekilmektedir. Amarakoşa'nın bu tanımını Vishnu, Vayu, Matsya ve diğer Purānalar da destekler ama Bhāgavata Purāna, söz konusu özelliklerin sayısını ona çıkartmaktadır. Bunlar: 1. Sarga (ilk yaratılış) 2. Visarga (ikinci yaratılış) 3. Sthāna (yaratılışın korunması) 4. Poshana (ilâhi iyilik) 5. Manvantara (manu devirleri) 6. Uti (bireyi bağlayan arzular) 7. Īśānukathā (avataraların hikâyeleri) 8. Nirodha (Vishnu'nun uykusu) 9. Mukti (kurtuluş) 10. Āśraya (son çare). Ancak geri kalan hepsi sadece beş karakteristik özellik konusunda hem fıkirdiler. Diğerlerinin kabul ettiği beş karakteristik özellik yani pañçalakshana ise şunlardır: 1. Sarga (yaratılış) 2. Pratisarga (yeniden Yaratılış, yani dünyaların periyodik olarak yok edilip, yeniden yaratılması) 3. Va şa (Soy, yani, tanrıların ve Rshilerin soy kütükleri) 4. Manvantarāni (Manu devirleri, yani, her biri insan ırkının atasını oluşturan Manular'ın başını çektiği devirler) 5. Va şānuçarita (Hanedanların tarihleri, yani, kökenleri Güneş ve Ay hanedanlarına kadar giden ilk ve son hanedanlıklar) (Can, 2020).

Skanda Purāna'nın Āvantya-khanda adlı bölümünün Revā alt bölümünde, Skanda Purāna'ya beşinci Veda gözüyle bakıldığı ifade edilirken başlangıçta tanrı Brahmā tarafından anlatıldıklarına dikkat çekilmektedir. Bir purānanın, evrenin yaratılışı (sarga), periyodik yıkım ve yeniden yaratım süreci (pratisarga), farklı çağlar (farklı çağlardaki farklı Manularla ilgili çağlar-mānavantara), farklı hanedanların açıklaması gibi konuları ele aldığı ifade edilir. Soy ağacı (va şānuçaritalar) gibi konuları da ele aldığını belirtir. Ancak, genel olarak mahāpurānaların ve özellikle Skanda Purāna'nın içeriği hakkındaki bu gibi kaynaklara rağmen, evrenin yaratılışı, yıkımı ve yeniden yaratılışı ile ilgili konular, açıkça mitsel niteliktedir ve evrenin kökenine ilişkin bu verilerden herhangi bir rasyonel/bilimsel açıklamanın ileri sürülemeyeceği kabul edilmelidir. Bu nedenle, farklı Manular hakkındaki zorlu dönemlerle ilgilenen bir konu, rasyonel ve bilimsel araştırmaya pek girmeyen hayali bir konu olduğu da göz ardı edilmemelidir. Hem hanedanların hem de soyağacı listeleri asla sistematik bir biçimde ve rasyonel tarihsel bir sıralamayla verilmez; bu nedenle her şey mitolojik ve abartılı olduğu için genel geçer değildir.

Purānalar'daki var olan yaratılış yani sarga ve pratisarga açıklamalarına göre yaratıcı Tanrı Brahmā, varoluşun ayrılmaz özelliklerini yaratılıştan sonra, yedi evrede tamamlamıştır. İlk önce aklı, ince elementleri ve duyular tarafından algılanan evreni

yarattı ve sonra da sebze âlemini, düşük seviye-deki hayvanları, göksel varlıkları ve insan soyunu yarattı. Böylece insanoğlu göksel yaratıklardan bile daha üstün olarak Brahmā'nın en üst yaratılışı oldu. İlk insan çiftinin adı Svāyambhuva Manu ve Śatarūpā'ydı. Yaratılışın Vishnu Purāna I-VII'deki anlatımında Manu'nun yaratılışı şöyledir: Brahmā kendi ilk formu olan Manu Svāyambhuva'yı yarattı. Dişi kısmıyla gūnahtan arınmış sadık Śatarūpā meydana geldi ve Manu Svāyambhuva onu eş olarak aldı. Onların, Priyavrata ve Uttānapāda adında iki oğulları ve güzelliklerle bezenmiş ve erdemli Prasūti ve Akūti adında iki kızları doğdu. Prasūti Daksha'yla, Akūti de aile rahibi Ruchi'yle evlendi. Akūti Ruchi'ye Yacna ve Dakshinā adında ikiz çocuk doğurdu. Daha sonra bunlar evlenerek on iki oğula sahip oldular. Bu oğullar Svāyambhuva'nın Manvantara'sında Yāmalar olarak isimlendirilirler (Can, 2020).

Yunan mitolojisinin tersine; Hindu mitolojisinde insan, sık sık göklere yükselmesine ve tanrılara kafa tutmasına olanak veren dinsel ve ahlaki güçlere erişmiştir.

Purānalarda yaratılış ile ilgili olarak karşımıza çıkan ilk efsane, farklı eserlerde tekrar edilen Tufan anlatılarında geçmektedir. Hint'te Purānik Dönem öncesindeki tufan anlatıları, Śatapatha Brāhmana ve Mahābhārata Destanı'nda karşımıza çıkmaktadır. Śatapatha Brāhmana, I, 8, 1 anlatımında; Manu ellerinin yıkarken bir balık belirivermiştir. Bu balık, Manu'dan kendisini korumasını istemiş ve gelecek olan tufanı haber vermiştir. Sonuçta balık, Manu'yu tufandan kurtarmış ve yeniden yaratılışı sağlamıştır. Ancak bu efsanede kurtarıcı role sahip olan balığın herhangi bir tanrının bedenlenmesi olduğundan bahsedilmemiştir. Mahābhārata III, CLXXXVI anlatımında ise, Śatapatha Brāhmana, I, 8,1 anlatımındakine benzer olarak balık, Manu'dan kendisini korumasını istemiş ve bunun karşılığında hem tufanın habercisi olmuş hem de Manu'yu tufandan kurtarmıştır. Fakat Śatapatha Brāhmana, I, 8,1'deki efsanenin aksine, bu efsanede balık, Tanrı Brahmā'nın bir bedenlenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki efsanenin önemli ortak noktalarından biri de tufandan sonra yeniden bir yaşamın meydana gelmesidir. Bu sembol tufan efsanelerinde bazen Dünya'nın kurtuluşu veya yeniden

bir yaratılışını ifade etmişken bazen de öfkelenmiş tanrıların insanları cezalandırmak için dalgalandırdıkları bir güç olmuştur. Yaratıcı ve yıkıcı gücü olan suların kozmogoni ile olan bağlantıları hem dünya hem de Hint mitolojisi tufan efsanelerinde açıkça görülmektedir.

Purāna külliyatına dâhil edilen bir diğer eser Agni Purāna'da ise; yaratılış ve yeniden yaratılışla ilgili olarak aktarılan anlatı şu şekildedir: Bir gün ermiş Vasishtha, Agni ile konuşurken ona dedi ki; "Bana balık ve diğer türlerin ilk yaratılış nedenlerini anlat." Ermiş Vasishtha'nın isteğini duyan Agni ise şöyle dedi: "İyi dinle Vasishtha, iyi şeylerin korunmasında ve kötü şeylerin yıkılmasında rol alan Vishnu'nun balık bedenlenmesini ve onun efsanesini anlatacağım." Kalpa'nın son döngüsüne yakın Brahmā'nın sebep olduğu ve evrende nadir olarak gerçekleşen bir yok oluş meydana geldi. Bhur-loka ve diğer dünyalar, okyanuslardan gelen bir sel ile kaplandı. Bu esnada Vivasvan oğlu Manu, kurtuluş uğruna kendisini adanmış ve Kritamala Nehri'ndeki Pitara lara 5 kurbanlar sunuyordu. Bir gün nehirde Manu'nun ellerinde küçük bir balık beliriverdi ve balık şöyle dedi; "Beni suya tekrar bırakmak istersen bunu yapma, çünkü suyun altındaki yaratıklardan korkuyorum". Bunu duyan Manu, balığı kavanoza koydu. Bir süre sonra kavanozda büyüyen balık, Manu'dan kendisini daha büyük bir yere koymasını istedi.

Agni Purāna'da, purānalara özgü geleneğin gereğince yaratılış kuramı ile ilgili olarak Samkhya felsefesinin etkilerinin hâkim olduğu görülmektedir. Özellikle eserin 20. bölümündeki anlatılar, bu durumun açık bir ispatı niteliğini taşımaktadır. 18 ve 19. bölümler ise yeniden yaratılış konusunu ele almaktadır. Bu bölümlerde yaratılışın Daksha tarafından gerçekleştirildiği ile ilgili anlatımlar mevcuttur. Ayrıca 150. bölümde, on dört Manu devri ile ayrı ayrı tanrılar, yedi ermiş ve İndralardan bahsedilmektedir. Güneş ve Ay hanedanlıklarının kral şecerelerine ise 273-278. bölümler arasında yer verilmiştir. Bu listeler, Matsya Purāna ile neredeyse birebir aynıdır. Ayrıca eserin anlatıcısı konumunda başta Agni ve Nārada'nın diyaloglarının dışında; Hayagrīva, Īṣvara, Pushkara, Rāma, Samudra, Dhanvantari, Pālakāpya, Śālihotra, Skanda, Kumāra ve Yama'nın da adlarının geçtiği görülmektedir. Purāna koleksiyonunun bir parçası olan Matsya Purāna'nın evrenin yaratılışı, evrenin Sa sāra döngüsünden geçtikten sonraki ikinci bir yaşamın oluşumu, tanrı ve tanrıçaların efsaneleri, kralların ve insanların dâhil olduğu söylenceler ve Yuga periyodları gibi konuları kapsadığı da bilinmektedir. (Kayalı, 2020).

Yukarıda değindiğimiz gibi Agni Purāna'da "yaratılış" ile ilgili olarak, Samkhya geleneğinin, felsefesinin izleri açık bir şekilde görülüyor olsa da "yaratılanların tamamı" ile ilgili ilâhi gerçek olarak Hindu tanrısı Vishnu'nun kudreti üzerinde durulmaktadır. Yaratılış tıpkı Vedanta geleneğinde olduğu gibi doğrudan Vishnu'ya ait eylemler dizisi olarak aktarılmıştır. Öyle ki Vishnu'nun Prakriti ve

Purusha'nın içerisine girerek yaratılış dizisini başlattığına inanılmaktadır. Geleneksel anlayışa göre doğmamış ve doğurulmamış tanrı Brahmā, her türlü nesneye nüfuz ederek farklı türden şeyleri yaratma eylemine girişmiş ve ilk olarak da suyu yaratmıştır. Tanrı, ilk olarak suyun içerisinde belirmiş ve bu haliyle Nārāyana adını almıştır. Yaratılış tohumu tanrı Brahmā tarafından suyun içerisindeki altın yumurtanın içerisine yerleştirilmiş ve ikiye ayrılan yumurtadan cennet ve yeryüzü meydana gelmiştir. Tanrı, her ikisinin arasına gökyüzünü yerleştirmiş ve sırasıyla, düşünce, söz, istek, öfke vb. meydana gelmiştir. Aydınlıktan; şimşek, bulutlar, gök kuşağı ve kuşlar yaratılmıştır. Indra yaratıldıktan sonra da Vedik ilâhiler oluşturulmuştur. Indra'nın kollarından alt ve üstte ait her şey; sırasıyla öfkeden, Sanatkumara ve Rudra, sonrasında da eski bilginin bilgeleri yedi ermiş: Marici, Atri, Angiras, Pulastya, Pulaha, Kratu ve Vasishtha yaratılmıştır. Sonunda bedeni ikiye parçaya ayrılmış ve bir yanı erkeği diğer yanı da kadını meydana getirmiştir. Agni Purāna'da Yaratılış ile ilgili anlatı, Purāna geleneğinin bir gereği olarak çok daha ayrıntılı betimlemeleri içerisinde barındırmaktadır. Yaratılışın çeşitli evreleri, kendine özgü detaylarıyla uzun uzadıya anlatılır ve mahat, tanmātra, vaikārika, mukhyasarga vb. terimler açıklanır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, ilgili gelenekte, Vishnu'nun ilâhi kudretine bağlı olarak Brahmā'nın yaratılışı, aşama aşama gerçekleştirildiğine inanılmaktadır. Bu aşamalar detaylandırıldığında, duyu organlarının ilk yaratılanlar arasında sayıldığını görmekteyiz. Ardından kara, deniz ve hava hayvanlarının yaratıldığından bahsedilmektedir (Kayalı, 2020).

Hint'te yaratılış ile ilişkilendirilen bir diğer anlatı ise Yaban domuz miti ile ilişkilidir. Yaban domuzu efsanelerini ilk olarak Veda metinlerinin en eskisi olan gveda'da görürüz. Macdonell, Varāha efsanesinin kökenini gveda'nın iki dizesine kadar takip eder. Efsaneye göre Tanrı Indra tarafından desteklenen Vishnu, Emusha'dan (yaban domuzu) yüz kadar bizon çalar. Sonrasında öfkelenen yaban domuzu Indra tarafından dağın ötesinden vurularak öldürülür. Aynı efsanenin bir başka versiyonu daha sonrasında Siyah Yacur Veda içerisinde bulunan Taittirīya Sa hitā'da da yer almaktadır. Vedik döneme ait bu yaratılış efsanesi içerisinde görülebileceği gibi bu dönemde yaban domuzu bedenlenmesi Pracāpati'ye aittir. Pracāpati, Vedik dönemin yaratıcı tanrısı olarak Vedalar içerisinde birçok defa karşımıza çıkmaktadır. Bu sebepten bir yaratılış efsanesi olarak geçen dünyanın sulardan yükseltilişinin bu dönem içerisinde Pracāpati'ye atfedilmesi hiç de şaşırtıcı değildir.

Epik döneme ait olan bu Varāha efsanesinin, Vedik dönemde yazılmış olan mittin etkilendiğini söylemek elbette yanlış olmayacaktır. Ancak yazıldığı dönem içerisinde kendisine ait yeni birçok öge barındırarak yaratılış mitinden çok daha farklı bir hale gelmiştir. Bu dönem içerisinde efsanenin temel konusu Dünya'nın yaratılışı değil, onun sulara yeniden battıktan sonra nasıl kurtarıldığıdır; yani

yeniden yaratılışıdır. Epik dönemde Rāmāyana ve Mahābhārata destanlarında ilk izlerini gördüğümüz efsaneye dair daha detaylı bilgileri Purāna külliyyatı içerisinde yer alan anlatılarda ulaşabiliriz.

Sonuç olarak Purānalar destanlardaki mitolojiye Brāhmanlarda alttan alta mevcut olan birtakım kut-tören ve felsefe öğelerinin yanı sıra büyük mezhep tanrıları; Vishnu, Şiva, Devī ile ilgili yeni tapım düşüncülerini de getirir. Purānalarda kozmoloji ve kozmogoni çok daha fazla geliştirilmiştir. Üç katlı evrenin üç ana düzeyine ek olarak aşağıda cehennemin birçok alt katı ve ilk üç katın yukarısında yeni gökler hiyerarşisi vardır. Her kalpanın sonunda evren ateşle yok olur. Brahmā uykuduyken, sular altında kalır ve sonra yeniden yaratılma zamanı gelir. Her kalpa dört çağdan (yuga) oluşur; bunlar adlarını zarin dört atılışından almışlardır: ilki Krita Çağı en iyisidir; onu Treta Çağı, Dvāpara Çağı ve son olarak şimdi içinde bulunduğumuz, erdemin en alt düzeyinde indiği, insanın yaşam süresinin en kısaldığı Kali çağıdır.

*ykayali@ankara.edu.tr

İleri Okuma Tavsiyeleri

Hint Mitolojisi- Purāna Edebiyatı Yazıları, (2020). (Ed. Yalçın Kayalı), Konya: Çizgi Kitabevi.
Rigveda, (2018). (Çev. Korhan Kaya), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Upanishadlar, (2008). (Çev. Korhan Kaya), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kaynakça

Can, H. D. (2020). "Hint Mitolojisinde Purānalar ve Upapurānalar", Hint Mitolojisi- Purāna Edebiyatı Yazıları, (Ed. Y. Kayalı), Konya: Çizgi Kitabevi.
Kaya, K. (2016). Hint Felsefesinin Temelleri, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
Kayalı, Y. (2020). "Hint Mitolojisinin Purānik Kaynakları: Agni (Āgneya) Mahāpurāna", Hint Mitolojisi- Purāna Edebiyatı Yazıları, (Ed. Y. Kayalı), Konya: Çizgi Kitabevi.
Kılıç, R. (2020). *Mitos ile Logos Aksında Yaratılış Kışasının Fenomenolojik Analiz ve Sentezi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
O'Flaherty, W. D. (1996). Hindu Mitolojisi, (Çev. K. Emiroğlu), Ankara: İmge Kitabevi.
Rosenburg, D. (2003). Dünya Mitolojisi, (Çev. K. Akten vd.), Ankara: İmge Kitabevi.
Werner, H. (2005). Ezoterik Sözlük, (Çev. B. Atatanır), İstanbul: Omega Yayınları.
Yonar, G. (2015). Yaratılış Mitolojisi, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Muazzez İlmiye Çığ ile mini soru-cevap: “Bütün dinlerin yaratılış hikâyeleri Sumer mitolojisinden kaynaklanıyor”

Soru-Cevap: Bilim ve Ütopya

“Kur’an, İncil ve Tevrat’ın Sumer’deki Kökeni” adlı kitabınızda Sumer kültürünün Batı’yı ve Ortadoğu halklarını birçok açıdan etkilediğini öğreniyoruz. Mimari, sanat, edebiyat, bilim ve özellikle de din... Sumer kültürünün “yaratılış hikayelerine” etkisi nedir?

Bütün dinlerin yaratılış hikâyeleri Sumer mitolojisinden kaynaklanıyor. Sumer mitolojisi semavi dinlerin hepsini etkilemiştir.

Yazıyı icat etmeleri sanıyoruz ki her alanda toplumlarda yaratıkları etkinin temel sebebi. Dinî kaynaklara konu olan olguların benzerlerini çiviyazılı tabletlerde görmemiz de bunun kanıtı. Peki bu etkiyi neden başka bir toplum değil de Sumerler yaratabildi?

Sumerler yalnız yazıyı icat etmekle kalmadılar yazıyı her istediklerini ifade edecek duruma getirdiler. O kadar geliştirdiler.

Sumerlerden en çok beslenen ve çeşitli alanlardaki mirasını sahiplenilen krallıklar hangileriydi? Sumer kaynakları için onlara da borçluyuz bir nevi.

Akad, Asur, Babil Krallıkları ve Türk boyları.

Sumerlere ait yazılı belgelerin en önemlilerinin edebî olanlar olduğunu belirtiyorsunuz. Dinsel hikâyeler de bu tabletlerde mi yoksa ayrı dinî tabletler var mı?

Ayrıca dinsel tabletler yok. Hepsi edebi tabletlerde.

Sumerlerin inanç dünyası nasıldı? Çok tanrılı mı yoksa tek tanrılı mıydılar?

Çok tanrılı bir dindi. Her varlığın bir tanrısı vardı. Tanrılar insanlara ne yapacağını söylemezdi. İnsanlar onların ne istediğini bilmekle yükümlüydü.

Semavi dinlerle Sumer dini arasında birçok ortak nokta var. Özellikle Tevrat üzerinden bu benzerliğin kurulabildiğini ve Kur’an’ın da Tevrat üzerinden bu benzerliklerden beslendiğini belirtiyorsunuz. Tevrat, Sumer ile diğer semavî dinler arasında bir kanal diyebilir miyiz?

Evet diyebiliriz.

İslam’da Sumerlerden doğrudan alındığını söyleyebileceğimiz hikâyeler var mı?

İslamı oluşturan bütün hikâyeler Sumerlerden gelme: Adem’in kaburgasından yaratılma, yasak meyvenin yenmesi, cennetten kovulma vs. hikâyeler Sumerlerden geçmiştir.

Peki Müslüman toplumların “günlük hayatına” ilişkin ritüellerinde Sumerlerden izler görebiliyor muyuz?

Gusül abdesti...Çünkü Sumerlerde mesela bir fırıncı fırına gelmeden önce muhakkak bir boy yıkanıyordu. Yıkanmadan işe gelemiyordu. Bu da gusül abdestine eşdeğer.

Sumerlerde ilginçtir ki sizin de belirttiğiniz üzere tarih yazıcılığının olmadığını öğreniyoruz. Hititlerde olduğu gibi tarih yazıcılığı olsaydı ne değişirdi?

Hiçbir şey değişmezdi ama yeni bilgiler ortaya çıkardı.

Sizin değerli çalışmalarınızla Sumer tabletleri, tarihin karanlık taraflarını aydınlattı ve aydınlatmaya devam ediyor. Peki, yerin altından tabletler çıkmaya devam ediyor mu? Buna dair ülke özelinde özel çalışma yürüten isimler var mı?

Kazıları yabancı topraklarda yabancılar yapıyor. Ne çıktığını bilmiyoruz. Sumer topraklarında Türklerden kazı yapan yok.

Neyse ki Sumerler üzerine bin bir emekten süzülen değerli kitaplarınızı okuma şansına sahibiz. İlk yazılarınızın da Bilim ve Ütopya’nın sayfalarında yer alması bizler için gurur verici. Dinlerin kökenini ve oluşumunu anlamak ve Sumerler adına okurlarımıza herhangi bir öneriniz var mı?

Bu sorunun cevabını kitaplarımda verdim. İsteyen okusun ve ayrıca kutsal kitapları da anlayacakları dilden okusunlar.

Hegel'in semavî dinlere tarihsel ve felsefî bakışı

Prof. Dr. Doğan GÖÇMEN • Dokuz Eylül Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

"Sağcı" veya diğer bir tabir ile "muhafazakâr Hegelciler" onun geliştirmiş olduğu değişim ve ilerleme teorisine başvurmak yerine onun ide ve/veya Tanrı kavramına dayanmaktadırlar. Buna karşın "genç Hegelciler" daha çok onun değişim, dönüşüm ve ilerleme teorisine dayanmaktadırlar. Bu bakımdan Hegel'de peygamberler, dinler, dinler tarihi söz konusu olduğunda geleneksel olarak onun muhafazakâr yanıyla ilişkilendirilmiş olunur. Fakat bu kısa yazı çerçevesinde Hegel'in tüm felsefesine temel oluşturan özgürlük kavramının onun din felsefesine de temel oluşturduğunu ileri sürmek istiyorum.

Ayrıştırdığı kadar birleştiren tartışmaların konusu Hegel'in mahiyetine, özüne dairdir.

Bu kısa yazımızda Hegel'in Semavi dinler hakkında geliştirdiği düşüncelerini ele alacağız. Bu dinler söz konusu olduğunda Hegel'in düşünümünün yoğunlaştığı konu üç boyutludur. Bunların başında kuşkusuz söz konusu olan, dini öğretinin duyurucusudur. Sonra bu öğretiler çerçevesinde ortaya konan varlık öğretisi ve hepsinin temelinde bulunan Tanrı kavramıdır. Tanrı kavramı Hegelci felsefede temellendirici işleve sahip olan "temel"/"öz" kavramı ile eş anlamda kullanılmaktadır. Bu bakımdan Hegel'de din felsefesi ve dinler tarihi ile ilişkili her kavram ve konu onun genel felsefe sistemiyle ilişkilendirilmek ve onun genel sisteminin içindeki yeri gösterilmek zorundadır.

Hegel'in sistemine kısa giriş

Hegel ünlü bir klasik Alman filozofudur. Çağının büyük bir ansiklopedik bilgesidir Hegel. Geride bırakmış olduğu felsefi külliyatının tüm yanları büyük verimli miras kavgalarına dönüşen tartışmalara sebep olmuştur. Genel olarak Alman felsefesi, özel olarak da Hegelci felsefe Türkiye'de de entelektüel bir miras kavgasının konusudur. Türkiye'de yaygın bir şekilde alımlanan Martin Heidegger ve Hans-Georg Gadamer birer gizli sağ Hegelcilerdir. Bu tartışmalarda Hegel ayrıştırdığı kadar birleştirir de. Fakat ayrışanlar da birleşenler de kendisini hep Hegelci kabul eder. Ayrıştırdığı kadar birleştiren tartışmaların konusu Hegel'in mahiyetine, özüne dairdir. Hegelci felsefe ilerici midir yoksa muhafazakâr mıdır? Tartışmanın konusu budur ve bu tartışmalar Hegel'in hayatta olduğu dönemde bizzat kendisinin gözlerinin önünde de yaşanıyordu. Hegelci felsefeyi alımlamak ve bütünlüklü ve tutarlı bir yorumunu ortaya koymak için onun ortaya koymuş olduğu felsefi sistemin hangi yanı, hangi kavramı ölçü ve temel alınacaktı? Friedrich Engels bunu bir 'yöntem mi yoksa sistem mi?' tartışması olarak tanımladı. Yöntem sorusu araştırmacıyı Hegel'in diyalektik kavramına götürmektedir. Sistem sorusu ise onun "ide" kavramına götürmektedir -ki Marx, Hegel'in hareket ettirici diyalektik kuramına dünyayı hareket ettiren olarak işaret ederken, bu kuramı Hegel'in elinde mistikleştiren ve böylelikle onun felsefesinin rasyonel özünün muhafazakâr kabuk bağlamasına neden olan "mutlak ide"ye gönderme yapar.

Hegel'in tüm sistemi ide dolayısıyla çevrenmiştir. Hegel, *Tinin*

“Hegelci felsefe ilerici midir yoksa muhafazakâr mıdır? Tartışmanın konusu budur ve bu tartışmalar Hegel'in hayatta olduğu dönemde bizzat kendisinin gözlerinin önünde de yaşanıyordu.”

”

Fenomenolojisi'nin ide kavramında üst uğrağına ulaştığını ve Mantık Bilimi adlı eserinin başlangıç noktasının *Tinin Fenomenolojisi'nin* sonucu olan ide olduğunu söylüyor. Hegelci felsefi kuram çerçevesinde ortaya konan sistemin bir başlangıcı ve bu başlangıcın bir süreci vardır. Bu sürecin sonunda başta potansiyel olan süreç dolayısıyla gelişir, serpilip saçılır, tüm potansiyelliğini açığa çıkarır ve bu sonuçtur. Ludwig Feuerbach, Hegelci felsefede sonuç olarak ortaya çıkanın aslında başta olduğuna dikkat çeker. Hegel de hemen her metninde, örneğin Karl Marx'ın Hegelci felsefenin "doğum yeri" (*Geburtsstätte*) olarak belirlediği *Tinin Fenomenolojisi'nin* önsözünde bunu önemle vurgular. Öyleyse *Tinin Fenomenolojisi'nin* sonucu olan ide onun başında olan basit idedir. Onun sonucu olan gelişmiş ide *Mantık Bilimi'nin* başında olan basit idedir. Bu nedenle *Mantık Bilimi'nin* başında açıklanan varlık kavramı basit ide kavramına denk gelmektedir. Marx'ın Hegelci felsefede gizemin kaynağı olarak dikkat çektiği "mutlak ide" *Mantık Bilimi'nin* son bölümü yani doruk noktasıdır. Bu bakımdan Hegel'in varlık felsefesinin temelinde, içeriğinde ve sonucunda ide ve idenin oluşumu vardır. Hegel'in felsefi sisteminin en temel kavramı olan ide kavramı aynı zamanda onun din felsefesinde Tanrı kavramına denk gelmektedir.

Hegel'in felsefi sisteminin en temel kavramı olan ide kavramı aynı zamanda onun din felsefesinde Tanrı kavramına denk gelmektedir.

Burada söz konusu olan ide tüm sistemin içeriği ve çerçevesidir. Hegel idenin gelişimini ortaya koyarken diyalektik yönteme başvurur. Buna göre, kısaca, her hareketin bir başlangıcı yani konusu vardır. Başlangıç ancak onun yadsınması sonucu hareket edebilir ve sürecin veya hareketin sonunda yadsımanın yadsınması olarak başlangıçta potansiyel olan tüm ilişkiler, süreç içinde tüm çelişkili ilişkiler kapsanıp aşılıp yeni bir sentezde aktüel bütünlüklü ve tutarlı ilişkiler bütünü olarak bir

üst aşamaya taşınır. İşte, burada yeninin bir oluşum süreci olarak ortaya çıkışının sergilenmesinde başvurulan yöntem diyalektik deniyor. Burada söz konusu olan yöntemi yalnızca formel, düşünceyi ilgilendiren bir yöntem olarak almamak gerekir. Bir değişim, dönüşüm, kısacası oluşum teorisi olarak diyalektik hem doğada oluşumu hem toplumsal ve tarihi gelişimi ve değişimi hem de düşüncenin gelişimini ve dönüşümünü konu edinmektedir.

"Sağcı" veya diğer bir tabir ile "muhafazakâr Hegelciler" onun geliştirmiş olduğu değişim ve ilerleme teorisine başvurmak yerine onun ide ve/veya Tanrı kavramına dayanmaktadırlar. Buna karşın "genç Hegelciler" daha çok onun değişim, dönüşüm ve ilerleme teorisine dayanmaktadırlar. Bu bakımdan Hegel'de peygamberler, dinler, dinler tarihi söz konusu olduğunda geleneksel olarak onun muhafazakâr yanıyla ilişkilendirilmiş olunur. Fakat bu kısa yazı çerçevesinde Hegel'in tüm felsefesine temel oluşturan özgürlük kavramının onun din felsefesine de temel oluşturduğunu ileri sürmek istiyorum.

Hegel'in İbrahim Peygamber anlatısı

Hegel dinler tarihini insanın bir özgürlük arayışının tarihi, parçalanmış olan dünyanın bütünlüğüne dair bir arayışın tarihi olarak tanımlıyor.

Hegel, ismi 'ulusların babası' anlamına gelen Abraham'ı yani İbrahim peygamberi Yahudilerin "gerçek atası" olarak tanımlıyor. Yahudilerin tarihi İbrahim peygamber ile başlamaktadır. Hegel'e göre İbrahim peygamber hakikatin bütünlüğünün parçalanmış olduğundan hareket etmektedir: "onun tini birliktir" ve bu birlik arayışı ondan sonra gelen tüm kuşakların arayışını belirlemiştir. Bu arayışın temelinde büyük tufan öyküsü vardır. Tufanın insanlar üzerindeki etkisi Hegel'e göre son derece yıkıcı olmuş olmalıdır. Onların doğaya karşı güveni tahmin edilemeyecek kadar sarsılmış olmalıdır. Doğa yıkıcı düşman olarak görülmüş olmalıdır. Bu bakımdan İbrahim peygamberin dünyada birlik arayışı Nuh peygamberden kalmış bir mirastır.

Nuh Peygamberin bütünlük arayışı

Nuh peygamber açısından "dünya paramparça" olmuştur ve doğa yıkıcı bir güç olarak algılanmaktadır. İnsanın, kendisine karşı yıkıcı güçler geliştiren doğada yaşanan patlamalara, sel baskınlarına ve depremlere karşı ayakta durabilmesi için doğa güçlerine hükmetmek zorundadır. Bütün; bir yanda hakikat, diğer yanda ideye ayrılmıştır. Bu durumda birlik ancak ya hakikatte ya da düşüncede mümkün olabilir. Nuh Peygamber birliği düşüncede kurulumuştur ve düşündüğü ideali gerçekten var olan

olarak düşünmüştür. Düşünce de kurguladığı ve gerçekten var olduğunu düşündüğü idealin karşısına geride kalan her şeyi düşünülmuş olarak koymuştur. Hegel, Nuh'un bu yöneliminde doğal güçleri sınırlandırma çabası görmektedir. Bu yönelimle kendisine aslında hizmet eden doğal güçleri sınırlandırabileceğine inanmıştır. Eğer böylece insan yaşamı için yıkıcı olan doğal güçler sınırlanabilirse sel baskınları, tufan vesaire olmayacaktır.

Nuh peygamber açısından "dünya paramparça" olmuştur ve doğa yıkıcı bir güç olarak algılanmaktadır.

Nuh peygambere göre var olan canlılar arasında ancak insan doğa güçlerine hükmedecek güce sahiptir. Fakat doğaya ve diğer canlılara hükmeden insanın aynı zamanda kendisine de hükmedebilmesi gerekmektedir. Eş deyişle insanların doğal güçler üzerinde hakimiyet kurabilmesi ve diğer canlılar üzerinde efendi olmasının koşulu onların birbirlerini öldürmemesidir. Nuh Peygamber bunu bir yasa dönuştürür ve 'insan yaşamını alan insan da cansız olmalıdır' der. İnsanın insanı öldürmesini yasaklayan yasa aynı zamanda insana yaşamını idame etmek için hayvanları öldürme hakkı tanımıştır. Fakat hayvanın 'kanı yenmemelidir', çünkü kanda hayvanın canı veya ruhu vardır. Nuh'un önermiş olduğu hayvanı öldürürken uygulanmasını önerdiği pratik bugün bile hala devam etmektedir.

Tanrıya kafa tutan kral: Nemrut

Çağın anlayışına dair görüş bütünlüğünü oluşturmak için Nuh'un tam zıt görüşünde olan kral Nemrut vardır. Nemrut birliği insana bağlar, insanı varolan olarak koyar ve geride kalan her şeyi düşünce olarak belirler. Eş deyişle öldürür, hükmeder. Doğaya ancak insan için tehlike oluşturmayacak kadar hükmetmek ister. Hatta Tanrı'ya kafa tutmaktan da geri durmaz. Eğer tekrar bir tufan yaşatacak olursa suyun dalgalarının yüksekliğinden çok daha yüksek bir kule yapacaktır. Nemrut insanlara tüm iyilikleri onların kendilerinin kendi eylemleriyle ve güçleriyle yarattığını öğretmeye çalışmıştır. Bu anlayışa dayalı olarak her şeyi keyfi bir şekilde değiştirmiş ve bunun üzerine tiranlığını kurmuştur. Nuh'tan farklı olarak Nemrut birbirine yabancılaşmış olan insanları sevinçli ve uyumlu kitleler olarak yeniden birleştirmek yerine onları zor ve şiddet

ile birleştirmiş ve hükmetmiştir. Nemrut her tarafta "güçlü olanın yasa"sının geçerli olduğundan hareket etmiştir. Nuh doğanın tüm düşmanca yıkıcı güçlerine karşı koruyucu olarak kendisinden daha güçlü olan Nemrut'un hakimiyeti altına girmiştir. Nuh ve Nemrut düşmanla yani doğanın yıkıcı güçleriyle kaçınılmaz olarak gerekli olduğuna inandıkları barış anlaşmasını yapmışlardır ve böylece doğayla olan düşmanlığı ebedileştirmişlerdir.

İbrahim Peygamber'in köksüzleşmesi

İbrahim peygamberin dünyaya dair anlayışının oluşmasında bu sorunlar ve fikirler vardır. Bu düşman anlayışına dayalı yaklaşım İbrahim peygamberde devam eder. İbrahim peygamber Mezopotamyalıdır. Kendisini tüm ailesinden ayırmıştır ve böylece bütün dünyaya kendisi tek başına hükmetmek istemiştir. İbrahim peygamberi bir ulusun atası yapan ilk eylemi ayırıştırmakla ilgilidir.

Hegel dinler tarihini insanın bir özgürlük arayışının tarihi, parçalanmış olan dünyanın bütünlüğüne dair bir arayışın tarihi olarak tanımlıyor.

İnsanlar arasında ve insanlarla doğa arasında olan sevgiye dayalı ortak yaşamı parçalamış ve böylece kendisini sanki bir yabancı olarak tüm insanların ve tüm doğanın karşısına koymuştur. İbrahim peygamberin bu tutumunun temelinde onun Tanrı anlayışı yatmaktadır. İnsanlık İbrahim peygamber ile birlikte her şeyi kapsayan, fakat aynı zamanda her şeyin karşısındaymış gibi kendisini her şeyden ayıran bir Tanrı anlayışına ulaşır. İbrahim peygamber tüm insanlara ve doğaya karşı tek başına olan mesafeli tutumunu bu Tanrı anlayışına dayandırır. Örneğin Kadmos'un ve Danaos'un da ülkeleri vardır. Onlar yumuşak yaklaşımlarıyla, serbest sanatlarla ve töre anlayışlarıyla kaba yerlileri kendilerine çekmişlerdir ve onlarla karışarak ortak toplumsal yaşam sürmüşlerdir. Bundan farklı olarak İbrahim peygamber tüm ilişkilerden bağımsız olmak istemektedir, insanlarla olan, doğayla olan tüm ilişkilerden. Bu anlayışla "tüm dünyayı" bir yabancı gibi gezmiştir. Karşılaştığı topluluklarla ve doğayla hiçbir kalıcı ilişki geliştirmemiştir. Her şeye ve herkese karşı olan bu sıkı karşıtlığı ve yabancılığı, düşüncesinde varolanı sonsuz ve düşman doğanın karşısına koymaya götürmüştür. Zira düşmanlık ancak tahakküm ilişkilerinde oluşabilecek bir şeydir. İbrahim peygamber de neredeyse tüm peygamberler gibi bir çobandır. Sürüleri sonsuz topraklarda yayılarak dolaşmaktadır. Su çok derinlerde olan bir yaşam kaynağıdır. Kendisi ve sürüsü için ancak büyük bir çabayla elde edilebilecek bir mülkiyettir. Kısacası İbrahim peygamber "yeryüzünde bir yabancıdır, toprağa karşı olduğu kadar aralarında hep bir yabancı olarak kalan insanlara karşı da yabancıdır

ve yabancı olarak kalmıştır".

Bu bir bütün olarak kesin bir şekilde yabancı olan dünya eğer "hiçbir şey" olmayacaksa ona yabancı bir Tanrı tarafından taşınmalıdır. Doğada hiçbir şey Tanrıdan hiçbir şey almamıştır, onun parçası değildir. Fakat her şeye onun tarafından hükmedilmektedir. İşte bu yaklaşım onu dünyayla olan ilişkisinde minimalist yapmıştır. Dünyada ihtiyacı olduğu kadar almıştır ve böylece her şeye karşı oluşturmuş olduğu karşıtlık onu her şeye karşı korumuştur. Soyunun sürekliliğini sağlamak için insanlarla oğullarını evlendirmek amacıyla gelin almak üzere ilişkilendirilmiştir. Sonsuz dünyaya karşı karşıtlık. İbrahim peygamberin bu tutumuyla dünyaya hükmedemeyeceği açıktır. Bu nedenle bu ancak onun idealinde olabilecek bir şeydir. Onun ideali kendisine de hükmetmektedir. Fakat o kendi ideale hizmet ettiği için aynı zamanda onun tek imtiyazlısı olanıdır da.

Hegel şöyle diyor: "İlişkisiz olanı varoluşun ilişkisi yapmakla" gerçekleşmiştir Doğu devrimi.

Görüldüğü gibi İbrahim peygamberin Tanrılığının kaynağı onun tüm dünyaya yabancılaştırıcı tutumudur. Bu nedenle İbrahim peygamberin Tanrısı tüm "ulusal Tanrılar"dan farklıdır. Bu anlayış doğal olarak onun ve onun soyundan gelenlerin ancak bir Tanrıya sahip olduğuna dair "dehşet verici" anlayışa götürmüştür. Hegel buna Yahudilerin "tini" diyor.

Yahudiliğin insanlık tarihinde getirdiği yenilikler

Yusuf Mısır'da kral olur ve kendine has tanrısallık kavramını gerçekleştirir. Herkese yiyecek içecek verir. Fakat aynı zamanda onların tüm mülkiyetini kendi mülkiyeti ilan eder. İnsanların tüm mülkiyetini kendi mülkiyeti haline getirmekle Yusuf aslında onları da kendi mülkiyeti haline getirir. İshak, İbrahim peygamberin sürdürdüğü dünyayla ve insanlarla olan yabancılaşmış mesafeli ilişkiyi sürdüremez. İlişkiler geliştirir. Gereksinimden, zorunluluktan ve rastlantılardan oluşan ilişkiler bundan böyle çok yönlü gelişir. Onun halkını kölelikten kurtaran ve bağımsız bir halk olarak örgütleyen tin bundan böyle çok farklı bağlamlarda ve ilişkiler çerçevesinde gelişir.

Hegel, Yahudiliğin "dünya-tarihsel anlamı" nedir?,

sorusuna yanıt verirken şöyle der: insanlığı olduğu yerden alıp başka bir yere götürme çabası. Bunun için terbiye ve eğitim ve inananların oldukları yerden alınıp yeni yere götürülmesi gerekmektedir. Bu aynı zamanda insanın kendisini kendi içinde terbiye etmesini ve eğitmesini de şart koşmaktadır. Bu eğitimin gerekliliğinin hissedilmesi, insanın kendi hiçliğini, kendi sefilliğini, yoksunluğunun acısını ve mümkün daha iyi olana özlemini de hissetmesi anlamına gelmektedir. Geleceğe olan özlem, içinde hissettiği acı, onu içindeki durumun ötesine gitmeye, kendisini dünyada gerçekleştirerek acısını dindirmeye yöneltir. Bu, mevcut durumu da değiştirmeyi, iyileştirmeyi şart koşar. İşte, Hegel'e göre Yahudi halkının "dünya-tarihsel anlamı ve önemi" buradan gelir. Bu duruş "daha yüce olana", "tinin mutlak özbilince gelmesine" götürmüştür. Bu, tinin yabancı olma durumundan kurtulmasını yani acısını kendi içinde yaşadığı parçalanmayı kendi içine yansıl dönüştürerek aşarak kendisiyle bütünlük oluşturması dolayısıyla gerçekleşmiştir. Bu bakış açısında aynı zamanda insanın tüm dünyayla perspektifsel olarak uyumlu bütünlük arayışı yatmaktadır. Hegel'e göre bu özlemin en saf ve en güzel belgesi Davut peygamberin Zebur'udur. Zebur bir çeşit şiirdir ve yücelik ancak şiir ile kavranabilirdi. Zira sembolik sanat çerçevesinde Tanrısallığın yani yüceliğin düşünülmesi mümkün olmazdı.

"Doğunun Devrimi" ve Muhammetçilik

Avrupa dünyasında her şey yeniden kurulmaktadır. Tüm halklar kendilerini her bakımdan geliştirmek için yeniden kurmaktadır. Böylece "özgür hakikatın dünyası" oluşturulacaktır. Fakat bu tüm ilişkileri tikelleştirme yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bu durumda sayısız rastlantısal bağımlılıkların oluşması kaçınılmazdır. Bu rastlantısallıkların, karmaşıklıkların, çapraşıklıkların ve tikelliklerin hâkim olduğu bir durumda dünyayı bütünleştirmeyi amaçlayan karşının ortaya çıkması kaçınılmazdır. İşte bu, "Muhammetçiliğin" yaratmış olduğu "doğu devrimi" ile gerçekleşmiştir. Bu devrim tüm tikellikleri ve bağımlılıkları kırmış, ruh halini tamamıyla "aydınlatmış" ve "safaştırmıştır". Bütün bunlar "soyut Birin mutlak nesne" yapılması dolayısıyla gerçekleşmiştir. Soyut Bir aynı zamanda saf öznel bilinci, yalnızca bu Birin bilgisini bilmeyi hakikatin tek amacı olarak edinmeyi beraberinde getirmiştir. Hegel şöyle diyor: "İlişkisiz olanı varoluşun ilişkisi yapmakla" gerçekleşmiştir Doğu devrimi. Eski Doğu anlayışlarında en yüce olan hep negatiftir. Negatiflik doğallığa düşüştür. Bu ise tinin köleliği anlamına gelmektedir. İnsanı özgürleştiren tin yetisinin kendi başınlığıdır. Yalnızca Yahudiler dolayısıyla "basit birlik", düşünceye yükseltilmiştir. Zira yalnızca onlarda Bir onurlandırılmıştır ve Bir ancak düşüncede olabilirdi. Bu birlik soyut tine soyutlamada kalmıştır. Ama tikelliklerden arındırılmıştır. Fakat Yehova yalnızca bu halkın Tanrısıdır.

İbrahim'in, İshak'ın, Yakup'un Tanrısı yalnızca Yahudilerle birlik kurmuştur. Yalnızca kendisini onlara göstermiştir. İşte, Muhammetçilik ile birlikte ilişkinin bu tikelliği aşılmıştır.

Hegel, İslam'ın Tanrı kavramına has olan öznelliği Hinduizm'e ve Budizm'e has öznellikte kıyaslamaktadır.

İslam'ın tinsel genelliğinde, sınırsız saflığında, belirsizliğinde genel ve öznenin tek amacı genelliğin ve saflığın gerçekleşmesidir. İslam'ın "Allah"ı Yahudi Tanrısının olumlayan sınırlı amacını aşmıştır. Birin yüceltilmesi ve onurlandırılması, Muhammetçiliğin tek nihai amacıdır. Buna göre öznelliğin tek edimi ise söz konusu Birin yüceltilmesi ve tek amacı dünyayı bu Birin hakimiyeti altına almaktır. Bu Birin belirlenimi tinsel ve Yahudilerin Tanrısından farklı olarak mümkün en kapsayıcı olarak düşünülmüş olmasına karşın öznellik kendisini onda gerçekleştirememektedir, tersine onda çözülüp yok olmaktadır. Bu nedenle İslam'a has olan Birin kendinde, hiçbir somut belirlenim bulunmamaktadır. Bu durumda ne özne tinsel olarak özgürleşebilmektedir ne de onun nesnesi somutlaşabilmektedir. Oysa Tanrısallığın özneyi tinsel olarak özgürleştirilmesi ve kendi özgürlüğünü gerçekleştirmesi için nesnesini somutlaştırabilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda Hegel, İslam'ın Tanrı kavramına has olan öznelliği Hinduizm'e ve Budizm'e has öznellikte kıyaslamaktadır. Hegel'e göre Hinduizm'de ve Budizm'de öznellik mutlak olanda tamamıyla batır. Buna karşın İslam'da öznellik "canlıdır" ve "sonsuzdur". İslam'da öznenin Tanrısallık karşısında etkinliği öyle bir düşünülmüştür ki, canlı ve sonsuz olan özne etkinlik geliştirmesi durumunda dünyaya yönelmektedir. Fakat dünyayı yadsımaktadır ve ancak bu şekilde dünyada etkin ve dünyayla "uzlaştırıcı" olabilmektedir. Saf Birin onurlandırılması ancak bu şekilde varolabilmektedir.

Hegel'in İslam'ın Tanrı anlayışına ilişkin eleştirisi yukarıda da kısaca ima ettiğim gibi bu noktada başlamaktadır. Ona göre Muhammetçilere soyutlama hakimdir. Onların amacı soyut hedefi gerçekleştirmektir ve bu onları heyecanlandırmış ve coşturmuştur. Bu coşku onları "fanatizme" varırmıştır. İslam'a has özne teorisinde fanatizme yol

açan nedir? Bir soyut olana duyulan heyecandır, soyut bir fikre duyulan heyecandır. Öyle bir heyecandır ki kendisini tüm varolana karşı negatif olarak konumlandırmaktadır. Bu nedenle İslam'ın öznesi kurucu olamamaktadır. İslam, tarihinde sayısız hanedanlıklar ve uygarlıklar kurmaya vakıf olmuştur ve tarihinde Tanrı anlayışına has olan soyutluğu aşabildiği ve özne kuramına has dünya karşısında sergilediği negatifiği aşabildiği oranda sanatlar ve bilimlerde büyük gelişmeler gösterebilmiştir. Fakat sonunda İslam fanatizme yani somut olanı yağmalamaya ve yıkmaya yenik düşmüştür. Örneğin Ömer'in, hayran olunası İskenderiye Kütüphanesi'ni yıktığı söylenir ve yıkarken: "Bu kitaplarda ya zaten Kuran'da olan yazılıdır ya da içerikleri Kuran'ın içeriğinden farklıdır. Her iki durumda da onlara gerek yoktur demiştir."

İslam'a has özne teorisinde fanatizme yol açan nedir? Bir soyut olana duyulan heyecandır, soyut bir fikre duyulan heyecandır. Öyle bir heyecandır ki kendisini tüm varolana karşı negatif olarak konumlandırmaktadır.

Bu fanatizme yenik düşmeleri nedeniyle İslam, sanatları ve bilimleri geliştirmeyi başardığı dönemlerde insanlık tarihinin ilerlemesine büyük katkılar sağlamış olmasına karşın, bugün "dünya- tarih sahnesinden çoktan yok olmuştur." Hegel bu belirlemeyi en son 1830/1831 yıllarında verdiği *Dünya Tarihinin Felsefesi Üzerine Dersler'de* söylemektedir. Osmanlılar, Yeniçerilere dayanarak sağlam bir imparatorluk oluşturmayı başarmışlardır. Fakat onlarda da yayılmacı ateşli fanatizm soğuyup yok olunca törel ilkeler de çökmüş ve yenisi geliştirilmekten uzak durmaktadır. Bu nedenle olacak, Mustafa Kemal kurulan genç Cumhuriyetin barış ilkesine dayanan dış politikasını belirlerken akım olarak Panislamizm'i ve Pantürkizm'i ilke olarak reddeder ve somut olarak da Fatih Sultan Mehmet'i ve Yavuz Sultan Selim'i anlamsız yayılmacı politikalarından dolayı eleştirerek işe girer. Ulusal egemenlik başka halkların egemenlik ve özgürlük haklarını kabul etmeyi ve tanımayı şart koşmaktadır.

Hristiyanlığın tarihsel anlamı

Hegel'e göre Hristiyanlık birçok bakımdan hem doğu kültürünün ve düşünümünün hem de antik Yunan kültürünün ve düşünümünün farklı biçimlerde sentezi olarak doğmuştur. Roma dünyasının ilkesi, "sonsuzluğa yüceltilmiş sonluluktur" veya diğer bir deyişle "tikel öznellik"tir. Bu ilkeye göre özne somut olan "bu insan", soyut özneliktir. Fakat "dünyanın tesellisi" bu ilkedan doğmuştur. Burada söz konusu olan soyut öznelliği, özü itibarıyla ve içerik bakımından insanın sonsuzluğunun yani "mutlak kendi başına olmanın" yansımasının bir

Roma dünyasının çöküş acısı aynı zamanda yeni "daha yüksek başka bir tinin doğum sancılarıdır." Yeni tin "Hristiyan Dini" ile ortaya çıkmıştır.

biçimi olarak alınmalıdır. Diğer yandan Roma dünyası bir çıkışsızlık ve acı içindedir. Tanrı tarafından terk edilmişliğin çaresizliği. Bu onu hakikatten kopuşa sürüklemiştir ve aynı zamanda tatmini içte, tinsellikte aramaya itmiştir. İşte bu iç tepisi "daha yüksek tinsel bir dünya için zemini" hazırlamıştır. Bu nedenle Roma dünyasının çöküş acısı aynı zamanda yeni "daha yüksek başka bir tinin doğum sancılarıdır." Yeni tin "*Hristiyan Dini*" ile ortaya çıkmıştır: "Bu daha yüksek tin, insan tin bilincini kendi genelliğinde ve sonsuzluğunda muhafaza etmekle, tinin uzlaşmasını ve tatminini kendinde barındırmaktadır." Zira "tin mutlak nesnedir, gerçektir ve insan tin olduğu için bu nesnede kendisi kendisinin karşısındadır ve böylece mutlak nesnesinde özü/varlığı ve kendi özünü/varlığını bulmaktadır."

Hristiyan dinine has olan Tanrı kavramının özneye kendisini onda yansıtmaya olanağı sunan özelliği, onun "teslis" olmasından veya "kutsal üçlü"yü kendinde barındırıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Hristiyanlığın Tanrı anlayışı İslam'ın Tanrı anlayışı gibi tüm varlığı kapsayacak şekilde genel ve soyuttur. Fakat aynı zamanda kendinde tikelliği ve somutluğu barındırmaktadır. Bu "yeni ilke dünya tarihinin onun etrafından döndüğü çekim merkezidir. Tarih *buraya* kadar ve *buradan* devam etmektedir." Zira özneye açısından kendisini teslis niteliğine sahip Tanrıya yansıtmak demek, aynı zamanda her bir öznenin kendisini kutsal üçlünün vücuda gelmiş hali olarak kavraması demektir. Bu kavrayıştır ki onu hem evrensel hem tikel hem de tekil olarak

kavramasına olanak sağlamaktadır. Tanrıyı teslisin bütünlüğü olarak kavramak, özbilincin ulaştığı ve tine ait olan yeni uğraktır.

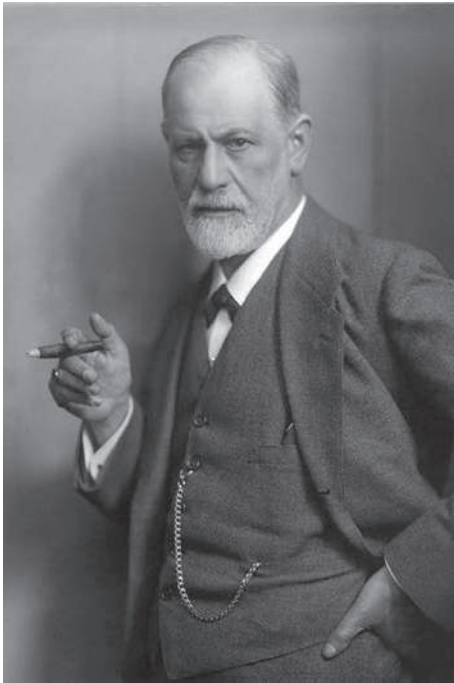
Antik Yunanlar "kendini bil" diyor. Fakat antik Yunan tini Romalılarda olduğu gibi içsellikten yoksundur. Burada söz konusu olan içsellik yoksunluğu bireylerde "kişilik" olarak gerçekleşmiştir. Bu ilkeye göre, "Ben, benim için sonsuzdur ve benim varlığım benim mülkiyetimdir ve kişi olarak benim tanınmamdır." Bu nedenle Hegel, Doğu'da yalnızca bir kişi özgürdü, Yunan ve Roma dünyasında birkaç kişi özgürdü, Hristiyanlık dünyasında insanın insan olarak özgürlüğü insanlığın gündemine gelip oturmuştur, diyebilmiştir.

Evrim, dini inanca bakışı nasıl değiştirdi?

Haluk ERTAN • (hertan@unsw.edu.au)

İnanırlar için kabul etmesi çok güç olsa da günümüz için kutsal kitaplar artık sadece çok değerli antik edebi eserlerdir. İnsanlığa büyük acılar veren hastalıklara, doğal afetlere, açlığa ve savaşlara çare olacak bir bilgi yoktur içlerinde. Kendi yazıdıkları devirde bilinenlerden öte bir şey içermedikleri için, bilim ve teknolojiye bilgi anlamında herhangi bir katkıları olmamıştır. Bundan sonrası için, bunun değişeceğini gösteren bir neden görülmemektedir.

“Zamanın akışı içinde insanlık, bilimin ellerinden gelen darbelerle iki kez, naif öz sevgisinin incinmesinin acısını yaşamak zorunda kalmıştır. Birincisi, Dünya’nın evrenin merkezinde olmadığını, akıl almaz büyüklükte bir dünyalar sistemi içinde bir nokta olduğunu anladığında. (...) İkincisi, biyolojik araştırmalar özel yaratılmışlık ayrıcalığını elinden alıp söyküttüğünü hayvanlar alemine düşürdüğünde.”

Sigmund Freud (1920)

Charles Darwin’in kitaplarında anlattığı biyolojik evrim kuramı çok boyutlu bir bilgi bütünüdür, bu nedenle toplumsal ve bilimsel anlayışa etkileri çok çeşitli olmuştur. Bu yazıda kuramın sadece tek tanrılı göksel dinlerin yani Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığın kutsal kitaplarında yer alan yaratılış dogmalarının bilimsel geçersizliğini nasıl gösterdiği ele alınacaktır.

Yaşamın her yanıyla durağan olduğu dönemlerde insan yaratıcılığı üzerine bir ölü toprağı serilir. Yeni düşünceler ve eserler ortaya pek çıkmaz. Çeşitliliği, değişimi teşvik edici bir ortam doğmaya başladığında insanın kültürel verimliliği ilkbaharda canlanan doğa gibi yeşermeye başlar. Her zaman ilk atılımı sanat ve edebiyat yapar, bilim ve teknoloji daha sonra onları izler. Sanat ve edebiyat hoyrat değildir, esnektirler, toplumsal algıyı ağır ağır değiştirirler. Dinin, siyasi ve sosyal despotluğun cenderesi altında bunalmış insan aklına yapılan rahatlatıcı bir masajdır bu. Sanat ve edebiyatın cesur ve yeni ürünleri hazmedilmeye başlandıkça bilimin ve büyük kuramların önü açılır. Sanat, edebiyat ve felsefede yaşanan atılımlar ancak büyük bilimsel kuramlarla sonuçlandığında değişim güçlü ve kalıcı olacaktır. Sanat ve edebiyatla “yeniden doğuşu” başlatan rönesans; “çağdaş” bilime, bilim teknolojiye, teknoloji endüstri devrimine, bu da günümüz dünyasına yol açtı. Avrupa’nın yarattığı bu özgün sürecin anlamlı yanı, asırlar boyu beslendiği Asya uygarlıklarıyla ile kendi birikimini harmanladığı görkemli bir sentez olmasıydı.

“ Charles Darwin’in kitaplarında anlattığı biyolojik evrim kuramı çok boyutlu bir bilgi bütünüdür, bu nedenle toplumsal ve bilimsel anlayışa etkileri çok çeşitli olmuştur. ”

Toplumlar, alıştıkları, bildikleri şeyleri koruma konusunda tutucudurlar, yeniliğe temkinli yaklaşırlar. Değişim belirsizliklerle doludur, korkutur onları. Eskinin yanlışlarına katlanmak kimi zaman, yeninin doğrularına uyum sağlamaktan daha kolaydır. Ama buradan insanın yeniyi tümünden karşı olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Tarihi geri dönülmez şekilde ileriye taşıyan yine onlardır. Tutuculuk kalıcı bir şey değildir, sadece değişime alışmak için zamana ihtiyacı vardır insanların.

İnanç, gelenek ve bilimsel kuramlar

Büyük bilimsel kuramlar farklı boyutlarda birkaç kuramdan meydana gelirler. Her bir kuram ise, onlarca hipotez ve bunların sınanmasına ilişkin akıl yürütme, gözlem ve deneysel bilgi içerir. Gerçekte bilimsel kuramların bir bölümünü, eskiye ait güçlü paradigmanın çürütülmesine ilişkin tartışmalar oluşturur. Çünkü, artık yanlışlığı açıkça görülüyor olsa da, toplumda yerleşik hale gelmiş bilgilerin dayanakları sarsılmadıkça, yeni kuramın benimsenmesi zor olacaktır.

“Gerçek, yerini başka bir şey işgal ettiğinde içeri girmeye kendini zorlayamaz...”
Ludwig Wittgenstein

Şayet paradigmanın desteği dinden ve gelenekten geliyorsa yeni kuramın işi daha zordur. İnanç ve gelenek hep el ele, diz dize süregeldikleri için insan yaşamında çok güçlü bir yere sahiptirler. Herhalde primat atalarımızın içinde yaşadığı kuralları sıkı, karmaşık sosyal düzene, insan ürünü inanç sistemi eklenince ortaya şu andaki yapı çıktı. On binlerce yıllık bu oluşumu bırakın eleştirmeyi, ona aykırı bir şey söylemek dahi zordur, hatta çoğu zaman bir ölüm kalım meselesidir. Bu nedenle uygarlık tarihinde yeni olan her şeyin yolu bir yerde, toplumsal yaşamın gümrük kapısı olmuş bu inanç-gelenek düzeniyle kesişmek zorunda kalmıştır.

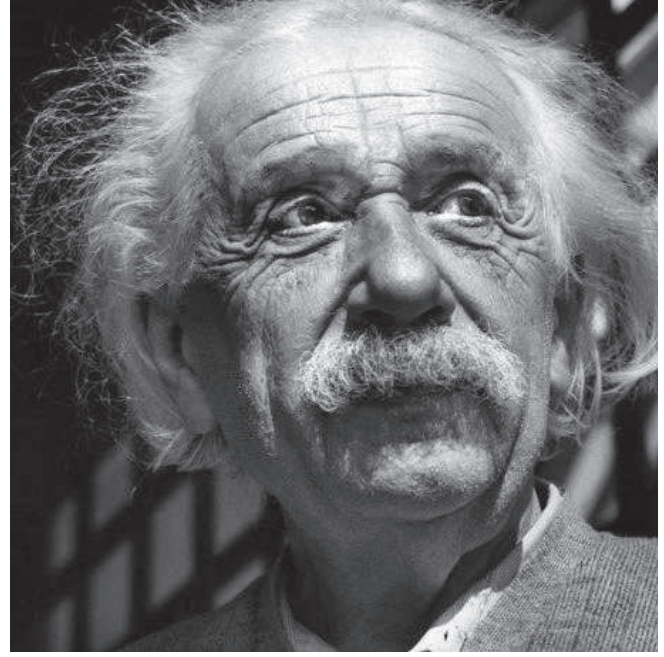
İnancın eskiliği

Antropologlar Avrupa'daki bazı mağaralarda 95 bin yıl önceye ait mezarlar buldular; belli ki buralarda yaşayanlar ölümlerini gömme ihtiyacı duyuyordu (Özbek 2010, s. 129-130). En azından o zamandan beri bir obür dünya ve ölümden sonra yaşam inancı olduğu söylenebilir. İhtiyaca uygun, harika bir hayal kurmuştu atalarımız; ölüm korkusuna ve ebedi yok oluşa karşı.

Dünyanın, gökyüzünün ve canlıların kökeni konusunda da benzer hayaller kurgulanır zaman içinde. İnsan, soruları olup bunlara yanıt arayan meraklı bir varlık sonuçta. Yerde, gökyüzünde gördüğümüz her şey nereden geldi? İnsan nasıl var oldu? Yaşamın bir anlamı var mı? Bu çetrefil sorulara en basit ve en ikna edici ilk yanıtları, antik inanç sistemleri ve onların yan ürünü olan dinler verdi. Sözlü kültür bu yanıtları önce öyküleştirecek, daha sonra da efsanelere ve destanlara dönüştürecek. Yazılı kültür geliştikten sonra bunlar tabletlere, taşlara, parşömenlere ve kutsal kitaplara geçecekti.

Önceleri nesnelere doğa üstü güçler yüklendi, daha sonra ismi, cismi, görevi belli akraba tanrılar icat edildi. Nihayetinde bütün güç, tek bir soyut tanrıda

toplandı: Her şeyin nedeni, çıkış yeri oydu artık. Bütün inanç sistemlerinin arkası, ekonomi ve siyasete dayandığı için bu geçişlerde büyük çatışmalar yaşansa da, antik toplumlar Tanrı ve inanç üretme mekanı oldukları için yeni gelişmeler insanlara pek yabancı gelmedi ve nihayetinde herşeyi hazmettiler. Hatta bu söylenceler, modern dünyada, -hayal ürünü oldukları unutulup-, o kadar güçlü bir inanca dönüştüler ki, gerçek yaşamı dahi kontrol eder hale geldiler. Bunları kurgulayan akıllı insanlar artık çok eskilerde kalmış olsa da, onların sadık müritleri söylenenleri yüzyıllar boyu körü körüne savunmayı sürdürecekti. Bunun zamanımızdaki anlamı, “insanın kendi yarattıklarına esir olmasıydı”.

Benim için Tanrı sözcüğü, insan zayıflıklarının ürünü ve onun dışavurumundan başka bir şey değildir, Kutsal Kitap ise, saygın ama yine de oldukça ilkel ve saçma söylencelerin bir derlemesidir. Ne kadar zekice olursa olsun, hiçbir yorum (benim açımdan) bu durumu değiştiremez.
Albert Einstein (Ertan 2019)

İnancın kanıta gereksinimi yoktur!

Eski insanlar hayatta kalma ve ailesini koruma konusunda büyük ustalığa sahipti fakat her gün yaşam mücadelesi verildiği için “derin meselelere” kafa yoracak lükse sahip değillerdi. Bu işi onlar adına ruhban sınıfı ve yöneticiler yapacaktı. Bu nedenle binbir güçlkle ürettikleri her şeyi onlarla paylaşmaktan ve söylediklerine inanmaktan başka çareleri yoktu. Sağlık için, yağmur için dua ve ibadet gerekiyorsa edecek, tanrıya sadakatini göstermek için evladını kurban etmesi lazımsa onu da yapacaktı; yoksa ödenecek bedel büyüktü. Söylenenlerin doğruluğu veya yanlışlığının bir önemi yoktu, anlaşılır ve ikna edici olmaları yeterliydi. O devirlerde inanmak için kanıta gerek duyulmuyordu. Zor günlerde

yaşamın denklemi bu kadar basitti!

Tevrat'ın sahneye çıkması

Çok değil 180 yıl öncesine kadar "Batıda," dünyanın en eski yazılı metni olarak, "İbranice İncil (ya da Musevi İncil'i)" biliniyordu. *Onun anlattıklarının tamamen özgün (orijinal) öyküler olduğu sanılıyor* (Mark 2018). Musevilere ait bu dini külliyyatın bir kısmı, -yaratılışı da anlatan- Tevrat idi.

Gerçi antik ortadoğu uygarlıklarına ait hiyeroglif ve çivi yazıları biliniyordu ama okunamadıkları için kültürel anlamda bir etkileri yoktu. Buna karşılık, M.Ö. 13. yüzyıldan geldiğine inanılan Musevi İncil'ini sözlü ve yazılı olarak aktarabilen, "Hz. İsa'nın parçası olduğu" gerçek bir topluluk vardı ortada. Söz konusu külliyyatın bir kısmını "Eski Antlaşma" adıyla, Hristiyanlar da kutsal kitap olarak kabul etmişti. Ayrıca ondaki peygamberler, öyküler ve Musevi geleneklerindeki birçok şey İslamiyete ve Kuran'a da aktarılmıştı (Zadeh 2015). Böylece Musevilik sayesinde, eski ve yeni toplumlar arasında 3000 yıllık kesintisiz bir kültür bağı da kurulmuş oluyordu. Bu durum, toplumların sevdiği yumuşak değişime uygundu. Sonuç olarak Tevrat'ın binlerce yıllık otoritesini pekiştiren nedenler az değildi.

Hayal kırıklıklarının başlagıcı...

Fakat Fransız dilbilimcilerin 19. yüzyılın ilk yarısında, antik Mısır'ın hiyeroglif ve Sumer'lilerin çivi yazısını çözmesiyle sihirli hava bozuldu. Bir süre sonra yeni tabletlerin okunmasıyla, Tevrat'ta anlatılan yaratılışa ilişkin ana temanın aslında antik Mezopotamya ve Mısır Uygarlıklarının destanlarından alındığı anlaşıldı. Büyük olasılıkla onlar da bu hikayeyi yazısı olmayan daha eski sözlü kültürlerden almışlardı.

Tek tanrılı göksel dinlerin kutsal kitaplarının bir yanıyla, binlerce yıl önceye ait insanların ilkel kültürlerine dayandığının anlaşılması, bu dinlere bakışı genelde olumsuz etkileyecekti. Bu kitapların kutsallığı ve özgünlüğü artık eskisi gibi algılanmamaktadır. Gündelik yaşamdaki etkileri zayıflamıştır ve zamanla, bunlara dayanarak yapılan fikir yürütmeler daha da azalacaktır.

Şu anda henüz okunmamış, erişilmemiş yüz binlerce tablet, papirus, parşömen, kitabe vb. antik doküman vardır. Bunlar araştırıldıkça, kutsal kitapların antik kaynaklarıyla ilgili yeni bilgilerin ortaya çıkması şaşırtıcı olmayacaktır.

Bana göre, bütün öteki dinler gibi Museviliğin özü de, ilkel batıl inançların somutlaşmış bir örneğidir.
Albert Einstein (Ertan 2019)

Tevrat'ın ve onunla ilişkili Kuran'ın güvenilirliğini sarsan bu ciddi tatsızlıktan sonra esas deprem, ileride anlatılacağı gibi, Darwin'in evrim kuramıyla gelecekti.

Yaratılış dogması geçmişte bilimin kendisiydi!

Lutheryen teolog Prof. Ernst Luthardt'ın (1823-1902) aşağıdaki sözü, yaratılışın, inanç için ne anlama geldiğini anlatan çok önemli bir saptamadır.

"Dinin bütün binası yaratılış inancı üzerine kurulmuştur."

Ernst Luthardt (1869)

Fakat konumuz açısından yaratılış dogmasının esas önemi, sadece halkın ve din adamlarının değil, eski devirlerin "doğa felsefecileri" yani bilimcileri arasında da en geçerli, temel bilgi olmasıydı. Bu durum, 5. yüzyılda başlayıp, Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabının akademik çevrelerde kabul görmesine yani 19. yüzyılın sonuna kadar sürecektir (Luisi 2016, s. 3). Başka bir ifadeyle insan aklını 1500 yıl boyunca sarmalayan demirden bir miğferdi bu.

Bu döneme kadar sözü geçer tanınmış doğa bilimcilerin büyük bölümü yaratılış dogmasıyla yoğrulmuş, bir kısmı dini kimlikleri olan kişilerdi. Örneğin, Amerikalı botanikçi Asa Gray, zoolog Louis Agassiz, Britanyalı paleontologlar Richard Owen, William Buckland, jeologlar Adam Sedgwick, James Hutton, Charles Lyell, botanikçiler John Ray, John Henslow, matematikçi, fizikçi ve astronomlar John Herschel, Isaac Newton, Lord Kelvin, Edmond Halley, Alman matematikçi ve astronom Johannes Kepler, Fransız filozof ve matematikçi René Descartes, anatomist ve paleontolog Georges Cuvier, İsveç'li biyolog Carl von Linné vb. dindar Hristiyanlardı. Yürüttükleri kimi çalışmalar dini tezleri açıklamak ve desteklemek içindi.

Avrupa'daki eğitim kurumları ve büyük üniversiteler (ör., Sorbonne, Cambridge, Oxford vb.), kilisenin ve din adamlarının kontrolündeki yerlerdi (Makdisi 1970). Ortaçağ Avrupa'sında kurulan birçok üniversite, geçmişleri 6. yüzyıla kadar giden Hristiyan katedral ve manastır okullarının yüksek öğretim kurumlarına dönüşümü sonucu oluşmuşlardı. Saray ve kilise gibi en güçlü iki kurumda görev yapan, devlet ve din adamları, yöneticiler, memurlar buralarda yetiştiriliyordu. Krallıklarla yönetilen Avrupa'da saray üyeleri ve devlet görevlilerinin tümü muhafazakardı. İslam devletlerinde durum farklı değildi. Saray çevresi, ulema sınıfı, yöneticiler, askerler, memurlar hepsi medreselerde İslam tefekkürünü öğrenip, ona göre görev yapıyorlardı. Dindar olmayanın yönetici sınıf içinde yeri yoktu.

Kısacası dini dogmalar asırlardır her koldan insan

aklına işleniyordu. Darwin'in biyolojik evrim kuramı böyle bir ortamda doğmuştu. *Bu nedenle insan bilincini binlerce yıldır kaplamış yaratılış dogmasına dokunmadan doğa ve canlılar üzerine yeni bir şey söylemek olanaksızdı.*

YARATILIŞ DOGMASININ KUTSAL KİTAPLARDAKİ KÖKLERİ

Kutsal kitapların niteliği

Birçok insan yaratılış dogmasının ana temasını bilir ama kutsal kitaplarda ne yazıldığıyla ilgili bildikleri kulaktan dolmadır.

Okuma tembelliği bir yana bırakılırsa bunun en temel nedeni, kutsal kitapları okumanın birçok açıdan zahmetli olmasıdır. Öncelikle içerikleri eskidir, okumayı güçleştiren birçok tekrar, çelişkili, belirsiz, bilgi ve olaylar vardır. Örneğin Kuran'ın uzun yıllar boyunca ve belli bir düzende indirildiği her yerde yazmasına karşın, peygamberin ölümünden sonra onu bir araya getirenler, nedendir bilinmez kitabı, en uzundan en kısa sureye doğru sıralayarak, hem anlatılanların tarihsel düzenini (kronolojik) hem de bütünlüğünü (tema) bozmuşlar ve onu anlaşılabilir hale getirmişlerdir.

Bunun yanında, Kuran'ın en eski yazılı sürümleri şu anda kullanılan kitaptan farklıydı. Söz gelimi metinde hiç sesli harf yoktu yani sadece sessiz harflerden oluşuyordu. Aynı şekilde sessiz harflerin okunuşu ve anlamını değiştiren vurgu imleri de yoktu. Kelimeler ve tümceler noktalama işareti henüz kullanılmadığı için boşluk verilmeden sıralanmıştı. Günümüzdeki yazım ve imla uygulamaları sonraki yüzyıllarda Kuran'a eklenmiştir. Kimi zaman kelimenin yazılışı, okunuşunu, o da anlamını etkilemektedir. Bu durum sadece sıradan okur için değil, uzmanlar için de ciddi bir sorundur.

Aynı şekilde İbrani İncili, farklı dönemlerde (yani farklı insanlar tarafından) yazıldığını gösteren birçok ifade içermektedir. Söz gelimi Tevrat'ın, Yaratılış Kitabı'nda kadının yaratılışı, iki ayrı şekilde anlatılmıştır.

Kutsal kitapların bilimsel değeri

Kadim dini metinlerin günümüzde sadece edebi ve folklorik değerleri vardır, doğa bilimleri veya uygulamalı bilimler açısından yazıldıkları dönemde bilinenlerden öte bir bilgi içermezler. Bu nedenle modern bilimin doğmaya başladığı 17. yüzyıldan beri ciddi bir sorgulama altındadırlar ve taşıdıkları bilgilerin bilimsel olarak yanlış olduğu defalarca gösterilmiştir.

Bu nedenle din erbabı, yaratılış gibi sorunlu konuları, tanrı ve kutsal kitaplarla pek ilişkilendirmeden, kendi istedikleri bağlamda konuşmayı yeğlerler. Söz gelimi, kutsal kitapları orijinal dilinde okumayıp, ona eleştiri getirenlere yapılan itirazlardan biri, kaynak olarak kullanılan meal ya da çevirilerin güvenilirliğiyle ilgilidir. Bu Kuran'la ilgili tartışmalarda gündeme getirilir. Aslında uzmanlarca, gayet anlaşılır şekilde yapılmış çevirilerin, orijinal dilde yazılı olanla aynı anlamı vermediği söylenir. Bu kişilere göre, kitaplarda anlatılanların yazıldıklarından daha derin anlamları da vardır ve bunları ancak din uluları ve müritler açıklayabilir. Böylece Kuran'la halk arasına bir ruhban kesim sokulmaya çalışılır.

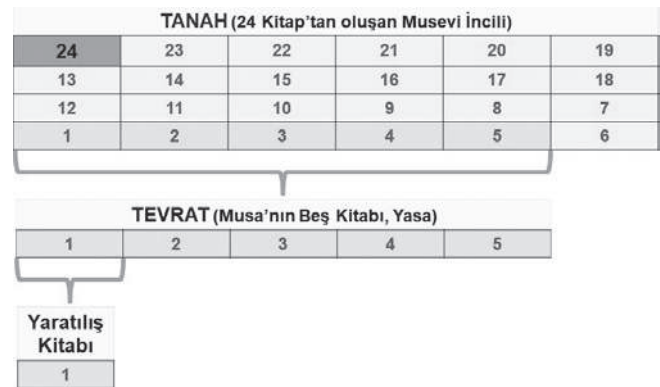
Bilimsel bilginin artışına bağlı olarak, 14 asırlık bir metinde yer alan kimi ifadelerle, 40-50 yıl önceki meallerde dahi geçmeyen yeni anlamlar verilmesi uygulanan bir başka yöntemdir. İleride bunlara ilişkin birkaç örnek verilecektir.

Topluma gelince, büyük bölümü din erbabını izler; yani dine yapılan eleştirilerin kişilerin şahsi yorumları olduğu, tanrıyla ve kutsal kitaplarla ilişkisinin bulunmadığını sanır. Tüm bu nedenlerle, orijinal kaynaktan yani kutsal kitaplarda konunun nasıl dile getirildiğinin okura gösterilmesi önemlidir.

Tevrat'ın ikna gücü!

Yinelemek gerekirse, evrim kuramının dünyada neyi, nasıl değiştirdiğini anlamak için öncelikle yüzyıllardır onun yerinde bulunan paradigmayı yani yaratılış dogmasını öğrenmek gerekir.

Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık'ta geçerli olan yaratılış dogması, Musevi İncili'ne (İbranice: Tanah) dayanır. Musevi dinine ait 24 kitaptan meydana gelen bu külliyyatın ilk beş kitabını, -"Musa'nın Beş Kitabı" diye de bilinen-, Tevrat (İbranice: Torah) oluşturur. Tanınmış "Yaratılış Kitabı" bunlardan ilkidir yani Tevrat onunla başlar.

Musevi İncili'nin yapısı.

Tevrat'ın ne zaman ve kimler tarafından kaleme alındığı kesin olarak bilinmese de M.Ö. 10. ve 2.

yüzyıllar arası farklı din adamlarınca yazıldığı sanılmaktadır. Yaratılışla ilgili ayrıntılı bilgiler veren bu kitaptakiler, ana teması korunarak, Kuran'a da aktarılmıştır. Kuran yaratılış dogmasıyla ilgili olarak Tevrat'taki kadar ayrıntı vermez, daha genel ifadelerle konuya değinir.

Dünyanın (evrenin) yaratılışı:

✠✠ Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı. (Tevrat, Yaratılış Kitabı; 1. Bölüm, 1. ayet) (<https://kutsal-kitap.net/>)

✠ ..., göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ... görmediler mi? ... (Kuran, Enbiya suresi, 30. ayet) (<https://www.kuranmealı.com/>)

Antik kültürlerde: Bu "Yer ve Gök" ayrılması, Mezopotamya kültüründe geçen bir öyküdür. Örneğin, Sumerce yazılı "Nippur Koleksiyonuna" ait Tufan tabletinde adı geçen **"Enlil"**, yeryüzünü gökyüzünden ayıran tanrıdır yani öbür adıyla, Toprak (Yeryüzü) ve Hava (Rüzgar) Tanrısıdır. Enlil, Gökyüzünün (cennetin) Babası tanrıların tanrısı **"Anu"** ve Su ve Toprak Tanrısı **"Enki"** ile birlikte Mezopotamya'nın üç yüce tanrısından biriydi.

Bitkilerin yaratılışı:

✠✠ Tanrı, 'Yeryüzü bitkiler, tohum veren otlar, türüne göre tohumu meyvesinde bulunan meyve ağaçları üretsın' diye buyurdu ve öyle oldu. (Yaratılış Kitabı; 1:11)

✠ Şöyle ki: Yağmurlar yağdırdık. Sonra toprağı göz göz yarıdık da oradan ekinler, üzüm bağları, sebzeler, zeytin ve hurma ağaçları, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırlar bitirdik. (Bütün bunlar) sizi ve hayvanlarınızı yararlandırmak içindir. (Abese suresi, 25-32)

Hayvanların yaratılışı:

✠✠ Tanrı büyük deniz canavarlarını, sularda kaynaşan cinslerine göre hareket eden canlıları ve cinsine göre uçan çeşitli varlıkları yarattı. ✠✠ Tanrı yerin hayvanlarını cinslerine göre, ve sığırları cinslerine göre, ve toprakta sürünen her şeyi cinsine göre yaptı. (Yaratılış Kitabı; 1:21, 25)

✠ Tanrı, her canlıyı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür... (Nur, 45)

✠ Bu hayvanları onların emrine verdik. Onların bazısını binek olarak kullanırlar, bazısını besin olarak yerler. (Yâsîn, 72)

✠ Ondan sonra da yerküreyi döşedi. Kendiniz ve hayvanlarınız için bir faydalanma olmak üzere, yerden suyunu ve otlasını çıkardı... (Nâzi'ât, 30-33)

Yukarıda görüldüğü gibi, bitki olsun hayvan olsun bütün canlılar ayrı ayrı varedilmiştir. Yılan, güvercin, atmaca, eşek, at, katır, deve, sığır, koyun, hurma ağacı, çiçekli bitkiler vb. oldukları şekilde yaratılıp, insanın hizmetine verilmiştir. Bu canlıların yaşam ortamları da onlara uygun yaratıldığı için, ortama uyum sağlamalarına, değişmelerine yani evrimleşmelerine gerek yoktu. Her şey yaratıldıkları şekilde varolmaya devam ediyordu.

Altı günde yaratma:

✠✠ (Altıncı günde) Gök ve yer her şeyiyle tamamlandı. (Yaratılış Kitabı; 2:1)

✠ Gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra aşra hükmeden Tanrı'dır... (Secde, 4) (Kaf, 38)

Bu altı günde yaratılış konusu bilindiği gibi din erbabı tarafından çarpıtılan bir meseledir. Kuran'ın bazı yeni meallerinde "altı günde" ifadesinin yanına parantez içinde "evrede", "devrede", "dönemde" gibi açıklamalar ilâştirilmektedir. Halbuki eski çevirilerde bunlar yoktur.

Secde suresi, 4. ayet

Diyanet İşleri Meali (Eski)	Gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra aşra hükmeden Allah'tır. O'ndan başka bir dostunuz ve şefaatçiniz yoktur. Düşünmüyor musunuz?
Diyanet İşleri Meali (Yeni)	Allah, gökleri ve yeri, ikisi arasındakileri altı gün içinde (altı evrede) yaratan sonra da Arş'a ^[43] kurulan. Sizin için O'ndan başka hiçbir dost, hiçbir şefaatçi yoktur. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız? *
Diyanet Vakfı Meali	Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde (devirde) yaratan, sonra aşra istivâ eden Allah'tır. O'ndan başka ne bir dost ne de bir şefaatçiniz vardır. Artık düşünüp öğüt almadı mı? *
Elmalık Meali (Orijinal)	Allah, o ki Gökleri ve Yeri altı günde yaratmış, sonra Arş üzerine istivâ buyurmuştur, sizin için ondan başka ne bir velî vardır, ne bir şefî, artık düşünmez misiniz?

Yeni Kuran meallerine, eskilerde bulunmayan, açıklamaların eklenmesi.

Son 30-40 yıl içinde tekrar alevlenen yaratılış, evrim tartışmalarıyla Dünya'nın milyar yıllık yaşı ve eskiliği gündeme gelince, Kuran'a hemen bunlar eklenmeye başlanmıştır. Güya bu ayetteki "gün" kelimesi, aslında uzunluğu belli olmayan ("bir günden" çok daha uzun olan), devir, müddet, an, çağ anlamına da geliyormuş (Özalp 2015). Halbuki "gün" kelimesinin aynı anlamda kullanıldığı başka ayetlerde bu tip eklemeler yoktur. Söz gelimi, "De ki: Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı inkar edip

O'na ortaklar mı koşuyorsunuz?..." (Fussilet, 9) ayeti buna örnek olarak verilebilir.

"Gün" kavramı konusunda yaratılmaya çalışılan belirsizlik için, aşağıda aktarılan kimi ayetler gerekçe olarak kullanılmak istenmektedir (Özgökman 2012). Fakat bunlar, farklı amaçla söylenmiş, örneğin kıyametin veya azabın Tanrı'dan gelişiyile ilgili, ayetlerdir.

✠ Sevgili kardeşlerim, şunu unutmayın ki, *Rab'bin gözünde bir gün bin yıl ve bin yıl bir gün gibidir*. Bazılarının gecikmiş saydığı gibi Rab, vaadini yerine getirmekte gecikmez;...
(Yeni Ahit, 2. Petrus, 3: 8-9)

✠ (Resulüm!) Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Allah vadinden asla dönmez. Muhakkak ki, *Rabbinin nezdinde bir gün sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir*.
(Hac, 47) (Secde, 5) (Me'aric, 4)

Arapçanın çetrefil bir dil olduğu belli fakat eski uzmanların hiçbiri ilgili kelimeyi evre, devir diye çevirmemiş. Belli ki, Kuran'ın altı günde yarattı demesinin nedeni, birçok açıdan benzerlikler içerdiği Musevi İncili'ndeki mevcut bilgiyi onaylamak içindi. Gerçi kelime gerçekten de evre ya da devir anlamına geliyorsa, bilginin yanlışlığına ilişkin sorun çözülmüş olmuyor. Bilimin, evren'in (13.8 milyar yıl) ve dünya'nın (4.54 milyar yıl) yaşı olarak şu an için bildirdiği süreleri kabul etmek yerine, kutsal kitapta bu tip çarpıtmalar yapılması en azından ahlaki açıdan hoş değildir.

Adem'in yaratılışı:

Michelangelo'nun (1475-1564), 16. yüzyılın başında yaptığı Adem'in Yaratılışı tablosu.

✠✠ Tanrı, 'Kendi suretimizde, kendimize benzer insan yaratalım' dedi. Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun.'

✠✠ RAB Tanrı Adem'i topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluğunu üfledi.
(Yaratılış Kitabı; 1:26, 2:7)

✠ Andolsun biz insanı, (pişmiş) kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattık.

(Hicr, 26; Rahman, 14)

✠ Ona şekil verdiğim ve ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın...
(Hicr, 29)

Yukarıdaki ayetler yaratılışın neden dinin temel dogması olduğunu gayet açık şekilde anlatmaktadır. Tanrıyla insan arasındaki en güçlü bağ o sırada kurulmuştu. Tanrı insanı, iki eliyle, bizzat yaratmıştı. Kendi suretini verdiği insana, yaşam soluğunu (yani kendi nefesini) üfleyecekti. Bütün dünya (yani evren) ve içindekiler insana fayda sağlamak için yaratılmıştı. Kısacası insan olmasaydı gördüğümüz bu evrenin, dünyanın yaratılması gerekmiyordu. Bu nedenle teolog Luthardt'ın sözünü bir kez daha yinelemekte yarar var: *"Dinin bütün binası yaratılış inancı üzerine kurulmuştur."*

Antik kültürlerde çamurdan (kil) insan yaratılışı

Mısır'da: Bu çamurdan insan yaratma ve burundan yaşam soluğu üfleme öyküsünün Sumer'lilerden antik Mısır efsanesine oradan da Tevrat ve Kuran'a aktarıldığı çok açıktır. Çünkü antik kültürlerin söylencelerinde bu işle ilgili tanrılar ve görevleri ayrıntısıyla tanımlanmıştır. Örneğin en eski Mısır tanrılarında biri olan Khnum'un görevlerinden biri, Nil Nehri'nin doğduğu kaynağın koruyucu tanrısı olmasıdır. Nehrin her yıl taşarken getirdiği su, kil ve mineral içeren balçık, kıyıda topraklara hayat veriyordu.

Mısır efsanelerine göre, nehirde yaşayan canlılar, güneşin (tanrı Ra) bu çamura "yaşam sıcaklığı" vermesiyle oluşuyordu. Khnum ve eşlerinden biri olan Heket'in (Ra'nın kızı, Doğurganlık tanrıçası) çamurdan çocuk yaratma ve ona, -anne rahmine konulmadan önce-, yaşam soluğu vermelerini gösteren farklı kabartmalar bulunmuştur.

Heket (elinde asa bulunan) ve Khnum'un çömlekçi tornasında insanı yarattığı ve Heket'in onun yüzüne yaşam soluğunu üflediği kabartma.

Bunlardan biri antik Mısır Uygarlığı'nın en eski ibadet merkezlerinden Dendera Tapınak

Kompleksi'nde keşfedilmiştir. Hatta kabartmanın bulunduğu tapınağın adı "Doğum Yeri" anlamına gelen "Mammisi" idi.

"İnsan dahil tüm canlılar, Nil tanrısı, 'İlahi Çömlekçi' 'Khnum' tarafından, Nil'in farklı renklerdeki çamurundan yaratılmıştır."

Mısır söylencesi (M.Ö. 3200-2000)

Dendera Tapınak kompleksinde bulunan, Heket (elinde asa bulunan) ve Khnum'un çömlekçi tornasında insanı yarattığı ve Heket'in onun yüzüne yaşam soluğunu üflediği kabartma.

Mezopotamya'da:

(Tanrılar) Anu, Enlil, Enki ve (Ana Tanrıça) Ninhursag, Karabaşlı halka vücut verdikten sonra, bitkiler topraktan fışkırdılar, Ovanın hayvanları, dört ayaklılar (yaratıklar) sanatkarca meydana getirildiler.

...

Anu ve Enlil sevdiler Ziusudra'yı, Bir tanrı gibi yaşamı verdiler ona, Bir tanrı gibi **ebedi soluğu** onun için getirdiler aşağı.

...

Dilmun (cennet) memleketine yerleştirdiler onu. Sumerce yazılı "Tufan" tableti (Nippur koleksiyonu)

Akad/Babil efsanesi *Atrahasis* insanın yaratılışını ayrıntısıyla anlatır (Frymer-Kensky 1977): Fırat ve Dicle nehirlerinin yatağını açmak için çalışan genç "işçi" tanrılar artık yeter deyip, yaşlı tanrılara isyan ederler. Bilgelik tanrısı Enki, onların işini yapacak insanlar yaratalım der. Tanrılar öneriyi kabul ederler. Bu amaçla tanrılardan biri olan, "akıl sahibi İlawela" kurban edilir. Enki ve ana tanrıça Ninhursag (doğum tanrıçası Nintu diye de bilinir), İlawela'dan aldıkları kan, beden ve zekayı (nehirden) gelen kile (çamura) katarak, yedi erkek ve yedi kadın yaratırlar (Dalley 1998, s. 15-16).

Antik Mısır ve Mezopotamya gibi nehir kültürlerinde bu söylenceleri yaratan o devrin akıllı din adamları herhalde, doğaüstü güçlerle kurulacak doğrudan bir ilişkinin, ciddi bir maddi ve manevi getirisinin olacağını biliyorlardı.

"Tanrı, İncil'de yazıldığı gibi, insanı Kendi suretinde yaratmamıştır; aksine insan, 'Hristiyanlığın

Özü' kitabımda gösterdiğim gibi, Tanrı'yı kendi suretinde yaratmıştır."

Ludwig Feuerbach (1851)

Tufan efsaneleri

İlginçtir, Mısır dahil antik Afrika kültürlerinde Tufan efsaneleri yok denecek kadar azdır. Örneğin Mısırlılar belki de, Nil nehri her yıl düzenli olarak taşıdığı için bunu ilahi bir gerekçeye bağlamanın anlamsız olduğunu düşündüler.

Buna karşılık, su kaynaklarının çevresinde kümelenen öbür toplumlarda bu tip söylenceler yaygındır. Mesela iki nehrin arasındaki toprak ya da ülke anlamına gelen Mezopotamya'da nehirler arasında yüz kilometreyi geçen genişlikte ve nüfusun yoğun olduğu yerler vardı. Arkeologlar, bölgedeki Ur ve Shuruppak gibi antik Sumer şehirlerinde, nehir taşkınlarının getirdiği çok belirgin kum, çakıl ve çamur tabakaları saptamışlardır (Dalley 1998, s. 4-5). Herhalde bölgede yaşayanların tanık olduğu, devasa yıkıma ve can kaybına yol açan bir ya da birkaç yerel afet meydana gelmişti. Daha sonra efsaneleşen bu olay, din adamları tarafından yeni jenerasyonlara, azgınlıktan insanlara Tanrıların gönderdiği bir gazap olarak anlatıldı herhalde. Büyük ölçekli doğal felaketleri Tanrıya ve insanın günahkarlığına yüklemek, günümüz dünyasında bile din erbabının kullandığı bir yöntemdir.

Nuh Tufanı: Sumerlilerden (Gılgamış Şiirleri) Akad'lılara ve Babil'lilere (Atrahasis Destanı), onlardan Tevrat'a, oradan da Kuran'a geçen Nuh Tufanı efsanesinin Tevrat'taki versiyonuna göre: Tanrı Dünyayı, üzerindeki canlıları yarattıktan bir süre sonra, çoğalan insanların aklının fikrinin kötülükte olduğunu görüp, (nedendir bilinmez) tüm canlıları tufanla yok etmeye karar verir. Fakat daha sonra Nuh'a bir gemi yap ve ona, aileni ve bütün hayvanlardan erkek dişi olarak çiftler al, der. Sular dünyayı kaplar ve **soluk alan bütün canlılar ölür**. Sonra sular çekilir ve gemidekiler karaya çıkarlar ve bugün gördüğümüz canlılar dünyasını oluştururlar. Bu öykü, sadece ana hatlarıyla, Kuran'ın Hûd suresine de (37-48. ayetler) geçecektir.

Sonuç olarak, Tevrat ve Kuran'ın, başka birçok şey gibi bunu da antik söylencelerden aldıkları açıktır. Fakat beklendiği gibi bunlara kendi kültürlerine uygun eklentiler yapacaklardı. Söz gelimi, Tevrat'taki öyküde, tufan bittikten sonra suların çekilip, karanın ortaya çıkıp çıkmadığını anlamak için Nuh'un gemiden saldığı güvercin, gagasında bir zeytin yaprağıyla geri gelecekti. Zeytin Mezopotamya'da yetişmeyen, Filistin florasına ait bitki olduğu için, bu ayrıntı, Sumer/Akad/Babil tufan öykülerinde yoktu.

"Okudugum popüler bilim kitapları sayesinde, Kutsal Kitap'taki öykülerin çoğunun doğru olamayacağına

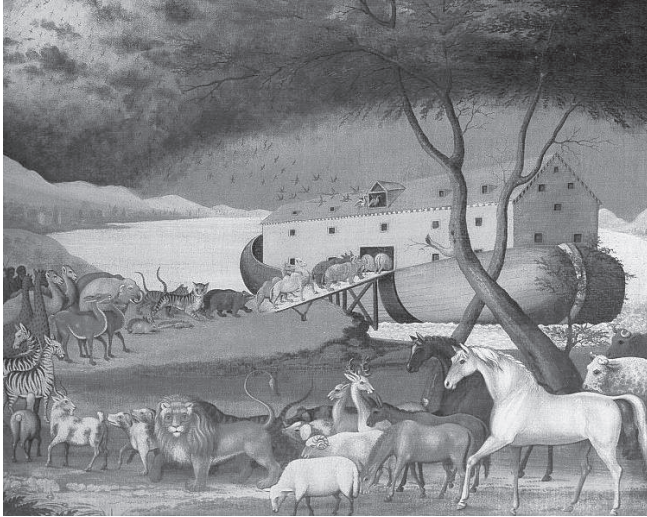
kısa sürede ikna oldum... Her türlü otoriteye karşı kuşkuyla yaklaşmam gereği bu deneyimden doğacak ve bu tutumu artık hiç bırakmayacaktım..."
Albert Einstein (Ertan 2019)

Fakat yeri gelmişken söylemekte yarar var, yazılı kültürün başladığı 6 bin yıl öncesinden günümüze, Nuh Tufanı gibi, **tüm dünyayı aylar boyu kaplayan**, bir su baskını olduğunu gösteren hiçbir jeolojik ve arkeolojik bulgu saptanamamıştır (Dalley 1998, s. 5).

Bu konu ileride **"Nuh Tufanı'ndan sonra ne oldu?"** alt başlığında irdelenmiştir.

Bir anımsatma!

Fakat bu arada bir noktayı belirtmekte büyük yarar var. Antik dönemlerde efsaneler, masallar, mitolojik öyküler **"son birkaç yüzyıldır algımlandıkları gibi"**, safsata veya kurgulanmış hayal ürünleri olarak kabul edilmiyorlardı. Aksine ansiklopedilerin, gazetelerin, internetin, tarih, edebiyat ve din kitaplarının bugün yaptığı işlevi yerine getiriyorlardı yani olan bitenlerle ilgili açıklama sağlıyorlardı. O zamanın haberleşme ve bilgilenme yolu, sözlü kültürdü ve bunlar onun temel konularıydı. Soruları olan, meraklı insanın aradığı yanıtları, o devrin kültür ve algısına uygun bir biçimde sunmaları önemli özellikleriydi.

Nuh'un Gemisi tablosu.

Kutsal kitapları yazarların sözlü kültürün söylencelerini kullanmaktan başka çareleri yoktu. Bunu yapmasalar kimse onları dinlemezdi. Biz bugün nasıl modern çağın büyük bilimci, sanatçı ve felsefecilerin ürettiklerini kendimize dayanak alıp konuşuyorsak, o devrin insanları da, "Binbir Gece Masallarını", Anadolu, Pers, Hint, Mısır ve Arap coğrafyasının söylencelerini referans alıyorlardı. Kutsal kitaplarla ilgili okunacaklara bu gözle bakılmasında yarar vardır.

Fakat bu arada bir noktaya değinmek gerekmektedir. Kuran'daki birçok ayette, yeni dine ve kutsal

kitabına karşı çıkanların kullandığı gerekçelerden biri olarak, "Söylenenler, eskilerin masalları" dedikleri belirtilir (En'am suresi, 25; Mü'minun, 83; Nahl, 24; Furkan, 5 vb). Kutsal kitaplar, birçok açıdan, yazıldıkları dönem için yeni düşünceler içeren, ileri ci eserlerdi ama antik Ortadoğu söylencelerini iyi bilen bazı Pagan aydınların aktarılan kimi bilgilere bugün bizim baktığımız gibi baktıkları anlaşılmaktadır. **İtirazların, Kuran'ın her ayetine karşı yapılmayıp, ona aktarılmış antik kültürlerin efsaneleriyle ilgili olması yüksek olasılıktır.** Çünkü "eskilerin masalları" ifadesi çoğunlukla Mekki ayetlerde geçtiği için bu eleştiri, Kuran ayetlerinin halka ilk duyurulmaya başlandığı (yani M.S. 613-622 arası) zamana gelmektedir. O dönem Kuran henüz bir araya getirilmediği için, içindekiler büyük olasılıkla, sure ve ayet olarak konuşuluyordu. İslamiyet öncesi Kabe, orta ve güney Hicaz bölgesindeki birçok bedevi kabilenin putlarının korunduğu Pagan'lara ait dini bir merkezdi ve bu insanlar her yıl Kabe'yi ziyaret edip, haftalarca orada kalıyorlardı. Peygamber ve ilk Müslümanlar, M.S. 622'de Medine'ye göçlerine kadar ayetleri Mekke'deki insanlara bildirmeyi sürdürmüşlerdi.

Biyolojik evrim kuramından hemen önce...

Hristiyanlık 19. yüzyıla erişildiğinde, artık engizisyonla insanlara eziyet edemiyor, sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda toplumu baskı altında tutamıyordu. Fakat tek tanrılı göksel dinlerin merkezindeki en az 5000 yıllık yaratılış dogması hâlâ ayakta idi.

Cansızlarla ilgilenen, astronomi, fizik, jeoloji, 16. yüzyılın ortasından Darwin'e kadar ki 300 yıl boyunca, dogmanın bilim dünyasındaki konumunu sarsmışlardı. Ama olan biteni kavramak için biraz eğitim gerektiğinden, gelişmelerin toplum üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştı. Söz gelimi, Nuh Tufanı öyküsü, jeologların ve aydınların gözündeki itibarını epey kaybetmişti fakat halk arasında hâlâ inanılan bir şeydi.

Çok daha önemlisi: Çevremizi kuşatan görkemli canlı çeşitliğinin kaynağı hâlâ bilinmiyordu? Gözle veya mikroskopla bakılan her yer, akıl almaz tipte canlıyla doluydu ve hepsi hem birbirleriyle hem de içinde yaşadıkları doğayla karmaşık ilişkiler içindeydi. Fizik ve kimya yasaları bunları açıklamaya yetmiyordu, kozmolojik ve jeolojik evrim kuramlarının yanında biyolojik evrim kuramına da gereksinim vardı.

EVİRİM KURAMININ DEĞİŞTİRİCİ GÜCÜ NEREDEN GELİR?

"Birini gerçeğe ikna etmek için onu dile getirmek

yeterli değildir, yanlıştan gerçeğe giden yolu bulup, göstermek gerekir.”

Ludwig Wittgenstein

Darwin zamanında dini yaratılış dogmasının dayattığı kültür nedeniyle, (astronomlar için olmasa da) Dünyamız hâlâ evrenin merkezindeydi ve sahip olduğu doğa, ilahi yaratılışın mükemmel eseri olarak algılanıyordu. Durum rönesans ressamlarının tablolarında seyrettiğimiz muhteşem doğa görüntülerindeki gibiydi. Değişime ihtiyacı olmayan donmuş bir güzellikti. Şu ayet inancı gayet iyi şekilde açıklıyordu: *“Biliyorum ki Tanrı her ne yaptıysa sonsuza dek sürecektir. Ne ona bir şey eklenebilir ne de ondan bir şey çıkarılabilir”* (Zebur, Vaiz, 3:14).

Bütün canlılar kendileri için özel olarak hazırlanmış ortamlarda uyum içinde yaşıyorlardı. Kanatla yaratılanlar havada uçuyor, yüzgeçliler suda yüzyor, ayaklılar yürüyor, ayakları olmayanlar sürünüyordu. Ot yiyenler için bitkiler, et yiyenler için hayvanlar yaratılmıştı. Tanrı, tahıllar, sebzeler, meyveler yetişsin diye su, toprak ve ışık vermişti. Gözümüz gördüğü her şey tanrının yarattığı haliyle varolmaya devam ediyordu. O kadar ki, her yer soyu tükenmiş canlıların fosilleriyle doluyken dahi, Protestanlığın büyük ilahiyatçılarından, Metodist Kilisesi'nin kurucusu John Wesley (1703-1791): *“Ölümün en önemsiz bir türü dahi yok etmesine hiçbir zaman izin verilmemiştir”*, diyecekti. Doğal nedenler Tanrı'nın yarattığı bir canlının soyunu tüketemezdi.

Evrimin kuramının ayak sesleri

Bu desteksiz paradigmayı ortadan kaldırmak için bilimcinin doğadaki ve evrendeki değişimi göstermesi, nedenlerini açıklaması gerekiyordu. Evrim, çok genel anlamıyla, zaman içinde canlı olsun cansız olsun her şeyde oluşan kalıcı değişimlerdi. Bu nedenle dogmanın karşısındaki tüm düşünceler evrim tanımı altında toplanmıştı (Tablo 1).

Tablo 1. İki farklı dünya görüşünün karşılaştırılması.

Dini inanca dayalı	Evrimci bakışa dayalı
•Sabit bir düzene sahip evren, dünya ve doğa anlayışı.	•Değişimin belirleyici olduğu bir evren, dünya ve doğa anlayışı.
•Değişim ancak doğaüstü gücün müdahalesiyle olur.	•Değişim doğal yollarla olur.
•Canlılar ilahi yaratılışın yetkin ürünleridir ve değişim geçirmeye gereksinimleri yoktur.	•Canlıların biyolojik özellikleri değişir. Günümüz canlıları kendinden önceki türlerden değişerek türemiştir.
•Canlılar ayrı ayrı yaratılmışlardır. Birbirleriyle akrabalıkları yoktur.	•Bütün canlılar akrabadır ve ortak bir atadan evrimleşmiştir.

•Canlılar kendileri için özel olarak hazırlanmış yaşam ortamlarında var edilmişlerdir.

•Bir canlı soyunun doğal yolla tükenmesi söz konusu değildir.

•Ortam koşulları değişkendir. Bu nedenle yaşam koşulları da değişir.

•Değişen koşullara uyum sağlayamayan türler yok olur.

Darwin ne yaptı!

Darwin'in din düşüncesine karşı (büyük olasılıkla bilmeden) yaptığı en büyük etki; aslında canlılar dünyasında ve doğada büyük bir rastgelelik, rastlantısallık ve kaosun bulunduğunu göstermesiydi.

Rastgele oluşan çeşitlilik: Darwin genetikle ilgili hiçbir şey bilmiyordu fakat usta bir gözlemci olarak fark ettiği şey, her türün topluluğunda akıl almaz bir çeşitliliğin olduğuydu. Topluluktaki bireyler birbirinin tıpatıp aynısı yani klonu değildi. Aynı türe ait olsalar bile, bireylerin arasında küçük farklar vardı. Saçımızın, gözümüzün, boyumuzun, deri rengimizin farklı olması yanında fizyolojilerimizin de farklı olmasına benzer bir çeşitlilikti bu.

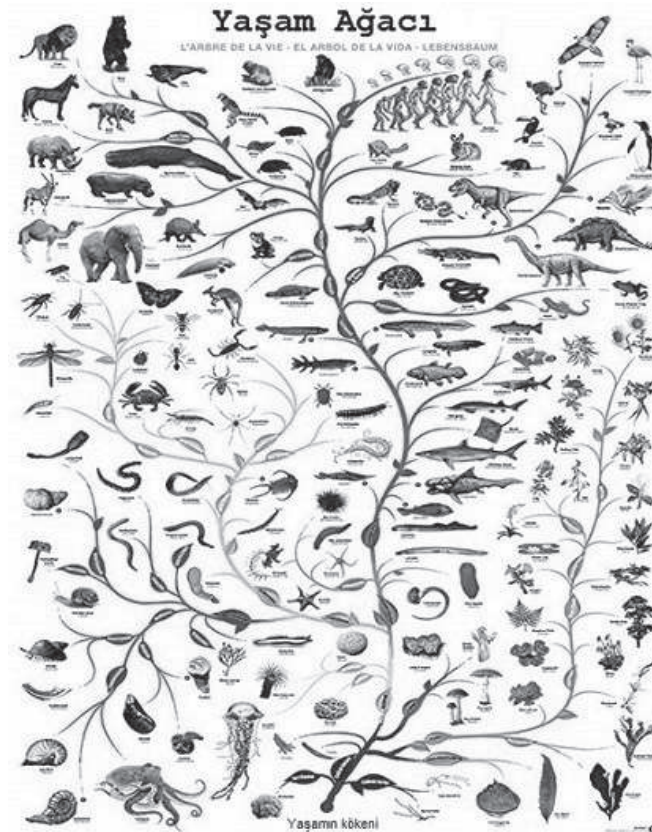
Darwin'in çözemediği, çeşitliliği sağlayan genetik mekanizmalar 20. yüzyılda öğrenilecekti. Bireylerin taşıdığı biyolojik özelliklerdeki çeşitlilik, birey daha doğmadan önce, üreme organlarında meydana gelen farklı tip mutasyonlarla, rastgele oluşuyordu. Daha da önemlisi, Darwin'in gözlemlediği gibi, çeşitlilik bir amaca ve hedefe yönelik olarak gelişmiyordu. Söz gelimi, etrafın karla kaplı olması, Kuzey kutup bölgesinde (Arktik'te) yaşayan tilkilerin ve ayıların kürklerini beyaza döndürmüyordu. Ya da tilkinin, zemin beyaz haydi kürk rengimi ona uydurayım demesiyle oluşmuyordu. Doğal tilki topluluklarında, kürk rengi farklı (gri, gümüş, koyu mavi, kavun içi, kırmızı, siyah, beyaz) yavrular, Afrika'da olsun Arktik'te olsun her jenerasyonda doğuyordu. Yani bu biyolojik özellik açısından genetik bir çeşitlilik vardı tilki topluluklarında. Bu yönde bir çeşitlik olmasaydı, beyaz tüylü kutup hayvanlarının evrimleşmesi mümkün değildi. Buna karşılık tilkilerde, örneğin ortamda oksijen miktarı azaldığında yaşamalarını sağlayacak bir çeşitlik olmadığı için böyle bir durumda öleceklerdir. Halbuki kuşlarda bu yönde bir çeşitlik bulunduğundan bazı türler, oksijenin az olduğu, binlerce metre yüksekte giden uçaklara çarpabilmektedirler. Ama bu kuşlarda bu kez de, penguenlerdeki gibi kutup koşullarına dayanacak türde bir çeşitlilik yoktur ve hemen öleceklerdir.

Doğal seçim neyi seçip, neyi eliyor?: Bu tip bir ortamda, açık kürk rengi gibi avantajlı özelliğe sahip bireylerin avlanma, hayatta kalma ve çiftleşme şansı artıyordu. Buna karşılık koyu kürklü bireyler beyaz zeminde kolay fark edildikleri için zamanla topluluktan eleniyordu. Görüldüğü gibi seçim

aşamasında, "ortam koşuluna belirlediği" bir süreç yaşanıyordu. Yani burada topluluktan elenen bireylerin neden öldüğü, seçilenlerin ise neden hayatta kaldığı belliydi.

Canlı topluluklarında meydana gelen bu olaylar yanında, canlıların yaşadığı ortam koşulları da sabit değildir ve zaman içinde onlar da ağır ağır değişmektedir. Örneğin bir ortamda iklim değişikliği nedeniyle besinin kıtlasıp, rekabetin şiddetlenmesi, doğada sık karşılaşılan bir sorundur. Bu durumda bazı topluluk üyeleri yeni yerlere göç edeceklerdir. Göç edilen yer, bir ada, bir dağın ardı ya da nehrin veya gölün karşı kıyısı olabilir. Kendi ana topluluğundan ayrılan böyle küçük gruplar artık sadece kendi aralarında çiftleşip, kendi topluluklarını kuracaklardır. Örneğin kutuplara yakın, soğuk bir bölgeye göçtülerse ya da buzul çağında olduğu gibi, yaşadıkları yer soğuduysa, kutup tilkilerinin yaşadığına benzer bir evrim geçireceklerdir.

İşte, burada çok ana hatlarıyla anlatıldığı şekliyle ata türlerden (ör., coğrafi izolasyonla) milyonlarca yeni tür evrimleşmiştir ve canlı çeşitliğinin kaynağı budur. Bütün canlılar ortak bir atadan türediği için modern biyoloji hepsini ortak bir yaşam ağacı içinde gösterebilmektedir.

Bol dallı yaşam (evrim) ağacı.

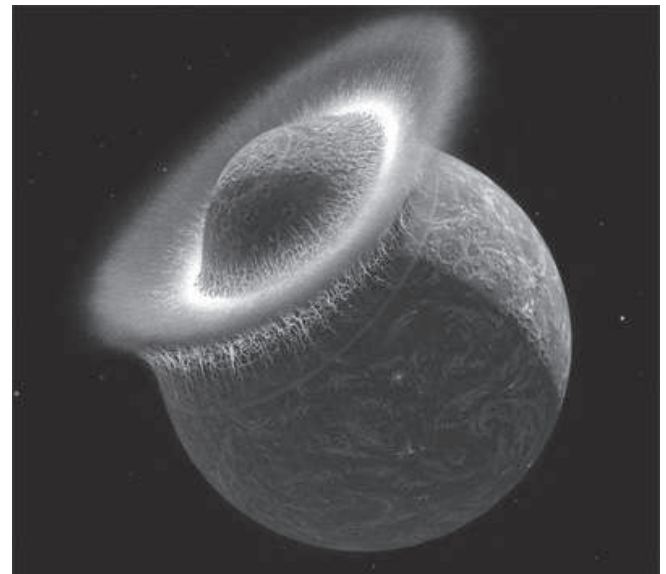
Çünkü hepsi yakın ya da uzak akraba oldukları için benzer molekülleri, sistemleri, mekanizmaları paylaşmaktadır.

Tanrı'ya gereksinim duymayan doğa: Biyolojik evrimin nasıl işlediği büyük oranda çözülmüştür ve sürecin herhangi bir aşamasına doğaüstü bir gü-

cün müdahale ettiğine ilişkin en küçük bir bulgu dahi saptanamamıştır. Darwin doğal seçilime dayalı evrim kuramıyla, canlılar dünyasındaki düzene ve ahenge attığımız ilahi niteliklerin aslında bir yanılsama olduğunu, arkada hiçbir amaçsalılık taşımayan bir rastgeleliğin ve düzensizliğin bulunduğunu göstermiştir.

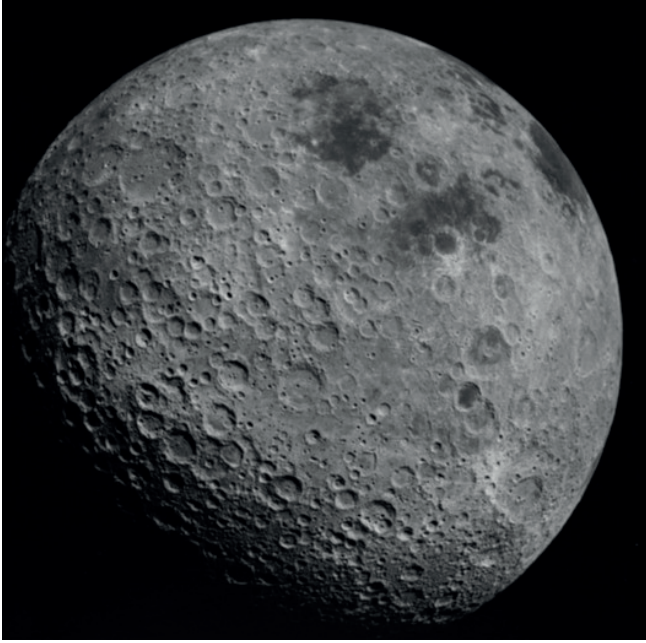
Doğadaki yaşam mücadelesi aslında tam anlamıyla bir canlı öğütme makinasıydı. Doğada her canlı bir-birinin ya avı ya da avcısı durumundaydı. Doğaya yakıştırılan romantik ahenk tablosunun arkasında devasa bir canlı mezarlığı vardı. Yaşam büyük bir varolma mücadelesinin arenasıydı. Canlılar sadece birbirlerine değil yaşam koşullarına karşı da büyük mücadele veriyorlardı. Örneğin, sahile bırakılan 100 deniz kaplumbağa yumurtasından ancak bir, iki tanesi erginliğe erişebiliyordu. Geri kalanlar acımasızca heba oluyordu. Bu nedenle yaşamın devam edebilmesi için canlılar, hayatta kalacak olan kat be kat fazla yavru meydana getiriyorlardı. İnsanlar bu kuralın dışında değildi. Antibiyotikler keşfedilmeden önce on çocuktan dördü, bir yaşına erişmeden yaşamını yitiriyordu. Varlıklı bir aileden gelen Darwin bile üç çocuğunu elleriyle gömecekti.

Zorlama mantık! Tek Tanrılı Göksel Dinlerin, Tanrı'nın varlığına ilişkin ileri sürebildikleri teleolojik kanıt, evrende çok belirgin bir düzenliliğin ve bir amaçsallığın var olduğu, bu durumun ise bir sebebi zorunlu kıldığı, zira böylesine mükemmel işleyen bir düzenin tesadüfler zincirinin bir sonucu ortaya çıkamayacağı iddiasıydı (Çakmak 2013). Tamamen arzulanan sonuca uygun olarak kurgulanan bu tip bir mantık yürütmeden başka, tanrının varlığına dair dinlerin söyleyebileceği hiçbir somut bir gerekçe yoktur. **Böyle zorlama bir mantık yürütmeye, Darwin'in de söylediği gibi, doğada olan bitenleri her hangi bir ilkel kabilenin tanrısına bağlamamak için de bir neden yoktu.**

Mars büyüklüğünde bir gök cisminin dünyaya çarpması sonucu Ay'ın oluşması.

Modern bilimin temel özelliklerinden biri, evrendeki ve dünyamızdaki bu amaçsızlığı ve kaosu gözler önüne sermek olmuştur. Örneğin Güneş Sistemi'mizin içinde yer aldığı Samanyolu Galaksisi yani kendi galaksimiz "şu anda", siz bu satırları okurken, Sagittarius (Nişancı takımyıldızı) ve Canis Majoris adlı iki cüce galaksi ile şiddetli şekilde çarpışmaktadır (Ruiz-Lara ve ark., 2020).

NASA'nın Apollo 16 seferinde çekilen Ay'ın Dünya'dan görülmeyen yüzü. Gökteşi ve kuyruklu yıldız bombardımanının izleri açıkça görülmektedir.

Shoemaker-Levy 9 kuyruklu yıldızının 1994'te Jupiter'e çarpması, televizyondan nakledildiği için, hatırlardadır. Bu çarpma Dünyamızla gerçekleşseydi hepimiz, yaşamın büyük bölümü 27 yıl önce yok olacaktı.

Zaten dünyamız ve uydusu Ay dahil bütün göz cisimlerinin geçmişi bu tip çarpışmalarla doludur ve bu olaylar evrenin her yerinde sürmektedir. Astronomlar yıllardır, gece gündüz, Güneş sistemimizde başıboş dolaşan ve dünyayı tehdit edebilecek göktaşlarını izlemektedir. Geçmişte defalarca olanın şimdi olmaması için hiçbir neden bulunmamaktadır.

Her sabah doğan Güneş, Tanrı'nın varlığına ilişkin ilahi bir lütuf olarak görüldüğünde, aynı Güneş yüzünden her gün deri kanseri olup, büyük acılar çeken masum insanlar için de bir şeyler söylenmesi gerek. Her yıl dünyada aşağı yukarı 100 bin kişi deri kanserinden yaşamını yitirmektedir.

Sonuç olarak çevremize, sadece arzuladığımız şeyleri görmek için baktığımızda, her şeyin saat gibi işlediğini sandığımız sanal bir dünya yaratmak mümkündür. Fakat bilgimiz arttıkça, bütün çıplaklığıyla ortaya çıkan gerçek durum, geçmişte çaresizlikten yaratılan hayali görüntüyü dağıtmıştır.

Yerbilimci Darwin

Darwin usta bir biyolog olmadan önce iyi bir jeolog idi. Beagle gemisiyle Atlas Okyanusu'nu geçerken volkanik aktivite ile denizin ortasından yeni bir adacığın çıktığına tanık olacaktı. Daha sonra benzer sahneleri Pasifik Okyanusu'ndaki aktif yanardağlarla dolu takımadalarda da görecekti. Adalara sürekli yeni kara parçaları ekleniyordu. Ya da mevcut bir ada çökme sonucu denizin üzerinden kayboluyordu.

Güney Amerika'nın batısını kaplayan Şili'de araştırma yaparken dinlendiği bir sırada, yaklaşık iki dakika süren devasa bir depremin ortasında kalacaktı. Deprem toprakta büyük yarılmalara yol açmıştı. Sahile döndüğünde görüntü korkunçtu; ortalığı yerdeki çatlaklardan çıkan keskin bir kükürt kokusu kaplamıştı, deniz suyu kaynıyordu, rengi siyaha dönmüştü. Çevredeki yerleşim bölgelerinde ayakta kalan tek bir yapı yoktu. Karadaki her şey deniz (tsunami) tarafından çekilip, sahile yığılmıştı. Hayvan çesetleri, ağaçlar, pamuk balyaları her yerdeydi. Bunlardan çok daha önemlisi, deniz tabanında bir metreye varan bir yükselme olmuştu. Kısa süre sonra uğradıkları 50 km uzaktaki Santa Maria adasında yükselme üç metreye kadar çıkmıştı. Üzerinde kokmuş midye yığınları bulunan kayalar deniz üstüne yükselmişlerdi. Adanın sakinleri, depremden önce bu midyeleri çıkarmak için bu kayalara daldıklarını söyleyeceklerdi. Darwin'in sorgulayıcı kafası, daha önce And Dağları'nda gözlemlediği üç yanardağın faaliyete geçmesiyle bu depremin bağlantılı olduğunu düşündü.

Bu gözlemleri kafasındaki bilgilerle harmanladığında, bölgedeki dağların böyle depremler sonucu zeminin yükselmesiyle oluştuğu kararına vardı. Bazı dağların yüzlerce metre yükseklerinde deniz kabukları bulmasının nedeni, eskiden deniz tabanı olan yerlerin yükselmesi idi. **Yerbilimcilerin epeydir söyleye geldikleri gibi, yerkabuğu doğal güçlerin etkisiyle sürekli bir değişim içindeydi.**

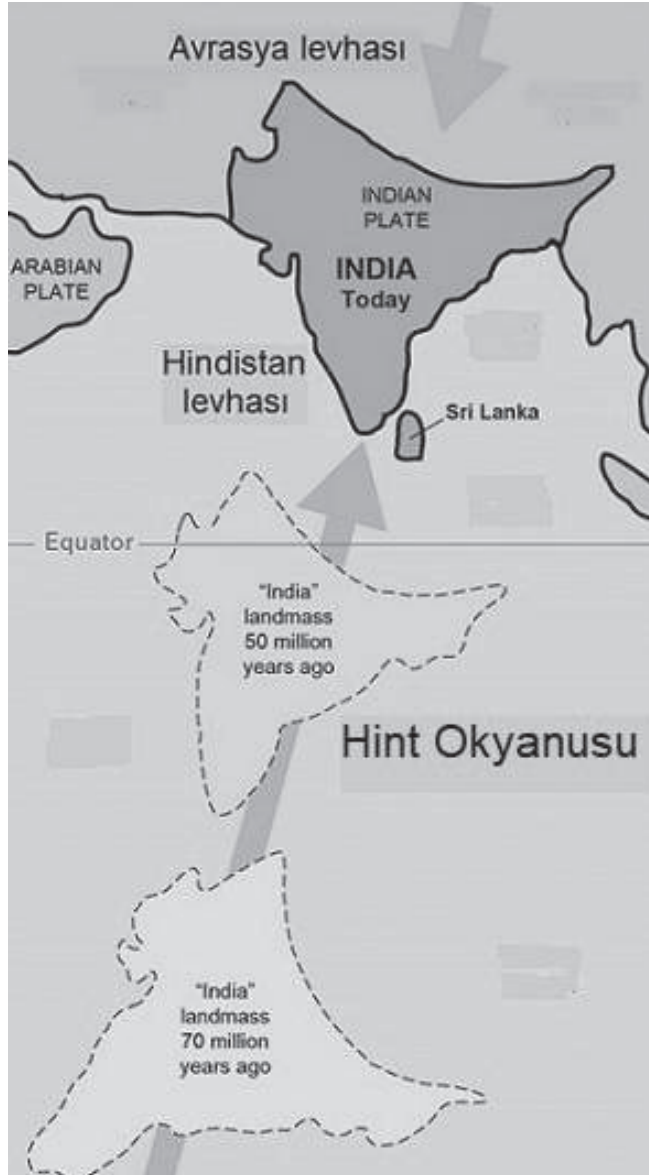
Buna karşılık örneğin, Kuran'da, yeryüzü insanları sarsmasın diye kazık olarak, sabit dağlar yerleştirildiği yazılıyordu.

G O, gökleri görebildiğiniz bir direk olmaksızın yarattı, (yeryüzüne de) sizi sarsmasın diye sabit dağlar yerleştirdi... (Lokman, 10)

G Biz yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı? (Nebe', 6-7)

Halbuki, yeryüzünde jeolojik anlamda en hareketli yerlerden biri, dağ sıralarının bulunduğu bölgelerdir. Volkanik faaliyetler, depremler ve yerkabuğu hareketleri ile dağ oluşumu arasında sıkı bağlantı

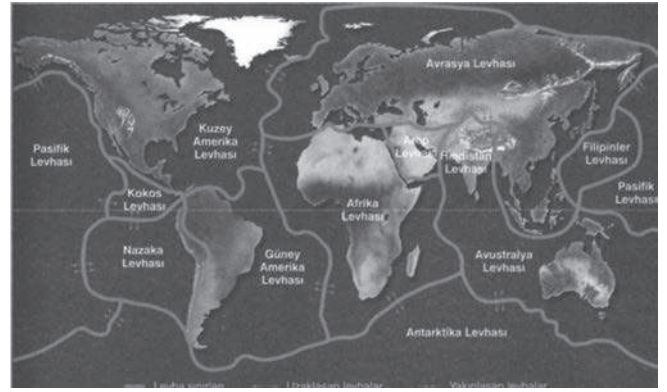
vardır. Yerkabuğu, katı ama elastik özellikte, çok kıvrımlı bir tabakanın üzerinde "yüzən" devasa kara parçalarından yapıldır. Bunlara tektonik plakalar ya da levhalar denir. Büyükler yanında birçok küçük levha da vardır. Levhaların birbirleriyle temas olan sınırlarına "fay" denir. Bu plakalar hareket halindedir ve birbirleriyle çarpışırlar. Bu bölgeler aynı zamanda, yanardağların, depremlerin, dağların oluştuğu yerlerdir (And ve Himalaya dağlarında olduğu gibi). Söz gelimi, Hindistan tektonik plağının Avrasya plağının itmesiyle Himalaya sıradağları oluşmuştur. Hindistan plağının kuzeye doğru ilerlemeye devam etmesi sonucu, Himalaya dağları her yıl 1 cm yükselmektedir (<https://pubs.usgs.gov/>).

Hindistan levhasının kuzeye ilerlemesi sonucu Avrasya levhasıyla çarpışması, Himalaya dağlarını oluşturacaktır.

On milyon yıl sonra Hindistan plağının Asya kıtasının 1500 km. kadar içine gireceği hesaplanmıştır.

Yukarıdaki paragrafta yazılanlar, Alman meteorolog ve jeofizikçi Alfred Wegener'in (1880-1930), 1912'de ortaya koyduğu "Kıta Kayması" kuramına dayanmaktadır. Wegener kıtaların, örneğin Güney

Tektonik levhalar.

Amerika'nın doğusu ile Afrika'nın batısının yapboz (parçalı bulmaca) oyunundaki gibi birbirlerine uymasından yola çıkarak, kendinden önce dile getirilmiş bir düşünceyi yani bunların eskiden birlikte bulunduğu varsayımını test etmeye karar vermişti. Bu amaçla, Atlantik Okyanusu'nun iki yanındaki kıtaların jeolojik yapısı ve fosillerini inceleyen araştırmacı, büyük benzerlikler olduğunu saptadı. Gerçekten de şu andaki kıtalar, "Pangea" denilen tek parça dev bir kıtadan koparak oluşmuşlardı. Kıta Kayması kuramı, bir başka büyük jeoloji kuramına "Levha Tektoniği ya da Levha Hareketleri" kuramının da doğmasına yol açacaktı. Sonraki çalışmalar gerçekten de yerkabuğunun büyük ve hareketli kara parçalarından (levhalardan) oluştuğunu gösterecekti.

Dağlardaki deniz kabukları!

Himalaya dağlarının doruklarında deniz canlılarına ait fosiller bulunmasının nedeni, on milyonlarca yıl önce buraların Tetis Okyanusu'nun tabanı olmasıydı. Hindistan plağı, önündeki deniz tabanını ittikçe oluşan yığın büyümüş ve Himalayaları meydana getirmişti.

Kabuklu deniz canlılarına ait fosillerin oluşturduğu tipik görüntü.

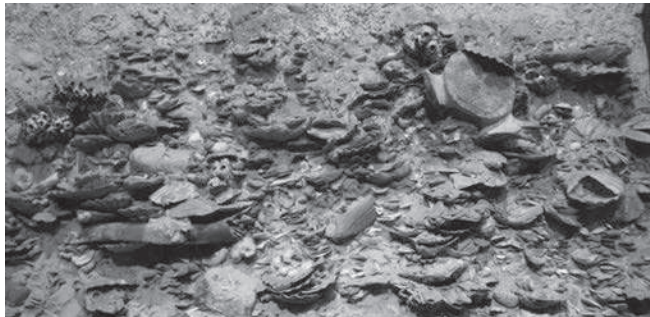
Uzun yıllar dağlarda bulunan deniz kabukları Nuh Tufanı'ndan kalma artıklar diye düşünülüyordu. Hatta fosillere, "tesadüfen bitki ve hayvanlara benzer şekiller almış kaya parçaları" diyenler bile vardı. Fakat fosil tabakalarında bulunan canlı türleri, alttan üste (yani eskiden yeniye) doğru belli bir düzende sıralanmıştı. Alt katmanlarda artık etrafı-

mızda görmediğimiz, soyu çok öncelerde tükenmiş canlılar, yüzeye daha yakın olanlarsa günümüzdekilere benzeyen türleri içeriyordu. Habuki tüm dünyayı kaplayan bir tufan meydana gelmiş olsaydı, depremden sonra meydana gelen deniz baskını, yani tsunaminin vurduğu yerlerde görüldüğü gibi, sürüklenmiş eşyaların, kütüklerin, bitkilerin, hayvan ölülerinin vb. aynı katman içinde karışmış halde olması gerekirdi.

Büyük sanatçı ve bilimci Leonardo da Vinci (1452-1519) 15. yüzyılda yaptığı gözlemi şu tümcelerle anlatmıştı:

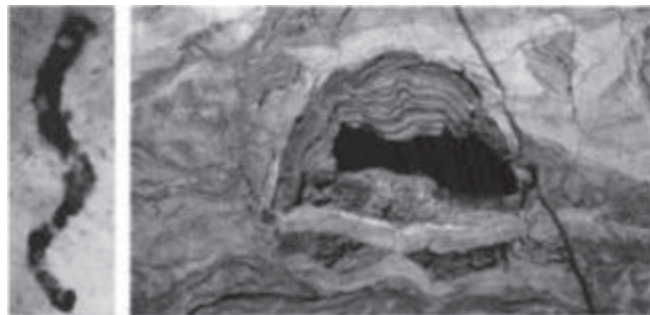
"Eğer Nuh Tufan'ı deniz kabuklarını denizden yüzlerce kilometre uzağa taşıdıysa, onları etrafta bulunan başka birçok doğal nesneyle karışmış halde taşımıştır. Onların (şimdi dağlarda görüldüğü gibi düzenli katmanlar yerine) karman çorman bir yığın oluşturması gerekirdi; halbuki denizden bu kadar uzak olunmasına rağmen, birlikte yaşayan deniz hayvanlarını mesela midyeleri, başka kabuklu deniz canlılarını ve mürekkepbalığı kalıntılarını birlikte ölmüş ve yığılmış halde görüyoruz. Bağımsız yaşayan kabuklu canlıları ise, her gün kumsalda yürürken karşılaştığımız gibi, birbirlerinden ayrı, aralara serpilmiş halde buluyoruz."

Halbuki fosil katmanları, canlılığın gezegenimizdeki evrimleşmesine uygun bir şekilde örneğin, basitten daha gelişmiş organizmalara doğru sıralanıyor (Tablo 2).

Kabuklu deniz canlılarına ait fosillerin bulunduğu bir katmanın kesiti. Görüldüğü gibi tabaka içinde farklı nesnelere ve organizmalara ait kalıntılar yer almamaktadır.

En eski sürüngenlerin bulunduğu katmanda hiçbir memeli fosiline rastlanmamıştı. İlk memeli türlerini içeren katmanda hiç primat fosili yoktu. İlk kuyruklu maymunların görüldüğü fosil katmanında ise herhangi bir insan fosili bulunmamıştı.

Solda, 3,5 milyar yıllık mikroorganizma fosili. Sağda, tortul kayaç içinde bulunan fosilleşmiş stomatolit tabakaları.

Tablo 2. Evrimin zaman çizelgesi

Olay	Yaklaşık oluşum zamanı (milyar yıl)
•Evrenin oluşumu	13.8
•Güneşin oluşumu	4.6-4.57
•Dünyanın oluşumu	4.54
•Ay'ın oluşumu	4.5
•İlk yaşam formlarının evrimi	4.3-3.8
•En eski tek hücreli mikroorganizma fosili	3.5
•Atmosferde oksijen birikimi ve oksijenli fotosentezin başlaması	2.5-2.1
•İlk çok hücrelilerin evrimleşmesi	0.9 (900 milyon yıl)
•Kambriyen patlaması ve ilk omurgalıların evrimleşmesi	0.53 (530 milyon yıl)
•Kara bitkilerinin evrimleşmesi	0.5 (500 milyon yıl)
•Balıkların evrimleşmesi	0.46 (460 milyon yıl)
•Böceklerin evrimleşmesi	0.4 (400 milyon yıl)
•Dört ayaklıların evrimleşmesi	0.39 (397 milyon yıl)
•Sürüngenlerin evrimleşmesi	0.31 (310 milyon yıl)
•İlk memelilerin evrimleşmesi	0.27 (275 milyon yıl)
•İlk çiçekli bitkilerin evrimleşmesi	0.14 (140 milyon yıl)
•Primatların evrimleşmesi	0.07 (75 milyon yıl)
•İlk insanımsıların primatlardan ayrılması	0.007 (7 milyon yıl)

Kabuklu deniz canlılarına ait fosillerin oluşturduğu tipik görüntü.

Katmanlarında fosillerin en eskiden yeniye yani, aşağıdan yukarıya sıralanışı.

Sonuç olarak, yeryüzünün sabit olmayıp, sürekli bir değişim içinde bulunduğunu söyleyen Jeolojik Evrim Kuramı, deprem, yanardağ patlaması, dağ oluşumu gibi, geçmişte ilahi gerekçelere bağlanan doğa olaylarını açıklamakta büyük başarı gösterecekti. Daha da önemlisi, geleceğe dönük güvenilir öngörülerde bulunabilme gücü olan bir bilgi bütünüydü. Bu sayede, yeryüzünde, yıkıma neden olabilecek, hareketli bölgeleri (fayları) önceden belirleyip, önlem almamız mümkün hale gelecekti. İleride "biyocoğrafya" alt başlığı içinde anlatılacağı gibi, jeolojik evrim, biyolojik evrimi de belirliyecekti.

Biyolojik Evrim Kuramı'nı doğuran sorular

Güney Amerika'ya gitmek için Beagle gemisiyle Atlantik Okyanusu'nun enginliğinde ilerlerken örnek toplamak için Darwin, zaman zaman gemiden denize ağ atardı. Ağa takılan akıl almaz biçim ve renkteki binlerce organizma onu şaşırtırken, düşünmeye de iterdi. Bu kadar güzel ve ilginç canlıların insan gözünden çok uzaklarda yaratılmış olmasının nedenlerini anlamaya çalışırdı. O zamanlarda 23 yaşında bir genç olarak inandığı şey, Cambridge Üniversitesi'nde rahip William Paley'in kitaplarından ve ilahiyat kökenli hocalarından öğrendiği yaratılış doğmasıydı. Kutsal kitaplara göre Tanrı her şeyi mükemmel şekilde yaratmış ve yararlı olsun diye insanın hizmetine sunmuştu.

✠ "Yeryüzündeki bütün canlılar, denizdeki bütün balıklar sizin yönetiminize verilmiştir". Bütün canlılar size yiyecek olacak. Yeşil bitkiler gibi, hepsini size veriyorum". (Yaratılış Kitabı; 9:2-3)

Fakat gemi tropikal bölgeye girdikçe gözlemlediği canlı çeşitliliğiyle yaratılış dogmasını birleştirmeye çalıştı. O zamanlarda dogmayı sorgulama gibi bir amacı yoktu, sadece ondaki derinliği daha iyi anlama çabasındaydı. Ayrıca dindar gemi kaptanının yolculuğa çıkarken kendisinden beklediği, Hristiyanlığın kutsal metinlerindeki söylemleri destekleyecek bulguları toplama görevini de hiç unutmaması gerekiyordu. Fakat aklına üşüşen sorular peşini bırakmıyordu:

• 1820'li yıllarda insan yaşamı için önemli olan hayvan ve bitki türlerinin sayısı birkaç yüzü geçmiyordu. Hal böyleyken Tanrı neden, insanların görmediği ve onlara hiçbir yararı olmayan bu kadar çeşit varlığı yaratıp, denizin ortasına koymuştu?

Bu önemli soruyu, ıssız tropikal ormanları ve okyanus adalarını ziyaret ederken de soracaktı.

• Avrupa'da, Britanya'da ve onların yakın bağlantıda olduğu Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Asya gibi coğrafyalarda hiç bilinmeyen, tamamen yeni canlı türleriyle dolu bu ortamlardaki yaratılışın amacı neydi?

Biyolojik Evrim Kuramı'nı doğuran adalar

İnsanın yaşamadığı okyanus adalarının büyük bölümü, volkanik aktiviteler ya da mercanların yığılması sonucu deniz üstünde yükselmişlerdi yani kıtaları oluşturan ana kara parçalarına oranla çok genç oluşumlardı. Soruların arkası kesilmiyordu:

• Adalardaki türler ana karalardakilerden neden bu kadar değişti?
• Şayet buradaki türler Nuh'un Gemisi'nden dünyaya yayıldıysa bu adalara nasıl erişmişlerdi?

Darwin yolculuk dönüşü topladığı örnekleri uzmanlarla analiz etmeye başlayınca adalardaki türlerin ilk atalarının en yakındaki ana karalardan hava ya da deniz yoluyla buralara taşındığını düşündü. Tohumlar kuş dışkılarıyla ya da suda sürüklenerek buralara erişmişti. Hayvanların yumurtaları veya kendileri denizde yüzen kütükler, ağaç parçaları yardımıyla erişmiş olabilirdi. Bu tip yolculuğa dayanamayacak hayvanlar, örneğin kurbağa gibi -tatlı suya bağımlı- çift yaşamlılar (amfibiler) Galapagos'larda yoktu.

• Adalarda bulunan özgün (endemik) türler neden en fazla, en yakın ana kara parçasındaki (ör., Güney Amerika) türlere benziyorlardı da Avrupa'daki türlere hiç benzemiyorlardı?

Pasifik Okyanusu'ndaki Galapagos Takımadaları'na en yakın yer 906 km uzaktaki Güney Amerika'ydı. Adalardaki canlılar mesela kuşlar en fazla buradakilere benziyordu.

Antik Yunan doğa felsefecilerinden beri yani 2500 yıldır doğada gördüklerini sorgulayan bütün bilimciler uygarlığımızın yollarını döşemişlerdi. Şimdi sıra Darwin'deydi.

Evrım Kuramı'nın sol kolu: Dünyanın yaşı

Anglikan Başpiskoposu James Ussher (1581-1656) 1650'de yayımladığı kitapta tanrının dünyayı (yani evreni) yarattığı tarihi hesapladığını açıklamıştı. Buna göre ilahi yaratılış günümüzden 6024 yıl önce, 22 Ekim günü başlamış ve 6 günde tamamlanmıştı. O zamanlarda bu hesaplama işi önemli bir uğraştı: Hatta büyük dahiler Johann Kepler (1571-1630) ve Isaac Newton (1643-1727) bile buna kafa yormuş ve Ussher'inkine yakın tarihler hesaplamışlardı. Ussher'in Eski Ahit'ten çıkardığı yaratılış tarihi din erbabı tarafından hemen benimsenmiş ve o tarihten sonra basılan Kral James İncili'nin iç kapağına sanki kutsal kitabın bir parçasıymış gibi konulmuştu.

Fakat 6000 yaşındaki dünyamız (ve evren) çok

gençti. Bu süre, ne kozmolojik, ne jeolojik ne de biyolojik evrime olanak vermeyecek kadar kısaydı. Ama bilim araştırmaya devam ediyordu: Britanyalı fizikçi William Thomson (sonradan Lord Kelvin diye anılacaktır), Ussher'dan yaklaşık 200 yıl sonra, 1862'de yayımladığı makalede Dünya'nın yaşını 20 ila 400 milyon yıl arasında olduğunu hesapladı (ilerki yıllarda 20 ila 40 milyon şeklinde bir düzeltme yapacaktı). Ama Darwin *Türlerin Kökeni'nin* 1869 baskısında (s. 379) önerilen bu sürenin biyolojik çeşitliliğin oluşumu için çok yetersiz olduğunu ve verilen tarihlerin pek güven vermediğini, hesaplamada yeni ölçütlerin kullanılması gerektiğini söyledi.

Darwin'in süphelerinde haklı olduğu ölümünden sonra ortaya çıkacaktı. Lord Kelvin'in eski asistanı, mühendis ve matematikçi John Perry, Nature dergisinde 1895'te yayımladığı makalede hocasının hesaplamasında yanlışlık bulunduğunu ve Dünya'nın yaşının 2 ila 3 milyar yıl arasında olması gerektiğini bildirecekti (England ve ark., 2007).

Günümüzde bu tarih 4.54 milyar yıl olarak hesaplanmıştır. Bu işin uzmanı olmadığı halde Darwin'in, kendi çalışmalarından çıkardığı, evrimsel değişmelerin yavaş gerçekleştiği saptamasının arkasında durması çok önemliydi. Ondan önce, Aristoteles (MÖ 384-322), Leonardo da Vinci, Georges Buffon (1707-1788), James Hutton (1726-1797), Charles Lyell (1779-1875) gibi çok az sayıdaki doğa bilimci fosilleri ve jeolojik bulguları kullanarak Dünya'nın çok eski bir gezegen olduğunu dile getirmişlerdi ama rahip Ussher'in hesabına alternatif olacak sağlam bir bilimsel veri elde yoktu. Bu konu çok önemliydi: Şayet Dünya'nın geçmişinin, ağır değişime yani evrimleşmeye izin verecek kadar uzun olduğu kanıtlanamasa, (yani kutsal kitaplar haklı çıksaydı), evrim kuramları temelsiz varsayımlar olarak bilim tarihinin tozlu raflarında kalacaklardı.

Evrin Kuramı'nın sağ kolu: Biyocoğrafya

Canlıların, zaman içinde, yeryüzündeki yerleşim ve dağılımı konusu (biyocoğrafya) evrim kuramının çok önemli bir parçasını oluşturur. Yeryüzündeki dağlar, göller, nehirler, denizler, çukurlar, iklim değişimleri, bitki örtüsü vb. etmenler türlerin Dünyadaki yayılımı belirleyen gerçek nedenlerdi. Okundukça görüleceği gibi, hayvanların Nuh'un Gemisi'nden etrafa dağılmasıyla olmayacak kadar karmaşık bir konuydu bu.

Adalardaki, göllerdeki, kıtaların böldüğü okyanuslardaki muhteşem tür çeşitliliğini, "coğrafi izolasyon ve türleşme" başlığı altında sadece evrim kuramı açıklayabilmektedir. Şöyle ki, daha önce söylendiği gibi, ata türe ait bazı bireyler ana topluluktan kopup, adalara ya da bir dağın öbür tarafına göçüp, artık kendi ata topluluğuyla çiftleşme olana-

ğını kaybettiklerinde, yani sadece kendi aralarında çiftleşmek zorunda kaldıklarında yeni bir türün evrimleşme süreci başlıyordu.

Söz gelimi, Galapagosları çevreleyen okyanus akıntılarındaki değişkenliğe bağlı olarak meydana gelen iklim değişikliği, bazı adalarda tohumların büyüklüğünü etkiliyordu. Tohumlar kimi dönem iri ve sert kimi zaman küçük ve yumuşak oluyordu. İri ve sert tohumların yetiştiği dönemlerde, bunları ancak iri vücutlu ve büyük gagalı ispinoz kuşları yiyebiliyordu. Bunun sonucu, iri ispinozlar hayatta kalıp, birbiriyle çiftleşebiliyorlardı. Böylece yıllar içinde daha önce doğada olmayan yeni bir ispinoz türü evrimleşiyordu. Darwin'in Amerika kıtasının batısında yer alan Galapagos Takımadaları'nda karşılaştığı ispinoz türlerinin dünyanın başka yerinde görülmemesinin nedeni oydu. Bu kuşlar, adadan adaya farklılık gösteren bitki örtüsü ve beslenme şartlarına göre değişen beden büyüklüğüne ve gaga biçimlerine sahiptiler. Küçük ve yumuşak tohumların bulunduğu adalarda küçük bedenli ve gagalı ispinozlar hayatta kalma şansı buluyordu. Sadece kuşlar değil, kertenkeler de yaşadıkları adaların beslenme koşullarına özgü türleşme gösteriyordu. Mesela dünyada yüzüp, yosun yiyen tek "kara kertenkelesi" buradaki deniz iguanaları (*Amblyrhynchus cristatus*) idi. Her adadaki iguana ayrı bir büyüklük, biçim ve renge sahipti. Sadece kuşlar ve kertenkelerde değil, kaplumbağalar da hatta bitki türlerinde de buralara özgü yani endemik tür çeşitliliği çok yüksekti.

Darwin yolculuğu tamamlayıp İngiltere'ye dönmüştü ama soruların ardı kesilmemişti. Takımadalarda topladığı örnekleri uzmanlarla incelerken şunu düşünüyordu:

- Acaba Galapagos'lardaki endemik türler, ilahi yaratılışın ürünü olmaktan çok, buradaki iklim ve beslenme koşullarına uyum sağlamak için değişerek mi türemişlerdi?

Yeşil Burun Adaları ve Galapagoslar: Amerika kıtasının batısındaki Pasifik Okyanusu'nda bunlar olurken, kıtanın doğusundaki Atlas Okyanusu'nda yer alan ve Galapagoslarla aynı enlemde bulunup, benzer coğrafi ve fiziksel özelliklerde olan Yeşil Burun Adaları'nda durum tamamen farklıydı: Bu volkanik kökenli takım adalar, Batı Afrika'daki Senegal'den 560 km uzaktaydı. Fakat oradaki canlıların Galapagos takımlarıyla bir benzerliği yoktu. Söz gelimi iri kaktüsler Galapagoslarda bol miktarda bulunuyorken, Yeşil Burun Adaları'nda bu kaktüslerden yoktu. Ortada değişik bir durumun olduğu aşıkardı.

Yaratılış dogmasına göre, dünyadaki her canlı, kendi doğasına uygun olarak döşenmiş mekanlarda yaşıyordu. Onun için etrafımızda büyüleyici bir ahenk görülüyordu. Herhangi bir uyumsuzluk yoktu. İyi de birbirine çok benzer yaşam koşullarına sahip bu iki takım adada neden birbiriyle ilgisiz türler yaşıyor-

du. Bu adalar da benzer bitki ve hayvanlarla donatılıydı bunda ne sakınca vardı ki? Tabii ki yoktu ama gerçek durumu yaratılış dogması değil, yukarıda Darwin'in sorduğu soruların yanıtları açıklıyordu. Takım adalardaki canlılar, biyocoğrafya ilkelerine uygun olarak oralarda bulunuyorlardı. **Yani Galapagos'lardaki türlerin ataları Güney Amerika, öteki-kindekiler ise Afrika'dan göç edip gelmişlerdi.** Söz gelimi iri kaktüsler Amerika kıtasına özgü bitkiler olduğu için ona yakın Galapagoslarda da bol miktarda bulunuyordu. Buna karşılık, Afrika, Asya ve Arabistan çöllerinde, kovboy filmlerinde görülen kaktüsler yaşamadığı için, Yeşil Burun Adaları'nda bu kaktüslerden yoktu. Yanıt bu kadar basitti. Canlıların bir mekandaki yayılımı ve çeşitliliği, çevresindeki bitki ve hayvan çeşitliliğini de belirliyordu.

Sonuç olarak, kutsal kitaplarda anlatılan yaratılışa ilişkin en küçük bir belirti yoktur canlıların gezegenimizdeki dağılımında. Kutup ayıları Kuzey kutup bölgesinde (Arktik'te) yaygınlıkla bulunurken, güneydeki Antarktika'da kutup ayısı bulunmaz. Halbuki bölgede onların avlamayı sevdiği fok gibi deniz memelileri boldur. Buna karşılık, 18 türü bulunan Antartika'nın sevimli kuşu penguenler, ekvatorun kuzeyinde örneğin Kuzey Kutup bölgesinde bulunmazlar. Soğuğa uyum sağlamış bu hayvan türleri herhalde, ekvator bölgesinin birkaç bin kilometrelik aşırı sıcak zonunu aşip öbür yarım küreye geçemiyorlardı.

Nuh Tufanı'ndan sonra ne oldu?

Burada bizi ilgilendiren şey, her iki kutsal kitapta da yer alan canlıların dünyaya yayılması konusudur.

• Gökleri, yeri ve bu ikisi içinde **yaydığı canlıları** yaratması, O'nun varlığının delillerindendir... (Şûrâ, 29)

• ...Yeryüzüne de, sizi sarsmasın diye sabit dağlar yerleştirdi ve orada her türlü **canlıyı yaydı**... (Lokman, 10)

Tufandan sonra sular çekilince Nuh'un gemisi bir dağın tepesine oturmuştu. Ortada başka gemi de olmadığı için canlılar buradan dünyaya yayılacaktı. Bu nokta önemli çünkü, daha önce "Biyolojik Evrim Kuramı'nı doğuran sorular" alt başlığında geçen, **"canlıların okyanus ortasındaki adalara ve öteki ücra yerlere nasıl eriştikleri"** sorusuyla doğrudan ilgiliydi.

Gemideki canlıların tek merkezden dağılımını kolaylaştırmak için, Tufan sırasında yeryüzü tek bir kara parçasından oluşuyordu denebilir ama bu da dogmadaki soruna çözüm getirmiyor. Diyelim ki durum gerçekten de böyleydi yani, şu anda ayrı halde bulunan kıtalar o zamanlar bir aradaydı ve gemidekiler her yere "kolayca" yayılabilmışti. Hal

böyleyse, Amerika, Avustralya ve Antarktika kıtaları ve Grönland'daki durum nasıl açıklanacaktı? Çünkü sözü edilen yerler, herhalde dünyadaki karaların yarısından fazlasını oluşturuyordu ve **daha da önemlisi bunlar, üzerinde "insan yerleşiminin" hiç olmadığı ya da oldukça yeni olduğu yerlerdi. Gemi-den çıkan canlı türleri bu yerlere yayılırken neden insanlar bu göçe katılmamıştı?** Hem Tevrat'ta hem de Kuran'da hayvanların ve bitkilerin, fayda sağlasın diye insanın hizmetine verildiği açıkça yazılıyor, insanın bulunmadığı yerlerde bu kadar canlı israfına ne gerek vardı? En önemlisi, söz konusu kara parçaları dünyadaki tür çeşitliğinin önemli bölümünü barındırıyorlardı ve bunların bir kısmı Avrupa, Asya ve Afrika'da hiç bulunmayan endemik türlerdi. Gemiden Afrika'ya yayılan arslanlar, neden Avustralya'ya, Antartika'ya bulunmadıkları öbür yerlere gitmemişti.

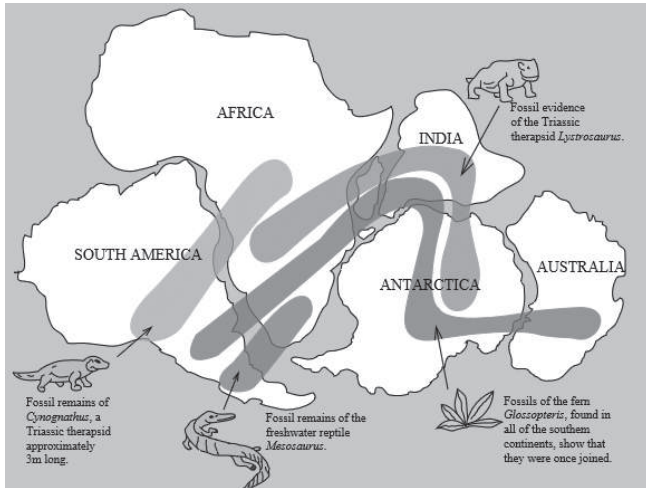
Aynı şekilde kimileri diyebilir ki, "Aslında oralarda insanlar yaşıyordu ama siz bilmiyorsunuz". İyi de, hal böyleyse, Afrika, Avrupa ve Asya'da yüzlercesi bulunan insanın atalarına ait birkaç milyon yıllık fosillere, Amerika ve Avustralya kıtasında neden hiç rastlanmadı? Neden bu insanların kullandığı ilkel araçlar ve yerleşim yerleri saptanamadı? Şu ana kadar Amerika kıtasında bulunan en eski insan fosilleri neden, 15-20 bin yıldan daha eskiye gitmemektedir?

Halbuki biyolojik evrim kuramına göre, hayvan ve bitkilerin evrimleşmesi tamamen, çevre koşulları ve canlıların özelliklerine bağlı olarak gerçekleşmişti, insana fayda sağlasınlar diye değil. Onların insandan çok daha uzun, yüz milyonlarca yıllık geçmişleri vardı (Tablo 2). Söz gelimi, insanımsılar ve şempanzeler yollarını aşağı yukarı 7.2 milyon önce ayırdıkları için, en eski atalarımız 7 milyon yıldan daha yaşlı değildi. Bunlar ilk Afrika'da evrimleşip, daha sonraları Avrupa ve Asya'ya dağılmışti. Bu nedenle 2 milyon yıldan daha eski (ör., *Australopithecus*) insanımsı fosilleri Afrika dışında hiçbir yerde bulunmuyordu.

Mesela günümüz insanının ait olduğu *Homo sapiens*, yaklaşık 200 bin yıl önce Afrika'da evrimleşmiş en yeni insan türüydü. Oradan çıkıp önce Asya'ya daha sonra da Avustralya ve Amerika kıtalarına geçişi 50-60 bin yıldan daha eski değildi. Bu nedenle Avustralya ve Amerika'daki insan yerleşimi *Homo sapiens* türü ile sınırlıydı. Antarktika'da ise beklenildiği gibi, hiçbir insan fosili bulunamadı çünkü kıta, en eski insan türlerinin evrimleşmesinden aşağı yukarı 25 milyon yıl önce Güney Kutup bölgesindeki ıssız yerine çekilmesini tamamlamışti. Ama bu ayrılmadan önce en son birlikte olduğu Avustralya kara parçasıyla birlikte, kutup dinozoru ve keseli memeli gibi hayvanların fosillerini ortaklaşa barındıracaktı.

Yerkabuğu hareketli dev levhalardan oluştuğu için bu parçalar birkaç kez bir araya gelip daha sonra

tekrar ayrılmışlardı. Söz gelimi, Güney Amerika, Afrika, Hindistan, Antarktika ve Avustralya, 175 milyon yıl önce birbirlerinden kopmaya başlamadan önce Pangea (Gondwana+Laurasia) adı verilen, tek parça dev bir kıtada yer alıyorlardı. Bu nedenle bugün aralarında dev bir okyanus olmasına karşın, Afrika ve Güney Amerika bazı türleri ortaklaşa barındırmaktadır. Örneğin soyu tükenmiş bir tatlısu sürüngen olan *Mesosaurus* fosilleri, dünyada sadece bu iki kıtada bulunmaktadır. Aynı şekilde keseli memeliler sadece Amerika ve Avustralya kıtalarında mevcuttur çünkü Antartika'nın da dahil olduğu bu üçlü, Pangea parçalanırken bir süre bağlantıda kalacaklardı ve Güney Amerika'nın keseli türleri Antarktika üzerinden Avustralya'ya geçecekti.

Süper kıta Pangea

Yukarıda kısaca açıklandığı gibi yaratılış dogmasının gezegenimizde olan biteni açıklama gücü yoktur. Bunu ancak jeolojik ve biyolojik evrim kuramları yapabilmektedir.

Geleceğe bakmak

Türlerin Kökeni'nin basımından günümüze 160 yıldan uzun bir zaman geçti. Bu süre içinde yaşam bilimlerindeki devasa gelişmeler sonucu, ondan önceki bütün bilgi birikimden binlerce kat fazla bilgi üretildi. Bugüne kadar yayımlanan hiçbir bilimsel araştırma, kozmolojik, jeolojik ve biyolojik evrim kuramlarının temellerini sarsacak bulgular ortaya koymadı. Aksine her araştırma onları daha sağlam hale getirmektedir. Daha çarpıcı olanı ise, hiçbir bilimsel araştırmanın, yaratılış dogması başta olmak üzere herhangi bir dini dogmanın bilimsel kuramların yerine geçmesini sağlayacak tek bir bulgu dahi ortaya koymamasıdır.

Darwin'e kadar kutsal kitaplar, toplumların kullandığı **dini, siyasi, bilimsel ve ahlaki** bilginin temel kaynağı idi. Fakat şu anda dinlerin elinde gerçek anlamda sadece din ve inançla ilgili güç kalmıştır. Ötekiler çağın ve toplumların ihtiyaçları karşısında epeydir, çok yetersiz hale geldikleri için, laik, ulus

devletler, çağdaş bilim, çağdaş hukuk ve yaşam normları onların yerini almıştır.

Evrin kuramlarını bize gösterdiği temel ilke, evrendeki her şeyin değişime açık olduğudur. Toplumlar bunun dışında değildir; onlar da yavaşça değişmektedir. Bu nedenle günümüz insanı 19. yüzyıl insanından çok farklıdır, gelecek yüzyılın insanı da bizden farklı olacaktır. Uygarlık tarihinin gerçeği budur.

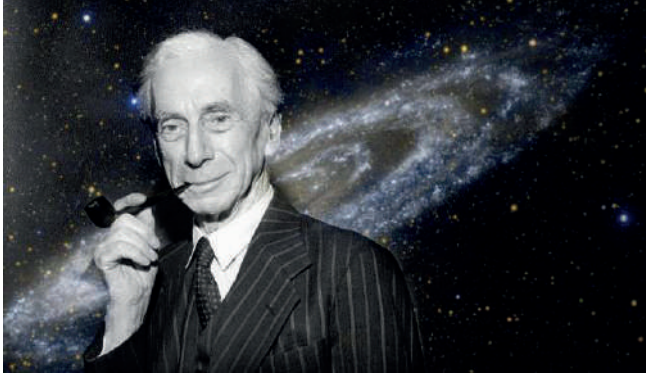
İnsanlar geçmişe göre daha donanımlıdır ve artık, çok karmaşıklaşan gündelik yaşam sorunlarının çözümüne katkı verecek, elle tutulur çözümler istiyorlar. Dua, ibadet, kader, kurban, oruç, sadaka, şefaahat, günah, sevap, cennet, cehennem vb. inanç veya eylemlerin kişiye hiçbir somut yarar sağlamadığı "yavaş da olsa" görülmektedir. Çocuklarının sınav evraklarını, kalemlerini yatırlara taşıyanlar, çabalarının hiçbir karşılık bulmadığını görüyorlar. Çocukları onlar kadar bunlara başvurmayacaktır. Üniversiteyi kazanacağını sınavdan önce bilenler yatırlar değil, sadece sınav cevaplarının sızdırıldığı öğrencilerdir. Çalışmaya ve duaya gerçekten inanılsaydı bu ahlak ve hukuk dışı yola başvurulmazdı zaten.

Toplumsal değişimin yavaşlatıldığı tarihte çok olmuştur ama geri döndürüldüğü hiç görülmemiştir. Dünyamızın çağdaşlığa geçişinin henüz başında yız daha.

En son yaşanan doğal felaket olarak COVID-19 pandemisinde de görüldüğü gibi, insanlar, eskimiş dini ve geleneksel alışkanlıklara daha az itibar etme eğilimindedir. Yavaşta olsa herkes, bilinçli ve bilimin söylediğine uygun davranıldığında daha iyi sonuç alındığının farkına varmaya başlamıştır. 14. yüzyılın ortasında patlak veren Kara Veba'dan korunmak için insanlar kutsal mekanlara üşüşmüşlerdi. Tanrının evi diye kabul edilen kiliselerin hiçbir koruyucu etkisi olmadığı gibi aksine, hastalık mikrobunun daha çok kişiye bulaşmasına ve ağır bir yaşam kaybına neden olmuşlardı. Artık çok az sayıda insan salgına karşı mabetlerden medet ummaktadır.

Bilimsel kuramlar, hem doğadaki olguları açıklama güçleri hem de sağlam öngöründe bulunma yetenekleriyle insanlığın bugünü ve geleceğinde güvenilecek tek dayanaktır artık. Söz gelimi, hastalık yapıcı mikropların yaşam çevrimleri, konaklarıyla olan ilişkileri ve yayılma dinamikleri viral evrimle bağlantılı olduğu için, mevcut salgında bilimcilerin gösterdiği insan üstü çaba; bu evrimin anlaşılması ve kontrol edilmesine dönüktür. Salgın uzadıkça, daha tehlikeli virüs varyantlarının ya da türlerinin ortaya çıkabileceğini bize öğreten viral evrimdir. Bu nedenle olabildiğince hızlı bir şekilde, virüsün yeni konaklara yayılımının (yani yeni mutasyonları biriktirip evrimleşmesinin) bir an önce durdurulmasına çalışılmaktadır.

İnanırlar için kabul etmesi çok güç olsa da günümüz için kutsal kitaplar artık sadece çok değerli antik edebi eserlerdir. İnsanlığa büyük acılar veren hastalıklara, doğal afetlere, açlığa ve savaşımlara çare olacak bir bilgi yoktur içlerinde. Kendi yazıldıkları devirde bilinenlerden öte bir şey içermedikleri için, bilim ve teknolojiye bilgi anlamında herhangi bir katkıları olmamıştır. Bundan sonrası için, bunun değişeceğini gösteren bir neden görülmemektedir.

Bertrand Russell (1935)

“İnsanlık tarihinde Kopernik, Galileo ve Darwin’in önemini biliyoruz. Bu tür kişiler gelecekte de çıkacaktır, elbet. Onları çalışmalarında engellemek, tuttukları ışığı söndürmek, yaşam ortamımızı çoraklaştırmakla kalmaz, bizi yeni bir karanlık çağa sokar; tıpkı, parlak Antik Çağ’ı bildiğimiz Karanlık Çağ’ın boğması gibi.

Yeni gerçeklerin ortaya çıkması pek çok kimse- nin, özellikle iktidar sahiplerinin rahatını kaçı- rır, dahası tepkisine yol açar. Öyle de olsa, sürüp gelen bağnazlığın militan fanatizmi karşısında en büyük umut dayanağımız bilgelikle birleşen bilgidir.

...
Bilgi edinmede, bilimsel yöntem dışında izlenecek başka bir yol yoktur; bilimin erişemediği bir şeyi bildiğimiz savı bir safsata olmaktan ileri geçmez.”
Bertrand Russell (1935)

Kaynaklar

- Çakmak, M. (2013). Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 22(2), 55-81.
- Dalley, S. (ed.) (1998). Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others. Oxford University Press.
- England, PC ve ark., (2007). American Scientist, 95, s. 342-349.
- Ertan, H. (2019). Herkese Bilim Teknoloji, 163, s. 18-19.
- Feuerbach, LA (1851). Lectures on the Essence of Religion. Ralph Manheim (Çev.), 1967 baskısı, s. 187, Harper and Row.
- Freud, S. (1920). A General Introduction to Psychoanalysis. G. Stanley Hall (Çev.), s. 246-247, Horace Liveright, Inc. (www.gutenberg.org, Ebook #38219)
- Frymer-Kensky, T (1977). The Biblical Archaeologist, 40(4),

147-155.

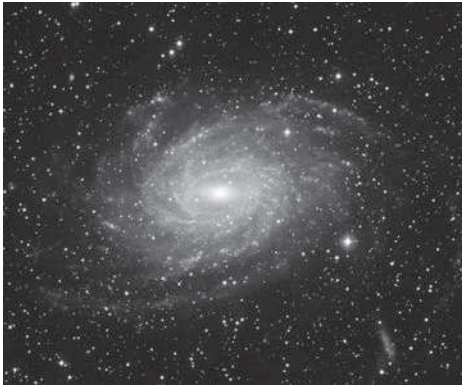
- Luthardt, CE (1869). Apologetic Lectures on the Fundamental Truths of Christianity: Delivered in Leipsic in the Winter of 1864. T&T Clark, İkinci baskı, Edinburgh, s. 79.
- Luisi, PL (2016). The Emergence of Life: From Chemical Origins to Synthetic Biology. İkinci baskı, Cambridge University Press.
- Makdisi, G (1970). Studia Islamica, 32, 255-264.
- Mark, JJ (2018). Enuma Elish-The Babylonian Epic of Creation- Tam Metin. Ancient History Encyclopedia. (www.ancient.eu/article/225/) (Erişim 07 Ocak 2021)
- Özalp, H (2015). Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turcic, 10/1 Winter, 535-552.
- Özbek, M., (2010). 50 Soruda İnsanın Tarih Öncesi Evrimi. Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Özgökman, F. (2012). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(1), 41-60.
- The Himalayas: Two Continents Collide. <https://pubs.usgs.gov/gip/dynamic/himalaya.html> (Erişim 14.Ocak.2021)
- Ruiz-Lara ve ark., (2020). Nature Astronomy, 4, 965-973.
- Russell, B. (1935). Religion and Science. s. 252, Thornton Butterworth Ltd. (archive.org) (Türkçe çevirinin alındığı kaynak: Yıldırım, C. 1998. Evrim Kuramı ve Bağnazlık. Bilgi Yayınevi)
- Zadeh, T (2015). Journal of the American Oriental Society, 135(2), 329-342.

Büyük Patlamadan bugüne: Kozmoloji ve astronominin başlangıç için söyledikleri

Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş İNAM • Başkent Ü. Elektrik-Elektronik Mühendisliği Böl. Öğretim Üyesi

Bir yandan Evrendeki gökadalara neredeyse tümünün bizden uzaklıklarıyla oranlı hızlarda uzaklaşıyor olmaları, bir yandan da Evrenin her yerinden bize ulaşan kozmik mikrodalga arka plan ışıması, kozmolojik başlangıçla ilgili bize en güçlü ipuçlarını vermektedir. Güneşimize, gezegenlere, diğer yıldızlara ve gökadalara baktıkça ise Güneş Sistemimizin, Dünya'nın, yaşamın ve insanlığın başlangıcı ile ilgili ipuçlarına ulaşırız.

Bu "varoluş" günümüzden 13,7 milyar yıl kadar önce gerçekleşmiştir.

İnsanlığın başlangıcından bugüne kadar, "Biz nasıl ve neden var olduk?", "Özel miyiz?" gibi sorular sorulagelmıştır. İnsanlığın kendisiyle ilgili farkındalığının doğal bir sonucu sayabileceğimiz bu sorular aynı zamanda insanlığın gelişimini tetikleyen sorular olmuştur. Bu soruların varlığı aynı zamanda içinde bulunduğumuz Evreni merak etmemizin bir sonucudur ve belki de bilimin tohumları bu soruları sorabildiğimiz için atılabilmektedir.

Muhtemelen kozmoloji ve astronomi denilince bu alanların uzmanlarına sorulan en bilindik sorular, içinde bulunduğumuz Evrenin başlangıcıyla ilgili olanlardır. Bizler, çevremizde gördüğümüz her şeyin ve her olayın bir kökene ve başlangıca sahip olduğu yargısıyla çevremizi değerlendirmekteyiz. Nasıl her ırmağın bir kaynağı ve her insanın bir doğumu varsa "bildiğimiz her şeyi içeren" Evrenin de bir başlangıcı olduğunu düşünmemiz kaçınılmazdır.

Evrenin başlangıcını ve yapısını anlamak aslında birbirinden pek farklı değildir: Işığın hızının sonlu olması, bizden uzakta olan gökcisimlerinin (daha doğrusu gökadalara, gökada kümeleri ve gökada üstünkümelerinin) Evrenin daha önceki dönemindeki hallerini görmemizi sağlar. Ne kadar uzağa bakarsak o kadar geçmişe bakmış oluruz. Uzaklara baktıkça yalnızca Evrenin gençlik döneminin yapısıyla ilgili bilgiler elde etmekle kalmaz aynı zamanda bu gökcisimlerinin uzaklıkları nispetinde bizden uzaklaştığını gözleriz.

Evrende özel bir konumda olmadığımızı kabul edersek, uzak gökcisimlerinin uzaklıkları nispetinde bizden uzaklaşıyor olmalarının tek açıklaması Evrenin genişliyor olmasıdır. İlk kez 1920'lerin sonlarında keşfedilen bu genişleme aynı zamanda Evrenin bir zamanlar çok daha yoğun ve sıcak olduğu dönemler olduğuna dair en dolaysız bulgulardan biridir. Bu bulgunun ilk akla gelen çıkarımı en başlarda bugünün fizik bilgisiyle tasvir edemeyeceğimiz kadar yoğun ve sıcak bir varlığın "Büyük Patlama" ile genişleyerek nihayetinde günümüzün Evreninin meydana geldiğidir. Bu "varoluş" günümüzden 13,7 milyar yıl kadar önce gerçekleşmiştir. Günümüzün hızlanarak genişlemesini sürdüren Evreni ise bildiğimiz normal maddenin yanı sıra genişlemenin hızlanmasına yol açan karanlık enerji ve gökadalara ve gökadalara ortanın önemli bir bileşeni olduğu ortaya çıkan karanlık maddeyle doludur.

“İnsanlığın kendisiyle ilgili farkındalığının doğal bir sonucu sayabileceğimiz bu sorular aynı zamanda insanlığın gelişimini tetikleyen sorular olmuştur.

”

Büyük Patlama kuramlarının ortak paydalarını çıkardığımızda; Büyük Patlama gerçekleştiikten hemen sonra Evrenin özel bir şişme

(enflasyon) döneminden geçtiğini ve ardından genişlemesini sürdürürken, o zamana kadar birleşik olan, doğadaki 4 temel etkileşimin (kuvvetli, zayıf, elektromanyetik ve kütleçekimin) birbirinden "ayrıldığı" ortaya konmaktadır. Temel etkileşimlerin birbirinden ayrılmasının hemen ardından, hem atomu meydana getiren proton, nötron ve elektronların oluştuğu hem de maddeyle neredeyse hiç etkileşmeyen nötrinoların ortaya çıktığı görülmektedir.

Ne zaman ki Evren genişleyip yeterince soğumuştur, işte o zaman Evrende iyonların yerini kararlı atomlar almaya başlamıştır.

Bu aşamada, pozitif yüklü hidrojen iyonlarının (yani protonların) bir kısmının çekirdek füzyonuyla pozitif yüklü helyum iyonlarını meydana getirdiği yani Evrendeki hidrojenin yanı sıra Helyum'un önemli bir bölümünün de bize yıldızların oluşmasından önceki dönemden yadigar kaldığını söyleyebiliriz. "Büyük Patlama nükleosentezi" olarak adlandırılan bu süreç sonucunda -henüz yıldızlar parlamaya başlamadan- oluşan başlıca iki atom çekirdeği, tek protondan oluşan hidrojen izotopu ve çekirdeği iki proton ve iki nötrondan meydana gelen helyum izotopudur. Bu izotopların yanı sıra eser miktarda olmak üzere daha ağır hidrojen izotopları olan döteryum ve trityum, daha hafif helyum izotopu helyum-3 ile lityum ve berilyumun lityum-7 ve berilyum-7 izotopları da bu dönemde meydana gelmiştir. Bugün periyodik tabloda karşımıza çıkan diğer elementler ise Evrenin sonraki dönemlerinde ya yıldızların yaşamları boyunca nüvelerindeki füzyon etkileşimleri sayesinde, ya füzyonla oluşan bu elementlerin yıldızlararası ortamdaki kozmik ışınlar sebebiyle füzyon etkileşimiyle daha hafif elementler oluşturmasıyla, ya da yıldızların ömürlerinin sonlarına doğru geçirdikleri değişimler sırasında meydana gelmişlerdir [1].

İyonların Evrende hâkim olduğu ve Büyük Patlama nükleosentezinin gerçekleştiği döneme geri dönersek, bu dönemde fotonların (başka bir deyimle elektromanyetik dalganın) Evrende uzun mesafelerde (iyonlar sebebiyle) soğurulmadan ve saçılmadan uzun yollar katedebilmesi mümkün olmamıştır. Ne zaman ki Evren genişleyip yeterince soğumuştur, işte o zaman Evrende iyonların yerini kararlı atomlar almaya başlamıştır. Bu, Evrenin

"saydamlaşmasına" yani fotonların çok daha serbestçe hareket edebilmelerine olanak sağlamıştır. Büyük Patlama'dan birkaç yüz binyıl sonra ulaşılan "fotonların özgürleştiği" bu dönem aynı zamanda bugün Evrenden her yönde geldiğini tespit ettiğimiz kozmik mikrodalga arka plan ışıınının da kaynağıdır. Kozmik mikrodalga ışıını, genişledikçe soğuyan Evrenin bir zamanlar adeta tek bir kara cisim gibi ışıldadığının göstergesi olarak öne çıkmaktadır.

Kozmik mikrodalga arka plan ışımasının her yönden gelmesi, bu ışımanın Evrenin başlangıcından yadigar bir kozmolojik imza olduğunu gösterdiği gibi bu ışımada yöne bağlı ufak tefek dalgalanmaların gözleniyor olması da Evrenin ilk dönemlerindeki yapısıyla ilgili ipucu vermesi açısından önemlidir. Bu dalgalanmalar Evrenin ilk dönemlerindeki enerji yoğunluğundaki dalgalanmaların bir göstergesidir. Bu dalgalanmalar sayesinde gökadalı oluşabilmiş ve sonrasında da Evrenin kimyasal element fabrikaları olan yıldızların ilk nesilleri bu gökadalıların içinde meydana gelmiştir. Evrendeki gökadalıların Büyük Patlamadan yaklaşık birkaç yüz milyon yıl kadar sonra oluştuğu bilinmektedir [2]. İlk yıldızlar da bu gökadalı oluşuktan sonra gökadalıların içindeki gaz ve tozların kendi kütle çekimleriyle çökmeleri sonucunda oluşmuşlardır.

Bugün kendi gökadamızda gözlediğimiz yıldızların kimyasal yapılarından, bu yıldızların Evrende ilk oluşan yıldızlar olmadığını söyleyebilmekteyiz.

Evrenin Büyük Patlama sonrasındaki kimyasal malzemesiyle oluşan ilk yıldızlardan günümüze kadar yaşamını sürdürebilenlerinin olup olmadığı pek bilinmemektedir. Bugün kendi gökadamızda gözlediğimiz yıldızların kimyasal yapılarından, bu yıldızların Evrende ilk oluşan yıldızlar olmadığını söyleyebilmekteyiz: Yıldızlar doğarlar, yaşarlar ve ömürleri bittiği zaman kütlelerinin bir kısmını yıldızlararası ortama saçarak arkalarında tıkkız gökciimleri bırakırlar (beyaz cüce, nötron yıldızı ya da yıldız kütleli karadelik). Yıldızlararası ortamdaki hidrojen ve helyum dışındaki elementlerin miktarı (ki bu elementlere astronomide "metal" denilir) yıldızlar yaşayıp öldükçe artar. Günümüzde gözlediğimiz yıldızların "metal bolluğu" olarak adlandırdığımız hidrojen ve helyum dışındaki elementlerinin miktarı, yıldızların "metalce zenginleşmiş" bir ortamda doğduklarını, yani doğdukları yıldızlararası ortamın önceki yıldızların ölümüyle metalce zenginleşmiş olduğunu göstermektedir.

Bizim için çok özel olan Güneş de daha önce yaşamış ve hayatları sonlanmış yıldızlarca kimyasal yapısı metalce zenginleşmiş bir yıldız oluşum bölgesinde doğmuş bir yıldızdır. Yaklaşık 4,6 milyar yaşında olan Güneş, gökadamızdaki diğer yıldız-

lara kıyasla ortalama büyüklüğe ve kütleyle sahip bir yıldızdır. Güneş'in oluşum döneminde etrafındaki maddenin tümü Güneş'i oluşturmamış aynı zamanda başta Jüpiter olmak üzere gezegenler ve uydular da oluşarak bugün bildiğimiz Güneş Sistemi meydana gelmiştir. Güneş'in olduğu metalce zengin ortam aynı zamanda Dünyamız gibi kayasal gezegenlerin oluşabilmesine de olanak sağlamıştır. Bugün hayatın varlığını borçlu olduğumuz suyu oluşturan her bir su molekülü hem Büyük Patlamadan bize yadigar kalan iki hidrojen atomundan hem de daha önceki yıldızların yaşamlarını sonlandırmasıyla yıldızlararası ortama yayılan bir adet oksijen atomundan meydana gelmektedir. Canlı organizmalarda yer alan başta karbon ve azot olmak üzere organik molekülleri oluşturan atomlar da (hidrojen dışında) çok önceleri yaşamış yıldızlardan bize miras kalan atomlardır. Carl Sagan, "hepimiz yıldız tozuyuz" derken aslında tam da bunu anlatmaya çalışmıştır.

Biz özel miyiz?

Astronomi ve kozmoloji gözlüğüyle başlangıcımıza baktığımızda en az nasıl var olduğumuz kadar, var oluşumuzun bizi "özel" kılıp kılmadığını da anlamaya çalışmak önemlidir. Başlangıcımıza bilimsel gözle bakma serüvenimizin her aşamasında bir yandan da özel olup olmadığımıza kafa yormuşuzdur. Özel olup olmadığımızı farklı ölçeklerle değerlendirmeye çalışalım:

Öte yandan Dünyamızın Güneş Sistemi'nde canlılık açısından ilk ve tek olmadığı da iddia edilebilir.

Dünya: Üzerinde bulunduğumuz gezegenimiz Dünya, canlıların Evrende bildiğimiz tek evidir. Dünya hakkındaki bu bilgi, bizim gerçekten özel olup olmadığımız hakkında hüküm vermemize tek başına yeterli değildir. Dünya'nın Ay gibi nispeten büyük kütleli bir uydusunun olması ve bu uydu sebebiyle dönüş eksenindeki eğikliğinin nispeten kararlı kalması [3] ve üzerinde gelgitlerin meydana gelmesi gibi etkilerin biyolojik evrimi şekillendirdiği ve bizleri özel kıldığı düşünülebilir. Öte yandan Dünyamızı

zın Güneş Sistemi'nde canlılık açısından ilk ve tek olmadığı da iddia edilebilir: Yaşamın bir zamanlar var olmuş olduğu mümkün görülen Venüs ve Mars gibi gezegenler olduğu gibi Jüpiter ve Satürn'ün su açısından zengin bazı uyduları başta olmak üzere Güneş Sistemi'nde Dünya dışında günümüzde bile yaşamın varlığını sürdürüyor olabileceği düşünülmektedir.

Muhtemelen gökadamızda önemli bir kısmı da Güneş Sistemi gibi sarmal kollarda yer alan ve milyarlarca sayıda ötegezegen içeren milyarlarca sistemin var olması muhtemel görülmektedir.

Güneş Sistemi: Güneş Sistemi, Samanyolu Gökadası'nın sarmal (spiral) kollarından birinde ve gökadanın şişkin merkez bölgesinden uzaklarda bulunmaktadır. Güneş Sistemi'nin bu konumu muhtemelen yaşamın gezegenimizde başlayabilmesini ve devam edebilmesini mümkün kılmıştır (bir başka deyişle bu bağlamda kendimizi özel hissedebiliriz!). Eğer örneğin bizler gökadanın merkezine yakın olsaydık hem çevremizde daha fazla sayıda yıldız olacak hem de bu yıldızların önemli kısmı genç ve parlak yıldızlar olacaktı. Böylece hem Güneş Sistemi'ndeki gökcisimlerinin yörüngeleri yakın yıldızların etkisiyle zaman zaman kararsızlaşacak (belki gezegenimiz Güneş Sistemi'nden kopacak duruma gelecek) hem de genç yıldızların yaşamlarının sonlarında geçirecekleri süpernova patlamalarının gezegenimizdeki yaşama etkileri daha ölümcül olabilecekti. Öte yandan, son ötegezegen keşiflerinden de görüldüğü gibi [4] Güneş Sistemi o kadar da özel olmayabilir: Muhtemelen gökadamızda önemli bir kısmı da Güneş Sistemi gibi sarmal kollarda yer alan ve milyarlarca sayıda ötegezegen içeren milyarlarca sistemin var olması muhtemel görülmektedir.

Gökadamız: Samanyolu Gökadası yerel gökada kümesinin Andromeda Gökadası'ndan sonra en büyük gökadamıdır. Gökadamız evrendeki yüz milyarlarca gökadamdan biridir, sadece bu muazzam sayı bile kendimizi özel hissetmemize engel olabilir. Öte yandan yüz milyarlarca yıldız içeren bir sarmal gökada olan gökadamız, kendimizi özel hissettirecek özelliklere de sahip olabilir. Bu özelliklerden belki de en öne çıkanı gökadamızın yaşıdır (daha doğrusu gökadamızda bizlerin "doğru zamanda" bulunuyor olmamızdır): Eğer örneğin gökadamızın gençliğine gitseydik metalce fakir bir yıldızlararası ortamda bulunacak ve bu ortamda Güneş Sistemi'ne benzer metalce zengin gezegenleri olan sistemlerin pek de var olmadığını görecektik.

Evrenimiz: Evren, tanım gereği hakkında doğrudan ya da dolaylı yollarla gözlemsel bilgiler elde edemediğimiz "her şeyi" kapsamalıdır. Bu bağlamda, başka Evrenlerin gerçekten var olup olmadığı, bizim Evrenimizin o Evrenlerle herhangi bir ilişkisinin

olup olmadığı gibi soruların cevaplarını bulmak çok zor olmalıdır. Kendi Evrenimizin neden var olduğu ve varlığının bizim gibi "bilinç sahibi" varlıkların var olmasını sağlamasını çok mucizevi olarak değerlendirebileceğimiz gibi doğa yasalarının olağan bir tezahürü olarak değerlendirmemiz de mümkün olabilir. Kozmoloji, başka evrenlerin de var olmaları halinde nasıl olabileceklerini de konu almaktadır. Farklı Evrenler farklı fizik yasalarına sahip olabilir ve bu evrenlerin pek çoğunda yaşamın var olması bir yana kararlı atomların ve moleküllerin bile var olabilmesi mümkün olmayabilir.

Başka evrenler olmaması ve bu evrenlerin birbirleriyle etkileşmemesi için geçerli bir sebep yoktur.

Başlangıç hikayemizi, Evrenimizin bir başlangıcı olduğunu öne süren Büyük Patlama içeren kuramlar ışığında inceledik. Büyük Patlama'nın her şeyin (sadece uzayın değil zamanın da) başlangıcı olduğu genel kabul gören bir yaklaşım olsa da Büyük Patlama'yı -hiç sorgulamadan- adeta eşsiz "bir yaratılış anı gibi" görme fikrinin bilimsel sayılamayacağını da belirtmeliyim. Ayrıca başka evrenler olmaması ve bu evrenlerin birbirleriyle etkileşmemesi için geçerli bir sebep yoktur. Yani gözlemsel bulguların sonucunda elde ettiğimiz başlangıç hikayemizin daha çok baskısı yapılacaktır.

Büyük Patlama'yı -hiç sorgulamadan- adeta eşsiz "bir yaratılış anı gibi" görme fikrinin bilimsel sayılamayacağını da belirtmeliyim.

Başlangıç deyince aklımıza sadece Evrenimizin başlangıcı da gelmemeli. Daha yerel uzam ve zaman ölçeklerinde de heyecanlı başlangıç hikayeleri yazılmıştır: Gökadamızın doğumu, gökadamızdaki ilk yıldızların ışıması ve giderek metalce zenginleşen gökadamızda nihayetinde Güneş Sistemi benzeri sistemlerin ortaya çıkması ve bu sistemlerde Dünya gibi yaşama ev sahipliği yapabilecek gezegenlerin var olması da ayrı ayrı başlangıç hikayeleri olarak değerlendirilebilir. Belki de Evrenimizdeki koşulların, bizler gibi Evreni bilinçli olarak inceleme heyecanı duyan varlıkların var olabilmesini ola-

naklı kılmış olması da başlangıç hikayelerimizin anlamına özel bir anlam katmaktadır.

Kaynakça

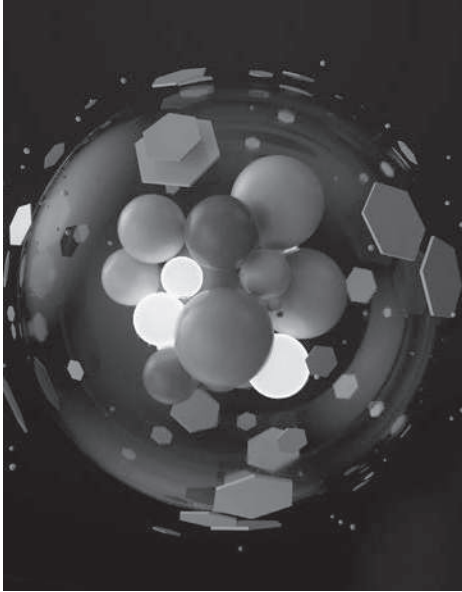
- [1] <https://www.sciencealert.com/this-awesome-periodic-table-shows-the-origins-of-every-atom-in-your-body>
- [2] <https://www.oldest.org/nature/galaxies/>
- [3] <https://www.sciencemag.org/news/2011/05/who-needs-moon>
- [4] <https://exoplanets.nasa.gov/alien-worlds/historic-timeline/>

Kimyasal başlangıç, kimyasal evrim ve kimyasal yaşam: Hayat nasıl başladı?

Prof. Dr. Sinan AKGÖL • Ege Üniversitesi Fen Fakültesi Biyokimya Bölümü

Kimyacılar halihazırda, bizim türümüzün yalnızca tek bir makul yolla mı üretilebileceğini veya birden fazla yolun kimyasal dönüşüm ve değişimlerden, RNA temelli hayata ve modern biyolojiye mi gideceğini soruyorlar. Diğerleri, evrendeki "dışarıdaki" yaşamın olası çeşitliliğine dair ipucu arayarak, yaşamın kimyasındaki varyasyonları araştırıyor. Her şey yolunda giderse, eninde sonunda kimyadan biyolojiye geçişin ne kadar sağlam olduğunu ve bu nedenle evrenin yaşam formlarıyla dolu mu yoksa –ama bizim için– kısır mı olduğunu öğreneceğiz.

Astronomi, gezegen bilimi ve kimya gibi farklı alanlardaki gelişmeler, artık böylesine derin soruların yanıtlarının verilebileceğine dair umut vadediyor.

Dünyadaki yaşamın varlığı bir şans eseri mi yoksa doğa kanunlarının kaçınılmaz bir sonucu mu? Yeni oluşmuş bir gezegende yaşamın ortaya çıkması basit mi, yoksa uzun bir beklenmedik olaylar dizisinin neredeyse imkânsız ürünü mü? Astronomi, gezegen bilimi ve kimya gibi farklı alanlardaki gelişmeler, artık böylesine derin soruların yanıtlarının verilebileceğine dair umut vadediyor. Bilim adamlarının keşfetmeyi umduğu gibi, galaksimizde yaşam birden çok kez ortaya çıkarsa, ona giden yol o kadar da zor olamaz. Dahası, kimyadan biyolojiye giden yolun kat edilmesi kolaysa, evren yaşamla iç içe olabilir. Binlerce dış gezegenin keşfi, yaşamın kökeni araştırmalarında bir Rönesans'ı ateşledi. Şaşırtıcı bir şekilde, yeni keşfedilen güneş sistemlerinin neredeyse tamamı bizimkinden çok farklı görünüyor. Bu, bizim sistemimiz hakkında hayatın ortaya çıkmasını destekleyen çok garip bir şey anlamına mı geliyor? Uzaktaki bir yıldızın yörüngesinde dönen bir gezegende yaşam belirtilerini tespit etmek kolay olmayacak, ancak gelişen teknoloji sayesinde ve şansımızla yakın gelecekte uzaktaki yaşamı görebiliriz.

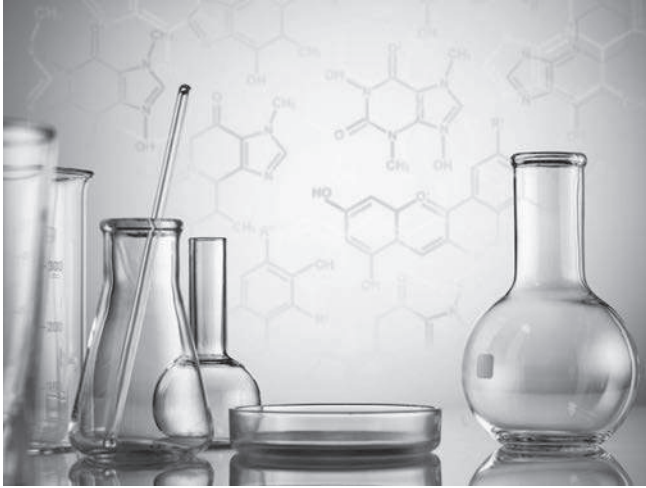
Yaşamın kimyasal olarak nasıl başlayabileceğini anlamak için, öncelikle gezegenlerin nasıl ve hangi malzemelerle oluştuğunu bulmalıyız. Gelişmiş teleskoplar bu anlamda insanlığın hizmetinde. Örneğin yeni nesil radyo teleskopları, özellikle Şili'nin Atacama Çölü'ndeki radyo teleskoplar protoplanet disklerin güzel görüntülerini ve kimyasal bileşimlerinin haritalarını bizlere sağladı. Bu bilgi, gezegenlerin bir diskin toz ve gazlarından nasıl bir araya geldiği konusunda daha iyi modeller oluşturmaları için bilim insanlarına ilham veriyor.

Dünyamız gibi- çok sıcak ve çok soğuk olmayan, çok kuru ve çok ıslak olmayan- bir gezegen oluştuğunda, yaşamın yapı taşlarını oluşturmak için hangi kimyanın gelişmesi gerekir? 1950'lerde su ve basit kimyasalların bir karışımını elektrik etkisiyle (yıldırımın etkisini simüle etmek için) değiştiren ikonik Miller-Urey deneyi, proteinlerin yapı taşları olan amino asitlerin sentezinin kolay olduğunu gösterdi. Bununla birlikte, diğer yaşam moleküllerinin sentezlenmesinin daha zor olduğu ortaya çıktı ve şimdi ise kimyadan hayata giden yolu tamamen yeniden hayal etmemiz gerektiği aşikâr. Ana sebep, var olan tüm yaşam formlarında çok sayıda bulunan, yamsal faaliyetlerde temel rol oynayan RNA'nın çok yönlülüğüdür. RNA sadece bir enzim gibi davranmakla kalmaz, aynı zamanda bilgiyi depolayabilir ve iletebilir. Dikkat çekici bir şekilde, organizmalardaki tüm proteinler, genetik bilgiyi okuyan ve bir anlamda hü-

“ Yaşamın kimyasal olarak nasıl başlayabileceğini anlamak için, öncelikle gezegenlerin nasıl ve hangi malzemelerle oluştuğunu bulmalıyız. ”

resel bir makine olan ribozomun RNA bileşeninin katalitik aktivitesiyle yapılır. Bu bilgi, RNA'nın yaşamın evriminde erken bir aşamaya hükmettiğini gösteriyor.

Bugün, bebek yaşlarda Dünya'daki kimyasal değişimlerin RNA'ya ve RNA'ya dayalı hücrelere nasıl yol açtığı sorusu, yaşamın kökeni araştırmalarının temel sorusudur. Bazı bilim insanları, yaşamın başlangıçta daha basit moleküller kullandığını daha sonra RNA'nın evrimleştiğini düşünüyor. Bununla birlikte, diğer araştırmacılar, RNA'nın kökenini doğrudan ele alıyorlar ve heyecan verici yeni fikirler, bir zamanlar sessiz olan bu kimyasal araştırmanın durgun sularında devrim yaratıyor. Tercih edilen jeokimyasal senaryolar, karmaşık organik kimya, çoklu enerji kaynakları ve dinamik açık-karanlık, sıcak-soğuk ve ıslak-kuru döngüleri olan volkanik bölgeleri içerir. Çarpıcı bir şekilde, RNA yolundaki kimyasal ara maddelerin çoğu reaksiyon karışımlarından kristalize olur, kendi kendini saflaştırır ve potansiyel olarak erken Dünya'da organik mineraller olarak birikir. Koşullar değiştiğinde de canlanmayı bekleyen materyal rezervuarları olarak görev almayı bekler. Anahtar sorunun çözüldüğünü varsayarsak, RNA'nın ilk ilkel hücrelerde nasıl kopyalandığını anlamamız gerekecek. Araştırmacılar, RNA'nın kendisini kopyalamasını sağlayabilecek kimyasal enerji kaynaklarını tanımlamaya günümüzde yeni başlıyor, ancak daha yapılacak çok şey var. Bu engellerin üstesinden gelinebiliyorsa, laboratuvarla replike edici, evrim geçiren RNA bazlı hücreler inşa edebiliriz. Bu sayede hayatın başlangıcına giden olası bir yol bu şekilde özetlenebilecek denebilir.

Anlaşılabileceği gibi kimyasal evrim cansızlıktan canlılığa geçişte içinde pek çok moleküler mekanizma ve kimyasal dönüşüm içeren bir çalışma alanı.

Peki sırada ne var? Kimyacılar halihazırda, bizim türümüzün yalnızca tek bir makul yolla mı üretilabileceğini veya birden fazla yolun kimyasal dönüşüm ve değişimlerden, RNA temelli hayata ve modern biyolojiye mi gideceğini soruyorlar. Diğerleri, evrendeki "dışarıdaki" yaşamın olası çeşitliliğine dair ipucu arayarak, yaşamın kimyasındaki varyasyonları araştırıyor. Her şey yolunda giderse, eninde sonunda kimyadan biyolojiye geçişin ne kadar sağ-

lam olduğunu ve bu nedenle evrenin yaşam formlarıyla dolu mu yoksa -ama bizim için- kısır mı olduğunu öğreneceğiz.

Anlaşılabileceği gibi Kimyasal evrim cansızlıktan canlılığa geçişte içinde pek çok moleküler mekanizma ve kimyasal dönüşüm içeren bir çalışma alanı. Üstelik cansızlıktan canlılığa evrim konusunda Kimyasal evrim ve yaşamın kökeni çalışmaları hem bilim insanlarının hem de genel halkın hayal gücünü kalıcı bir şekilde yakalayan da bir konudur. Dilerseniz biraz bu alanı tanımaya, anlamaya çalışalım.

Kimyasal evrim ve yaşamın kökeni, tüm bilim disiplinleri, çağlar, kültürler ve hatta uzay gibi birçok alanı kapsayan ve bu konuları aşan bir konumdur. Dünyada ve başka yerlerde yaşamın nasıl ortaya çıktığını anlamak tarihsel bir çabadır, ancak aynı zamanda çağdaş ve sürekli yenilenen bilimsel bir girişimdir. Tarihsel süreçte yaşamın nasıl ortaya çıktığının araştırılması çabaları çok yönlü bir şekilde gerçekleşmiştir. Protein-, RNA-, metabolizma- ve lipid dünyası hipotezinden panspermi gibi "uzak" fıkırlara kadar uzanan farklı yaklaşımlar bu anlamda ortaya konmuştur. Kimyacıların bakış açısından bu arayış, genç bir gezegende biriken elementlerin ve moleküllerin- abiyotik jeokimyasal kısıtlamalar altında- kendi kendine birleşen, kendi kendini idame ettiren, yaşayan varlıklar olarak kabul edilebilecek şeylere yani etkileşimli sistemlere nasıl dönüşebileceğini ve gelişmeye başladığını anlamaya odaklanmıştır. Astrokimya, prebiyotik-kimya ve biyokimya bakış açısından bu tematik konu, yaşamın kimyasal kökenleri ile ilgili mevcut anlayışımızı kapsamaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, ana araştırma sorusu şudur; "Yaşamın kökenleri deneysel olarak kanıtlanabilir veya anlaşılabilir mi?" Bu soruyu tarihsel olarak doğru bir bağlamda yanıtlamak mümkün olmasa da astrokimyadaki gözlemlerden, erken Dünya'nın jeolojik kısıtlamalarından ve atmosferinden elde edilen gözlem ve bilgilerden, konu üzerinde çalışan kimyagerlerin bazı öngörülleri söz konusudur. Bu öngörüller, "bir deney tüpünde yaşamı yeniden oluşturma" gerisinde kalsa da yaşamın kökenlerinin bulunmasına yol açabilecek kimyasal süreçlerin ortaya çıkışı ve cansızlıktan canlılığa evrimin de bir anlamda başka bir kanıtı olacaktır.

Bu tematik konu Sandford ve meslektaşlarının "Yıldızlararası Bulutlarda ve Protostellar Disklerde Prebiyotik Astrokimyayı ve Astrobiyolojik İlgi Moleküllerinin Oluşumu"nu tanımlamasıyla başlıyor. Araştırmacılar bu çalışmalarında gezegenlerde yaşamın başlangıcına yol açan süreçler için mevcut olan kimyasal türlere ilişkin bilgiler de veriyor. Eğer yaşamın başlangıcına yol açan süreçler gerçekten "evrensel" ise, o zaman evrenin başka yerlerinde dünya dışı yaşam olasılığı hakkında sorular ortaya çıkıyor ve Sandford ve meslektaşları, yerel koşulların bu kimyasal süreçleri desteklediği yerlerde yaşamın yaygın olabileceğini öne sürüyorlar. Dünya, başka bir yerde yaşam arayışımıza rehberlik etmek için yaşamı barındıran bir gezegenin tek güncel örneğidir. Başka yerlerdeki yaşam saptama

misyonları için Kimya, Biyoloji ve yaşam başlangıcına ilişkin süreçlerin özü ve benzersizliği açıktır. Bu anlamda başka bir dizi kriter olmalıdır. Yeryüzündeki biyolojinin böylesi bir benzersizliği, tekilliği, tek başına L- amino asitler ve D- şekerlerin kullanımını da içerir. Bununla birlikte, günümüzde başka bir tartışma konusu ise biyoimzalıdır. Biyoimza olarak kiral asimetrisinin kullanılması, bu süreçlere etkileyebilecek biyolojik olmayan süreçlerin de varlığı nedeniyle oldukça karmaşıktır. Glavin ve arkadaşları, göktaşlarında bulunan moleküllerin enantiyomerik ve izotopik bileşimlerini ve dağılımlarını gözden geçirmiş ve Güneş Sistemimizde Potansiyel Biyo-imza olarak Kiral Asimetri Arayışı için bir dizi kriter önermişlerdir. Bu yazarlar ayrıca, güneş sistemimizdeki başka yerlerde yaşamın potansiyel bir biyoimzası olarak kiral asimetrisinin kökenlerini sağlam bir şekilde oluşturmak için yeni öngörüler ve argümanlar sunuyorlar.

Amino asitler, nükleobazlar ve şeker yapı taşları gibi kaynak moleküller erken gezegende (örneğin Dünya) biriktirildiğinde veya yerinde oluşturulduğunda, jeokimyasal kısıtlamalar altındaki süreçlerin doğal bir parçası olarak aralarında daha karmaşık moleküllere yol açan etkileşimler ve reaksiyonlar olduğu varsayılır. Örneğin, biyokimyadaki metabolik, yapısal ve replikatif süreçlerde merkezi bir reaksiyon olan fosforilasyonun, erken Dünya'da yaşama doğru kimyasal evrimin hızlı bir şekilde başlamasında önemli bir rol oynadığı yaygın bir şekilde varsayılmaktadır. Pasek'in işaret ettiği gibi, "Prebiyotik Fosforilasyonun Termodinamiği", inorganik fosfor bileşiklerinin daha ileri işlemler için organik fosfatlara dönüştürülmesini sağlayan çeşitli kaynakların, işlemlerin ve jeokimyasal ortamların olasılığını değerlendirmek için kullanılabilir. Amino asitler, erken Dünya'nın prebiyotik olarak makul bileşikleridir ve mevcut biyokimyanın katalitik motorları olan peptitlerin ve proteinlerin yapı taşlarıdır. Kodlanmış protein enzimlerinin ortaya çıkmasından önce, prebiyotik peptitlerin kovalent olmayan etkileşimleri, ortaya çıkan birbirine bağlı moleküler ağlarda anahtar bir rol oynayabilirdi. Ashkenasy, Leman ve meslektaşları, amino asitlerin ve bir arada bulunan moleküllerin, peptitlere ve protopeptitlere nasıl dönüştürüldüğüne dair mekanizmaları özetliyor ve "Prebiyotik Peptitlerin Yaşamın Kökeni" isimli makalelerinde Moleküler Merkezler olarak ilk rollerini tartışıyorlar. Dahası, Kimyasal evrimdeki sinerjik etkileşimler için prebiyotik peptitlerin ve protopeptitlerin diğer molekül sınıfları ile olası etkileşimlerini gözden geçirecek bir sistem kimyası yaklaşımını vurguluyorlar.

Yaşamdaki bir başka önemli molekül sınıfı, prebiyotik bulunabilirliği amino asitlere oranla daha zor olan RNA ve DNA monomerleri olan nükleotidlerdir. Bununla birlikte, özellikle peptit sentezindeki ribozom ve RNA'nın mevcut biyolojide oynadığı merkezi rol, Dünya'nın erken dönemlerinde bir RNA dünyası senaryosuyla hesaplaşmayı zorladı. Krishnamurthy ve meslektaşları, çalışmalarında "Abiyotik Nükleotid Sentezinin Kimyası"nın mevcut durumunu prebiyotik bir bağlamda gözden geçirmişlerdir. Çalışma erken Dünya jeokimyasal

koşulları göz önünde bulundurulduğunda, prebiyotik anlamda kabul edilebilir olan RNA ve DNA yapı taşlarına giden yolları aydınlatmada karşılaşılan zorluklara işaret ediyor. Şekerleri (riboz) ve nükleobazları (A, U, G ve C) üreten reaksiyonların çoğunda oluşan riboz ve nükleobaz dışındaki ürünlerin bolluğu şu soruyu gündeme getiriyor: Kimyasal evrim ve yaşamın kökenleri ile ilgili alternatif, nükleositler ve nükleotidler miydi? Hud vd. "Kanonik Olmayan Nükleositlerin ve Nükleotitlerin Prebiyotik Sentezleri" adlı incelemesinde, alternatif nükleobazların, şekerlerin, omurga bağlayıcılarının ve nükleositlerin / -tidlerin benzer veya rakip kimyalar tarafından oluşturulacağına işaret etmektedir. RNA için dört nükleotidden daha fazlası olan bu alternatif yapı blokları ve erken Dünya'da var olan biyopolimerlere yol açan geçişlerin rollerinin ciddi bir şekilde ele alınması ve kimyasal evrim süreçlerinde değerlendirilmesi çalışmaları, kendi kendine birleşen/işlevsel alternatif proto-RNA veya pre-RNA adaylarına yol açma potansiyeline sahiptir.

Yukarıdaki senaryoların tümünde, özellikle polimerik ve çok moleküllü gruplara doğru ilerlendiğinde, yapı bloklarının kiralitesi dikkate alınmalıdır. Homokiralitenin biyokimyada D- şeker ve L- amino asitler olarak nasıl ortaya çıktığı son derece önemli, ancak anlaşılmaktan çok uzak bir fenomendir. Blackmond, bu soruyu "Homokiralitenin Kökeni için Otokatalitik Modelleri" isimli çalışmasında ele almıştır. Bu çalışmasında prebiyotik olarak makul ve uygun bir varyantın uygulanabilir olup olmadığını incelemek için, güçlendirici bir otokatalitik reaksiyonun bilinen tek örneği olan Soai reaksiyonunu derinlemesine tartışıyor. Sonuç olarak homokiralitenin ortaya çıkışının tek bir olay tarafından değil, bir dizi sinerjik ve sürekli kimyasal ve fiziksel süreç tarafından belirlendiği görülüyor.

Cansızlıktan canlılığa evrim bağlamında Kimyasal Evrim ve Yaşamın Kökenleri hakkındaki bu tematik yazıda, güncel bilgiler ışığında okuyucunun bu kolektif bilimsel çabanın birçok cephede nasıl anlamlı ilerleme kaydettiğini ve bir zamanlar çekici ve popüler olan ve uzun süredir devam eden sorulara makul alternatif çözümler sunulduğunu görmesi sağlanmaktadır. Bu anlamda şimdiye kadar sağlanan ilerlemeleri vurgulamak ve çözüm bekleyen yeni soruların varlığından haberdar olmak bu konulara ilgi duyan insanlar için önemlidir. Çünkü bu konularda çalışan özellikle biyolog, biyokimya ve kimyacıların büyüleyici ve esrarençiz yolculuklarına eşlik etmek gerçekten heyecan verici.

Kaynaklar

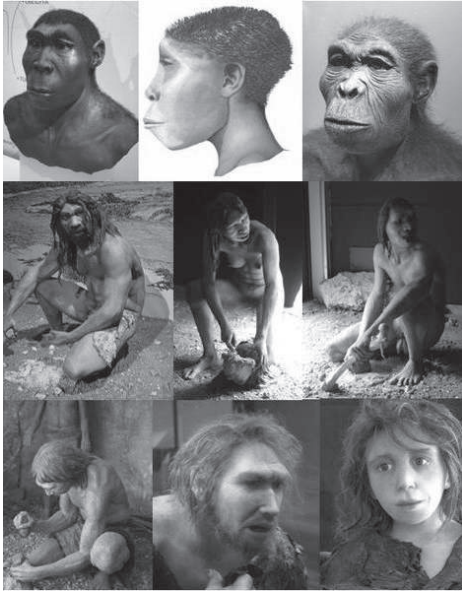
1. Jack Szostak. How Did Life Begin, Scientific American, 318, 6, 65-67. Publication Date: June 2018.
2. Ramanarayanan Krishnamurthy and Nicholas V. Hud. Introduction: Chemical Evolution and the Origins of Life. Chem. Rev. 2020, 120, 11, 4613–4615. Publication Date: June 10, 2020. <https://doi.org/10.1021/acs.chemrev.0c00409>

Yeni tespitler ve yeni yorumlarla: İnsanın evrimi

Prof. Dr. Metin ÖZBEK • Antropolog

Her tür iklim ve coğrafyaya yayılmış olan Sapiensler, yaşadıkları bölgelerde zamanla bazı biyolojik farklılıklar ve kültürel çeşitlilikler ortaya koydular. Sahip oldukları tüm bu biyolojik ve kültürel çeşitliliklere rağmen, bugün dünya üzerinde yaşamakta olan yaklaşık 7,5 milyar insanın, sapiens olarak tanımladığımız tek bir ana gövdeden çıktığı kabul edilmektedir. Zamanımızdan yaklaşık 30 bin yıl öncesinden itibaren yeryüzünde sadece sapiens (Homo sapiens sapiens) türü kaldı; neandertal, denisova, flores, lusunensis vb insan türleri tümüyle yok oldu.

Her canlı, bu dünyada rastlantısal bir değişim rüzgarına kapılıp kendince bir varoluş stratejisi geliştirmiştir.

Evrin nedir, nasıl işler?

Canlılar dünyasında "evrim" denilen bir doğal sürecin var olup olmadığı şeklindeki tartışmalar artık çok gerilerde kaldı; günümüzde bu sürecin varlığından ziyade nasıl işlediği tartışılmaktadır. Bir "olgu" olarak kabul edilen evrim, zamana yayılan değişim mantığı içinde işlevini sürdüren doğal bir süreçtir.

Her canlı, bu dünyada rastlantısal bir değişim rüzgarına kapılıp kendince bir varoluş stratejisi geliştirmiştir. Hayatta kalma mantığı içinde cereyan eden bu mücadelede başarılı olup soyunu devam ettirenler kadar, başarısız olup yok olanlar da vardır. Bu evrimsel hareketlilik dün vardı, bugün var ve gelecekte de olacaktır hiç kuşkusuz. Hiçbir canlı evrimini tamamlamış ve son şeklini almış sayılmaz; sapiens türünün bugünkü temsilcileri de bu doğal değişim sürecinin dışında tutulamaz.

Ortama en iyi uyum sağlama, dolayısıyla hayatta kalma mantığı sadece fiziksel güçle açıklanamaz; aynı zamanda bulunduğu koşulları kendi temel gereksinimleri için en iyi biçimde kullanan canlıların hayatta kalması ilkesine de dayanır evrim. Daima bir değişim ve yenilikle işlemeye devam eden evrim sürecinin üç unsur üzerine oturduğunu görmekteyiz; bunlar sırasıyla mutasyon, varyasyon (genetik çeşitlilik) ve doğal ayıklanmadır. Her üç faktör de bir zincirin halkaları gibi birbiriyle bağlantılıdır; nitekim mutasyon olmadan varyasyon, varyasyon olmadan da doğal seleksiyon söz konusu edilemez. Bu durumda, bu üç faktörden birisinin fonksiyonel bir görünüm kazanması bir öncekinin var olmasını gerektirir.

Mutasyon, DNA sarmalının baz çiftindeki dizilimde duplikasyon (kopyalanma) sırasında ortaya çıkan bir hatadır. Böylece, bu hataya bağlı olarak yeni bir mutant gen ortaya çıkar. Değişime uğrayan gen, yeni bir kalıtsal unsurun meydana gelmesini tetikler. Yeni genetik özellik bundan böyle popülasyonun genomunda yerini almış olur. Yeni genlere sahip olan nesiller de içinde var oldukları ekonişe görece daha iyi uyum sağladıkları takdirde bu rastlantısal değişim canlının üreme potansiyeline olumlu biçimde yansır. Dolayısıyla, popülasyon içinde bu yeni genlere sahip bireylerin sayısı sonraki kuşaklarda giderek artar. Sonuç itibariyle evrim mekanizmasının

“Canlılar dünyasında “evrim” denilen bir doğal sürecin var olup olmadığı şeklindeki tartışmalar artık çok gerilerde kaldı.

”

ikinci etabında tanık olunan tüm bu genetik çeşitliliğin meydana gelmesini tetikleyen mutasyon öngörüsüdür; hangi DNA baz çiftinde bir mutasyon olacağı önceden bilinmez. Oysa bunun yol açtığı genetik varyasyon üzerinde doğal ayıklanmanın (evrim mekanizmasının üçüncü etabı) işlevselliği belirli bir mantığa dayanır; otomatik olarak canlı lehine iyi mutasyonları seçer, zararlı olanları ise büyük ölçüde eler. Şunu önemle vurgulamak gerekir ki, bir mutasyonun yararı ya da zararı, o canlının içinde yaşadığı çevreye ve/ya bulunduğu zamana göre değişebilir. İnsanda anormal Hemoglobinin (HbS) yol açtığı Talasemya buna en güzel örnektir.

Evrim kuramı bir türün bir başka tür içinden türediği şeklinde yorumlanmamalı.

Evrim kuramı bir türün bir başka tür içinden türediği şeklinde yorumlanmamalı. Evrim süreci; önceden var olan herhangi bir türden, doğal ayıklanma yoluyla yeni türlerin değil, alt türlerin ortaya çıkması şeklinde işler. Bu arada, ana gövdenin (ortak ata) temsilcileri yaşamlarına devam eder ya da zamanla yok olur gider. Bu ortak atadan farklı zaman dilimlerinde kopan alt türler ise giderek ayrıışık (divergent) bir evrim süreci izleyerek belirli bir zaman sonra farklı türlere (alopatrik türler) evrilebilirler. Kendilerine özgü anatomik ve davranış özellikleri kazanırken; bu arada her biri ortak atadan devraldıkları bazı genleri de gen havuzlarında miras olarak taşıyabilirler.

İnsan öncesinde hangi hominidler (insan ailesinin ilk temsilcileri) yaşadı?

İnsanın biyolojik evrimi doğrusal bir yön izleyen basit bir şema gibi algılanmamalıdır. Bu süreç, bir ağacın gövdesinden çıkan çok sayıda dallarla karmaşık bir yapıyı simgeleyen şema olarak tanımlanabilir. Her ne kadar insanın evrim şeması büyük oranda ortaya konulmuş olsa da; son yıllarda

moleküler biyoloji alanında hayata geçirilen yeni teknikler, daha titiz bir yaklaşımla ortaya konulan radyometrik tarihllemeler, önceki fosil buluntuların yeniden gözden geçirilmesi ve nihayet Afrika, Avrupa ve Asya'da gün ışığına çıkartılan yeni fosiller insanın evriminde belirli kilometre taşları üzerinde bazı ince ayarlar yapılmasını zorunlu hale getirmiş bulunmaktadır.

Afrika'nın özellikle kuzeydoğusunda ve doğusunda gün ışığına çıkartılan son hominid buluntular insan ailesinin evrimindeki kayıp halkalar konusunda bilim adamlarını yeni bir tartışma ortamına çekti. Biz, insan öncesinde Miyosen sonu ve Pliyosen'de yaşamış olan tüm hominidleri "İnsansı" olarak tanımlıyoruz. 2000'li yıllardan itibaren atalarımızın evrim galerisine Australopithecus dışında yeni hominidler eklendi. Ardipithecus, Sahelanthropus ve Orrorin bundan böyle şempanzelerle ortak yazgımızın ardından bağımsız bir kol olarak ayrı bir evrim hattı oluşturan Hominidae ailesinin Australopithecus öncesi ilk duraklarıydı.

Bu insansılar içinde en popüler olanı ve sahip olduğu jeolojik yaşından ötürü, "insanlığın en eski temsilcisi" olarak da bilinen Sahelanthropus çadensis idi.

Sahelanthropus çadensis insan ailesinden çıkarıldı

Bu fosil 2001 yılında Çad'da bir göl kıyısındaki çökeltiler içinde Fransız paleoantropolog Michel Brunet başkanlığındaki bir kazı ekibi tarafından gün ışığına çıkarıldı. Toumai olarak da adlandırılan Sahelanthropus çadensis aşağı yukarı 7 milyon yıl öncesiyle tarihlendirildi.

Toumai 320-380 cm³'lük bir beyin iriliğine sahipti. Bu da ailemiz için oldukça küçük bir beyin sayılır. Son derece iyi korunmuş, ama önemli derecede deforme olmuş kafatasında yüz kısmı hominid yapıda, beyin kutusu ise üstten ve arkadan bir gorilinkini hatırlatmaktadır. Ense tutunma kasları, goril ve şempanzenin atası sayılan miyosen pongidlerinin gibi belirgindir. Kafatasının aynı anda şempanze, goril ve hominid benzeri özellikler göstermesi dikkat çekmektedir.

Kafa kaidesindeki birçok özellik ve foramen magnum'un konumu dik yürüdüğüünün kanıtları olarak gösterilse de, onun evrimsel statüsü üzerindeki tartışmalar bitmek bilmedi; bu konuda en güvenilir kemik ise Toumai kafatası ile birlikte bulunan femur sayılırdı. Oysa bu önemli bacak kemiği, her nedense, 20 yıldan beri, bir çekmeceye saklı tutulmuş ve bilim dünyasına tanıtılmamıştı. Michel Brunet 2018'de katıldığı bir radyo programında, femur'un incelemesinin bitmediğini, ayrıntılı raporun yakın bir gelecekte yayınlanacağını ifade etmişti. 20 yıldır bu incelemenin neden sonuçlanmadığı da ayrı bir tartışma konusu sayılır. Bu

durumda, akla şu soru geliyordu: Yaşamış olduğu ormanlık alanı da dikkate alırsak, acaba Toumai, ağaç yaşamını sürdüren, yer yaşamına hiç geçmemiş bir farklı türü mü temsil ediyordu? Bipedal bir anatomik yapıya sahip değilse bu fosili ailemizin ilk temsilcisi olarak dikkate almak ne derece doğru olabilirdi?

2020 yılında Journal of Human Evolution'da yayınlanan makale, bacak kemiğinin bilimsel incelemesinin sonuçlandığını; Sahelanthropus çadensis olarak bilinen fosil buluntunun iki ayağı üzerinde yürüyen bir hominid değil de, dört ayağı üzerinde hareket eden, ağaç yaşamına uyum sağlamış şempanze çizgisinde bir pongid olduğunu ortaya koydu. Zaten kafatası yanı sıra bulunduğu söylenen ulna parçası (kol kemiği) onun ağaç yaşamını çağrıştırmaktadır.

Onca türsel çeşitliliğe rağmen Australopittekleri simgeleyen üç özelliğin; küçük beyin, iri yüz ve iki ayak üzerinde yürüme (bipedalizm) olduğunu söyleyebiliriz.

Böylece, yıllarca çekmecede saklanan bacak kemiği incelenince, Toumai fosilinin evrimsel statüsü değişti ve insan ailesinin dışına çıkarıldı. Bu durumda, ailemizin en eski temsilcisi olma unvanını *Orrorin tugenensis* aldı. Peki kimdi bu insanlığın yeni duayeni?

Orrorin fosilleri Kenya'da "Rift Depression" içinde yer alan Tugen tepelerinde bulundu. Toplam altı bireye ait fosil kalıntılar geç Miyosen yani 6 milyon yıl öncesiyle yaşlandırıldı. Bacak kemiği, tugenensis türünün tartışmasız iki ayak üzerinde durduğunu ve yürüdüğünü de göstermektedir. Fosilin vaktiyle ayrıntılı incelemesini yapmış olan Fransız paleontolog Brigitte Senut, baştan beri, tugenensislerin savanlık alana uyum sağlamış ve iki ayak üzerinde yürüyen hominid olduklarını savunmuştur.

Ne yazık ki, son gelen haberlere bakılırsa, bu hominide ait kemikler 20 yıldır Kenya'da bir bankanın özel kasasında saklanmaktadır. Bazı söylentiler ise, bu değerli buluntunun kaybolduğu (ya da tahrip olduğu) yönündedir.

Hominid ailesine mensup bir başka fosil buluntu

Ardipithecus (ramidus ve kadabba türleri) olarak bilinmektedir. Etiyopya'da Hadar bölgesinde 1994 yılında bulunan ve 4,4 milyon yıl önce yaşamış olduğu belirlenen ramidus'un beyni bir şempanzeninkinden fazla iri değildir. Şempanze boyunda, 35-45 kg ağırlığında bir hominid olduğu anlaşılmaktadır. Ayak başparmağındaki tutucu özelliğe bakılırsa, ağaç ve yer yaşamını birlikte yürüttüğü sonucu çıkarılabilir.

Australopitek: İnsan ailesinin bir başka cinsi

Zamanımızdan önce 4,5 milyon yıl (*A. anamensis*) ile 1,2 milyon yıl (*A. robustus*) arasındaki zaman diliminin hominidleri Australopitek olarak bilinir ve başlıca üç grup altında toplanır: Arkaik yapılı (*A. afarensis*), narin yapılı (*A. africanus*) ve kaba yapılı (*A. robustus* ve *Paranthropus robustus*). İnsan öncesine ait bu hominid cinsi Afrika'nın Doğu ve Güneyinde ele geçen çok sayıda fosil buluntular sayesinde çok popüler olmuştur.

Australopitek cinsi Doğu ve Güney Afrika'nın savanlık alanlarında o kadar çok türsel farklılaşma gösterdi ki bugün onların sayısını bilim insanları on üçe kadar çıkardılar. Bugünkü bilgilerimiz, Australopiteklerin Afrika'da, özellikle Kenya, Etiyopya, Çad ve Tanzania'yı içine alan geniş bir alan ile Güney Afrika'da yaşamlarını sürdürdüklerini göstermektedir. Genellikle bitki ağırlıklı beslenmekle beraber, et yeme alışkanlığına da sahip oldukları bilinmektedir.

Australopitek cinsi Doğu ve Güney Afrika'nın savanlık alanlarında o kadar çok türsel farklılaşma gösterdi ki bugün onların sayısını bilim insanları on üçe kadar çıkardılar.

Onca türsel çeşitliliğe rağmen Australopittekleri simgeleyen üç özelliğin; küçük beyin, iri yüz ve iki ayak üzerinde yürüme (bipedalizm) olduğunu söyleyebiliriz.

İnsanlaşma sürecinde, başlangıçta küçük bir beyin (430-550 cm³) ve iri bir yüze tanık olunurken, zamanla ilişki tersine dönmüş; beyin irileşirken yüz ufalmış ve sonuçta modern insandaki görünümünü almıştır. Bu organdaki asıl önemli gelişme ancak ilk insan (*habilis*) aşamasında karşımıza çıkmaktadır (750-800 cm³).

İnsandan önce hangi Australopitek alet yapıyordu?

Arkaik ve kaba yapılı Australopitekler alet yapıp kullanmayı bilmiyorlardı. Acaba, narin yapılı insansılar, diğerlerinden farklı olarak alet yapıp kul-

lanmış olabilir miydi? Narin yapıllıların el parmak kemiklerinin duyarlı bir tutuşa yatkın olduğu ayrıntılı anatomik incelemeler sonucu anlaşılmıştır. Ayrıca, el başparmakları da oransal ve işlevsel açıdan kaba ve arkaik yapıllı insansılardankinden ziyade insaninkine yakındır. El bilek kemikleri de biz insanlarınkini hatırlatır. O halde, narin yapıllı insansılar alet yapabilecek bir biyolojik potansiyele sahipti. Yeni davranış örüntüleri, buna bağlı olarak avantajlı konuma geçen yeni anatomik özellikler, aynı zamanda yeni iklim koşullarının yarattığı zorunluluklar, kimi australopitek gruplarında alet denilen yepyeni bir kültürel olayın tetikleyici unsurları sayılabilir.

Cezayir'in güney-doğusunda 2018 yılında bulunan ve 2,4 milyon yıl öncesine tarihlenen taş aletler habilislerin yarattığı Olduvai teknolojisinin izlerini taşır. Aletlerin yanında ele geçen hayvan kemikleri üzerinde bu aletlerin yol açtığı kesme izlerine rastlandı. Şimdiye kadar Kuzey Afrika'da bu denli eski aletler bulunmamıştır.

Etyopya'da Omo Vadisi'nde, ayrıca Zaire ve Malavi'de 2,5 milyon yıl öncesine ait taş aletler bulundu. Bu aletler genelde pinpon topu iriliğinde çakıl taşı, kuvars ve kuvarsitten yontulmuştur.

Kenya'da ele geçen taş aletler Etiyopya'daki bulunulardan yaklaşık 700 bin yıl daha eskiye aittir. Bu da bazı Australopiteklerin insandan çok daha eski bir dönemde alet yapıp kullandıklarını kanıtlamaktadır. Kenya'da Turkana gölünün batı kıyısında Lomekwi denilen mevkide, bazıları 16-20 cm arasında değişen, 5-6 kg'a kadar varan ağırlıkta ve iki farklı teknikte yontulmuş taş aletler bulundu. Avlanma amacıyla öngörülmüş, 3,3 milyon yıl öncesine ait bu taş aletleri kimin yaptığı bilinmiyor. Bu durumda, "habilis" yakıştırması sadece insan için geçerli değildir; insan öncesinde de insansılardan bazıları alet yapmış ve kullanmış olabilir. Bulunan taş aletler irilikleri ve tipleri itibarıyla Oldowan taş aletlerinden farklı oldukları için Lomekwian adlı yeni bir taş endüstrisi içinde öngörülmüşlerdir.

İlk atamız (homo habilis) tarih sahnesine çıkıyor

Yaklaşık 2,8 milyon yıl öncesinden itibaren ilk atalarımızın fosilleriyle karşılaşyoruz. Onlara yetenekli ve becerikli anlamına gelen "habilis" ismi verildi. Etiyopya'da Omo Vadisi'nde ilk insana ait fosil kalıntılar tıpkı Olduvai'de ve Koobi Fora'da olduğu gibi taş aletlerle beraber bulundu. Habilis'in, alet yapıp kullanabilen bir Australopitek'ten türemiş olabileceğini düşünüyoruz.

Kenya'da Turkana Gölü'nün olduğu yöre (East Turkana) habilis atamızın beşiği olarak kabul edilmektedir. Habilisler aynı zamanda Doğu Afrika'da Etiyopya'da ve Tanzanya'nın Olduvai Gorge

Vadisi'nde de yaşadılar.

Sadece Doğu Afrika'dakiler değil, aynı zamanda Güney Afrika'da yaşamış olan habilis çizgisindeki atalarımız da çeşitli taşlardan alet yapıp kullanmıştır. Bazı aletleri toplayıcılıkta bazılarını da avlanmada kullanmak üzere üretiyorlardı. Geliştirdikleri taş endüstrinin temel ayrıntılarını birbirlerine öğreterek, alet yapma geleneğinin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlıyorlardı. Habilis atalarımızın geliştirdiği taş alet teknolojisinin (Omo endüstri kompleksi ve Oldovan teknolojisi) bir gelenek olarak varlığını koruyabilmesinde temel aracı organ konuşma dili olmalıydı. Nitekim, Güney Afrikalı araştırmacı P. Tobias'a göre, beynin sol yarımküresinde Broca ve Wernicke bölgelerinin varlığı ilk atalarımızın konuşma yeteneğini de gündeme getirmektedir.

Yaklaşık 2,8 milyon yıl öncesinden itibaren ilk atalarımızın fosilleriyle karşılaşyoruz.

Habilis çizgisindeki kabilelerden bazıları, hala nedenlerini bilmediğimiz bazı etkenlere bağlı olarak, aşağı yukarı 2,5 milyon yıl öncesinde Afrika dışına göç etmeye başladılar. Büyük bir olasılıkla Ortadoğu (Arabistan Yarımadası) ilk ayak bastıkları topraklardı.

Hindistan ve Çin'de bulunan taş aletler kime ait?

Yeni Delhi'nin 300 km kuzeyinde yer alan Sivalik tepelerinde sürdürülen araştırmalar zamanımızdan 2,6 milyon yıl öncesine ait basit biçimde yontulmuş, tıpkı Dmanisi mağarasında olduğu gibi, Oldowan tipi taş aletleri gün ışığına çıkardı. Aletlerle beraber ele geçen sığır kemikleri üzerinde de insan elinden çıktığı anlaşılan kesme izlerine rastlandı. Çin'de Longgupo adlı bir mağarada bulunan taş aletler ise 2,4 milyon yıl öncesine tarihlendirildi. Atalarımız bu durumda sanıldığından çok eski bir dönemde, en azından 2,5 milyon yıl önce, Afrika dışına çıktı. Zamanla Pakistan ve Hindistan'a, Endonezya'da ise Java ve Flores gibi adalara yayıldı.

Habilisler zamanla Erektuslara dönüştü

Özellikle iri bedenleri ve iri beyinleri ile Habilislerden bir basamak daha ileri evrim aşamasına ulaşan bir diğer insan türü Erektus idi. Bu türün en eski temsilcileri aşağı yukarı 1,8 milyon yıl öncesinde Güney-Doğu Asya'da karşımıza çıkıyor. Erektus formlarında beyin kapasitesinde önemli bir artış olmuştur. Ortalama beyin kapasitesi 946 cm³ idi. Bazı Erektuslarda beyin hacmi 1250 cm³'e kadar çıkmıştı. Bu artış da daha gelişmiş bir bilişsel kapasite, dolayısıyla Habilislere oranla daha zeki bir insan formunu çağırıştırır. Beyin kapasitesinde kendini gösteren bu artış Erektus'un ortaya koyduğu kültürel faaliyetlere de yansımıştı. Nitekim, ateşin ilk kez bu atalarımız zamanında yaşanılan mekân içerisine çekildiği ve çeşitli amaçlar doğrultusunda (pişirme, ısınma, aydınlanma) kullanıldığı kanıtlandı. Son araştırmalar Erektusların 1,5 milyon yıl önce (Kenya, Koobi Fora) ateşi evcilleştirdiğini gösteriyor. Erektuslar tarihte ilk defa mızrakla avlanan, aşölyen teknolojisi ile bildiğimiz tekniği bulan ve bu yolla standart biçimde el baltası (bifas) üreten ilk atamızdı. Doğu Afrika 1,6 milyon yıl öncesinde Erektus kabileleriyle doluydu. Bu uzak atalarımızın elinden çıkan taş aletler Kenya ve Tanzanya'da gün ışığına çıkarıldı.

Doğu Afrika 1,6 milyon yıl öncesinde Erektus kabileleriyle doluydu.

1,8 milyon yıl öncesinden başlayarak yaklaşık 1 milyon yıl boyunca Erektus çizgisinde önemli kül-

türel ve mikroevoim düzeyinde değişmelere tanık olmaktayız. Zaman içerisindeki bu evrimin en güzel kanıtını Java'da ve Çin'de görüyoruz. Nitekim, Çin'de Zukutiyen mağarasında zamanımızdan önce 750 bin-250 bin yılları arasında yaşamış olan Pekin Erektusları başlangıçta çok kaba el baltaları yontarken, giderek el baltası yanı sıra yongalardan daha ufak, rafine ve kullanışlı küçük aletler yaptılar. Java adası Erektusların en uzun süreli yaşadıkları bölgedir. Burada 1,8 milyon yıl öncesinden 110 bin yıl öncesine kadar bu insanların yaşadıkları kanıtlandı. Java'da yüzbinlerce yıl varlıklarını sürdürürken, bir bakıma yerel bir evrim de geçirdiler. Nitekim son Erektusların boyları uzun (1,80 m'ye kadar gidenler vardı), beyinleri iriydi (1250 cm³). Bazı araştırmacılar örneğin Ngandong bölgesinde yaşamış olan son Erektusları Java adasının Neandertalleri olarak tanımlarlar. Son keşifler, Filipinler'e kadar Erektusların yayıldığına işaret etmektedir. Öyle anlaşıyor ki bu uzak atalarımız Endonezya'nın hemen hemen irili ufaklı tüm adalarına yayılmışlar.

Avrupa'nın her bölgesine yayılan Erektuslar yaklaşık 500 bin yıl öncesinden itibaren Batı Avrupa'da H. heidelbergensis olarak bildiğimiz insan türüne doğru evrildiler.

Erektus atalarımız; Afrika da dahil olmak üzere Avrupa, Ortadoğu, Türkiye, Kafkasya ve Asya'nın Kuzey ve Güneydoğusuna kadar uzanan her iklim ve coğrafyada yaşamlarını başarıyla sürdürdüler. Son keşifler Erektusların 1,4 milyon yıl öncesinde İsrail'in Revadim bölgesinde de yaşadıklarını gündeme getirdi.

Java veya Çin gibi uç noktalara varmadan önce, Erektusların ara konaklama yerleri olmalıydı. Örneğin Gürcistan'ın Dmanisi bölgesinde bulunan çok iyi korunmuş fosiller ve taş aletler yaklaşık 1,8 milyon yıl eskiye aittir. Dmanisi insanları habilis ve erektus arasında bir evrim halkasını temsil ediyor. Kültürleri de habilislerin oldowan teknolojisine göre yontulmuş taş aletlerden oluşuyordu.

Avrupa'nın birçok yarı-step alanları Erektusların kültürel izlerini taşır. Son araştırmalar Almanya'nın Thuringia bölgesinde zamanımızdan 1 milyon yıl önce Erektusların yaşadığını göstermektedir. Burada erektus avcılarının ait taş aletler ve üzerlerinde kesme izleri olan, etlerini yedikleri hayvanlara ait kemikler gün ışığına çıkarıldı. Denizli'nin Kocabaş mevkinde zamanımızdan yaklaşık 1,2 milyon yıl öncesinde yaşamış olan Erektuslar Avrupa'ya geçişin Anadolu üzerinden olduğu görüşünü desteklemektedir.

Avrupa'nın her bölgesine yayılan Erektuslar yaklaşık 500 bin yıl öncesinden itibaren Batı Avrupa'da H. heidelbergensis olarak bildiğimiz insan türüne doğru evrildiler. Orta Balkanlar bölgesindeki Erektuslar ise Heidelbergensislerden bağımsız bir ev-

rimisel süreç izlediler.

Kuzey Afrika, geç Erektusların 200 bin yıl öncesine kadar yoğun biçimde yaşadığı bölgedir. Cezayir (Ternifine) ve Fas'taki (Rabat-Sale, Sidi Abderrahmane, Temara) doğal mağaralarda Erektusların ileri (progressif) formları yaşadı.

Neandertal'e asıl heybetli görünümü kazandıran oluşum, göz çukurlarının üzerinde alnın bir ucundan diğerine doğru kesintisiz uzanan belirgin kaş kemeridir.

Erektusların arkaik anatomik yapısı Kuzey Afrika'da aşağı yukarı 400 bin yıl öncesinde yaşamış olan geç Erektuslarda büyük ölçüde kaybolmuş, yerini daha narin bir anatomik yapıya bırakmıştır. Djebel Irhoud'da gün ışığına çıkarılan ve bilinen en eski Sapiensler (300 bin yıl eski) diye tanıtılan insanların atası 100 bin yıl daha önce Fas'ta yaşamış olan erektuslardır. Bu durumda evrimde bir kesinti olmadığı, sürecin geç Erektuslardan ilk Sapienslere doğru işlediği anlaşılmaktadır.

İspanya'nın Andalüzya bölgesinde Erektusların, tıpkı İsrail'de olduğu gibi, 1,4 milyon yıl önce yaşamış oldukları son yıllarda gün ışığına çıkarılan ve alt paleolitik çağı simgeleyen taş aletlerden anlaşılmaktadır. Fransa'nın güney-batısında (Vallone bölgesi) Erektusların 1,2 milyon yıl önce yaşadıkları biliniyor.

Dünyamız Neandertallerle tanışıyor

Orta pleistosen jeolojik dönemi insan evrimi açısından son derece önemlidir; zira dönemde, iki insan türünün ortaya çıktığına tanık olmaktadır. Bunlardan birisi Neandertal, diğeri bizim de dahil olduğumuz Sapiens'tir. Heidelbergensis türü çizgisindeki insan topluluğu Afrika'da aşağı yukarı 500 bin yıl öncesinden itibaren (bazı araştırmacılar bu tarihi 700 bine kadar çekiyorlar) lokal bir evrim sonucu geç Erektuslardan ilk Sapienslere giden evrimsel sürecin kapılarını açarken, diğer bir kol Avrupa'da Neandertallere doğru evrim geçirdi.

Neandertal denilen bir fosil insan grubuyla olan tanışmamız 1830'da Belçika'da Engis denilen bölgede 2-3 yaşlarında bir çocuğa ait kafatasının keşfiyle

başlar. Avrupa'da Belçika, İspanya, Portekiz, İtalya, Fransa, Almanya, Polonya, Çekoslovakya, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Hırvatistan, Türkiye Neandertallere ait iskeletlerin ve onların kültürel ürünlerinin gün ışığına çıkarıldığı bölgelerdir. Son yıllarda Yunanistan'ın Türkiye'ye yakın olan bazı adalarında da Neandertallerin yaşamış olduğunu gösteren izler tespit edildi. Asya'nın kuzeyinde, Altay Dağları'nın eteklerindeki mağaralarda Özbekistan, Kırım, Gürcistan ve Ermenistan'da Neandertallere ait bol miktarda iskeletler ve/ya taş aletler ele geçti.

Ortadoğu, neandertal kabilelerinin yoğun biçimde yaşadığı bir başka coğrafyadır; Irak (Şanidar), Suriye (Dederiyeh), Filistin (Amud, Kebara, Tabun) ve Lübnan (Nahr İbrahim) Neandertallere ait fosillerle tanınır.

Bu tarihcencesi insan topluluğu kendine özgü anatomik yapısıyla Erektuslardan ve Sapienslerden ayrılır. Benzeri görülmemiş irilikteki bir beyni barındıran kafatası üstten adeta bastırılmış gibi yassı olup ön arka yönde uzundur. Kafa arkasında, modern insandakinden farklı olarak bir yumruluk vardır. Bu yumru, Neandertallerin adeta simgesi haline gelmiştir. Alın bizdeki gibi dik değildir. Neandertal'e asıl heybetli görünümü kazandıran oluşum, göz çukurlarının üzerinde alnın bir ucundan diğerine doğru kesintisiz uzanan belirgin kaş kemeridir. Neandertallerde yüz iri olup, özellikle burun ve üstçene hizasında öne doğru çıkıntı yapar. Göz çukurları iri ve yuvarlaktır. Genelde tıknaz yapıda oldukları sanılıyordu; ama son buluntular 1,90 cm boyunda Neandertallerin de bulunduğunu gösterdi.

Neandertallerin nüfus yapıları ayrı bir inceleme konusu oldu. Avrupa ve Ortadoğu'da Neandertallerin yaşamış olduğu toplam 77 mağara ve kaya altı sığınağında bulunan bebek, çocuk ve erişkin 206 bireye ait iskelet kalıntısı incelenerek bu atalarımız hakkında önemli nüfus bilgileri edinildi. Buna göre; Neandertallerin %5'i 1 yaşına gelmeden, %14'ü 1-5 yaş arasında, %14,5'i 5-10 yaş arasında, %18'i 10-20 yaş arasında, %39'u 20-40 yaş arasında ve %9,5'i de 40 yaşını geçtikten sonra ölmüştür. 50 yaşını geçen Neandertal yok denecek kadar azdır. Bu yaş dağılımına bakıldığında 20 ile 40 yaş arasında ölenlerin önemli bir oranı temsil ettiği anlaşılır. 20-50 yaş arası, bireylerin üreme dönemleri ile örtüştüğüne göre topluluk genç erişkinlik ve orta yaş döneminde ciddi bir demografik stresle karşı karşıya kalmış olmalıydı. Kadınlardaki hamilelik ve doğum esnasındaki riskler; erkeklerde ise avcılık sırasında karşı karşıya kalınan ağır travmatik durumlar bu yaş dilimindeki yüksek ölümlerden sorumlu tutulabilir.

Kültürel özellikleri

Neandertal, orta paleolitik kültür çağının simgesi sayılan Lövalvazo-Musteriyen taş endüstrisinin sahibidir. El baltası dışında, yepyeni bir yontma

teknîği (levallois tekniği) kullanarak birçok irili ufaklı taş aletler ürettiler. Bıçak, yan kazıyıcı, uç kazıyıcı, testere, çentikli kazıyıcı, delici, saplı ve sapsız üçgen uçlar, disk biçiminde kazıyıcılar, deri perdahlamaya yarayan özel aletler bunlar arasında sayılabilir. Her yeni keşif Neandertallerin bilişsel kapasiteleri ve kullandıkları tekniklere dair örneklerle yenilerini eklemektedir. Nitekim son olarak Fransa'nın Ardeche bölgesinde bir mağarada bu insanlara ait, zamanımızdan aşağı yukarı 40 bin yıl öncesiyile tarihlendirilen ip kalıntıları ele geçti; Neandertaller iğne yapraklı ağaçların gövdesinden elde ettikleri lifleri birbirlerine sarıp ip elde ediyorlarmış. Bu da gösteriyor ki ip elde etme tekniği sadece Sapienslere ait bir buluş değilmiş.

Mezar adeti Neandertallerle başladı.

Son yıllarda Neandertallerin kemik ve diş kalıntıları üzerinde gerçekleştirilen analizler, yaşamış oldukları mağaralarda yapılan kazılarda elde edilen fosilleşmiş besin kalıntıları Neandertallerin beslenme ekolojilerinin sanılandan çok daha karmaşık bir yapıda olduğunu gösterdi. İspanya'da el Salt adlı mağarada Neandertallere ait 45 bin yıl öncesiyile yaşlandırılan fosilleşmiş dışkı kalıntılarına rastlandı. Bunların incelenmesi sonucunda bu insanların sadece et değil, aynı zamanda birçok yabani bitkileri ve meyveleri de bol miktarda yedikleri anlaşıldı. İspanya'da el Sidron mağarasında yaşamış olan Neandertaller ise vejetaryendi.

Mağara onların tek barınağı değildi; su kenarlarında mamutların uzun kemiklerini kullanarak hazırladıkları ve etrafını hayvan derileriyle kapladıkları kulübelerde de yaşadılar. Bunların içinde ocakları vardı. Sapienslerden önce mamut kemiklerini inşaat malzemesi olarak kullanmışlardır.

Neandertallerin Avrupa'da ayak basmadıkları yer kalmamıştı. Yakın bir geçmişte Fransa'nın Normandiya bölgesinde tam 257 adet ayak izi gün ışığına çıkarıldı. Çoğunluğu çocuklara ait olan ve 80 bin yıldan beri hiç bozulmadan mucize eseri günümüze kadar korunan bu izler en az 13 bireyi temsil ediyor. Bu grup içinde sadece çocuk ve yetişkin (adolesan)lerin olması dikkat çekicidir. Mezar adeti Neandertallerle başladı. Şimdiye kadar elde edilen arkeolojik veriler bu insanların ölümlerini

gömdüklerine işaret etmektedir. Avrupa'da Neandertallerden önce yaşamış olan topluluklarda (anteneandertaller olarak bilinir) bu adet, bildiğimiz kadarıyla, görülmez. Neandertallere ait yaklaşık 50 mezar saptanmıştır. Bunlardan en eskisi aşağı yukarı 100 bin yıl öncesine tarihlenir. Elleri baş hizasına getirip, dizleri karna çekili halde ve toprağa yan yatırarak gömmelerinin mutlaka bir nedeni olmalıydı. Bazen, öbür dünyadaki hayatında yemesi için ya da onu korusun diye, yanına öldürdükleri hayvanların kemiklerini, kimi zaman da taş aletlerini koyuyorlardı. Ölümlerinin üzerine kırmızı aşı boyası serpiyorlardı.

Avrupa ve Asya'da Sapienslerle Neandertallerin iç içe yaşadıklarını çağrıştıran hiçbir kanıt yoktur.

Neandertaller şifalı bitkileri tanıyor ve onları günlük yaşamlarında kullanıyorlardı. Ölümcül yara almış hastalarını tedavi ettikleri bulunan iskeletlerden anlaşılmaktadır.

Sancılı doğum Neandertallerle mi başladı?

Neandertal atalarımıza gelinceye kadar beyin ve doğum kanalı arasında uyumlu bir ilişkiye tanık olmaktayız. Bu aşamadan sonra işler zorlaştı, adeta evrimde bir terslik oldu. Eldeki fosil veriler Neandertallerle beraber doğum kanalı genişliği-beyin iriliği arasındaki bu uyumlu evrimsel ilişkinin bozulduğunu gösteriyor; doğum kanalı boyutları aynı kalırken, beyin düzeyinde insanlık adeta bir nöron patlamasına sahne oldu. Bu atalarımızın beyin hacmi ortalaması 1500 cm³ idi (modern insanda 1350 cm³), doğum kanalı genişliği bu uzak atalarımızda bugünkü kadınlardaki kadardı. Böyle olunca, iri beyinli bir neandertal bebeğin bir neandertal anneden rahatça doğması beklenemezdi. Fosil buluntular bize bu gerçeği çağrıştıyor. Zor ve sancılı doğum o halde neandertal aşamada başladı, diyebiliriz.

Sapiensler Neandertalleri yok etmedi

Neandertal kültürleri birdenbire yok olmadı; bazı sapiens kabileler Neandertallerin taş yontma tekniklerini bir süre devam ettirdiler; musteriyen kültürünü simgeleyen birçok taş alet sapiens iskeletleriyle bulundu. Neandertalin icat ettiği lövalva taş yontma tekniğini Orta Doğu'da Skhul ve Djebel Qafzeh Sapiensleri de kullandı.

Avrupa ve Asya'da Sapienslerle Neandertallerin iç içe yaşadıklarını çağrıştıran hiçbir kanıt yoktur. Kafkasya bölgesinde aynı mağaraları iskân ettikleri biliniyor. Ancak, ne ilginçtir ki aynı zaman diliminde olmadı bu paylaşım. Son yapılan radyometrik tarihlemelere bakılırsa, zamanımızdan yaklaşık 39 bin yıl önce, yoğun volkanik faaliyetlerin bölgeyi yaşanmaz hale getirmesiyle birlikte Neandertaller Kafkasya'yı terk ettiler. Sapienslerin bu yöredeki

mağaraları iskân etmesi ise 2 bin yıl sonra, daha doğrusu 37 bin yıl öncesinde oldu. Kırım'da Neandertaller 36 bin yıl öncesine kadar yaşadılar; bu tarihten önce Sapienslerin burada varlığını kanıtlayıcı bulgu söz konusu değildir. Modern insanlara ait olan erken-üst paleolitik katı, Neandertalleri simgeleyen geç-orta paleolitik kültür katının üzerinde yer alır. Dolayısıyla iki topluluğun Kırım'da aynı zamanda var olduklarını çağrıştıran hiçbir prehistorik ve antropolojik veri yoktur.

Romanya Sapienslerin ve Neandertallerin farklı zamanlarda yaşamış oldukları bir başka coğrafyadır; burada aynı mağarada bile Sapienslerin varlığına işaret eden erken-üst paleolitik katmanı Neandertallere ait geç orta paleolitik kültür tabakasının üzerindedir. Aynı şekilde, Ortadoğu'da Skhul ve Djebel Qafzeh Sapiensleriyle Neandertaller (Kebara, Şanidar, Dederiyeh ve Amud) farklı zamanda yaşadılar.

Unutmayalım ki, Neandertallerle Sapienslerin anatomik yapıları tepeden tırnağa çok farklıydı.

İtalya'da Neandertallere ait kültür tabakası (Musteriyen) ile Sapienslerinki (Uluziyen) farklı seviyelerde ele geçti. Fransa'da Neandertallerle Sapienslerin aynı bölgelerde yaşamış olmalarına rağmen aynı zaman diliminde iç içe yaşadıklarını gösteren hiçbir kanıt yoktur. Fransa'da son neandertal grubu temsil edenlerden biri sayılan Saint Cesaire Neandertal iskeleti stratigrafik olarak Sapienslere ait kültür katından daha eskidir. Aynı durum İspanya ve Almanya için de geçerlidir. Hırvatistan'ın Vindija mağarasında Neandertallerin, 38 bin yıl öncesinden itibaren izlerine rastlanmaz. Burada ele geçen neandertal fosilleriyle bulunan taş aletler musteriye tiptedir. Oysa, aynı mağarayı daha geç bir dönemde iskân eden Sapiensler üst paleolitik çağı simgeleyen taş aletleriyle birkaç bin yıl aradan sonra burada görülüyorlar. İki topluluğun karışması asla olmadı. Hatay'da Kanal mağarası Neandertal ve Sapienslere ait kültür tabakaları içerir. Bu mağara

rada Musteriyen ve Orinyasiyen kültür tabakaları farklı seviyelerdedir. Öyleyse, nerede karıştı bu iki topluluk? Kaldı ki bu karışmalara işaret eden en ufak bir paleoantropolojik kanıt bulunmamaktadır.

Avrupa, Ortadoğu ve Kafkasya bölgesinde yaşamış olan Neandertallerin kemiklerinden elde edilen antikDNA örnekleri günümüz insan topluluklarıyla karşılaştırılarak %1-4 arasında değişen oranlarda bir genetik yakınlığın olduğu ortaya kondu. Buradan hareketle, gen havuzlarımızda hala Neandertal genleri taşıdığımız sonucuna varıldı. Böylece, Neandertallerin yok olmadığını, hala içimizde yaşamakta olduğunu söyleyecek kadar ileri gittik. Ancak, burada ufak bir ayrıntıyı göz ardı ettik; bu iki insan topluluğunun Afrika'da Heidelbergensis çizgisindeki bir ortak atadan yaklaşık 500 bin yıl öncesinde türediğini biliyoruz. Bu iki topluluk ayrıışık bir evrim süreci izleyerek iki ayrı kıtada (neandertal Avrupa'da, sapiens Afrika'da) zamanla iki farklı türe dönüşürken, bu arada atasal stoktan devraldıkları bazı genleri de gen havuzlarında korumuş olabilirler. Zira, biz biliyoruz ki genlerin hafızası vardır; onlar asla unutmaz. Dolayısıyla, %1-4 arasında değiştiği ileri sürülen gen akrabalığımız, ortak Heidelbergensis atamızdan bizde ve Neandertallerde devam eden miras genlerden kaynaklanmış olamaz mı? Bu konuda daha kesin konuşabilmek için; bir yandan Heidelberg ve Neandertalin; diğer yandan Heidelberg ve Sapiensin DNA örneklerinin karşılaştırılması gerekmektedir.

Unutmayalım ki, Neandertallerle Sapienslerin anatomik yapıları tepeden tırnağa çok farklıydı. İki topluluk arasında bir geçiş formunun varlığını çağrıştıracak hiçbir fosil bulunmamaktadır. Batıda Portekiz'den doğuda Sibiryaya kadar uzanan coğrafyada yaşamış olan Neandertallerin zamanımızdan aşağı yukarı 40 bin yıl öncesinden itibaren yok oldukları ve yerlerini modern anatomik yapıya sahip farklı bir türün temsilcisi olan Sapienslere bıraktıkları artık kabul edilmektedir. Neandertallerin zamanla neden demografik olarak zayıfladıkları ve tümüyle yok oldukları ise hala tartışma konusudur. Bu konuda öne sürülen hipotezlerden hiçbirisi tek başına bu yok oluş sürecini açıklayamamaktadır.

Sapienslerin çağı başlıyor

Yeryüzünde yaşamakta olan modern insan toplulukları üzerinde gerçekleştirilen moleküler genetik araştırmalar ve şimdiye kadar bulunan fosil insan iskeletlerinden çıkarılan genel sonuç dikkate alındığında, hepsinin tek bir "sapiens" türünden doğduğu gündeme gelmektedir. Peki "sapiens" sözcüğüyle ne anlatılmak isteniyor? Kimdi bu Sapiensler? Hangi özellikleriyle daha önce yaşamış olan insan topluluklarından ayrılıyordu? İlk kez nerede ortaya çıktılar?

Burada şu hususu önemle vurgulamak gerekir ki, her ne kadar aynı coğrafyalarda Neandertallerle beraber olsalar da Sapiensler, yaklaşık 300 bin yıldan bu yana farklı bir evrim süreci izledi; Neandertaller Sapienslerin atası değildi. İki topluluk adeta ak ve kara gibi birbirlerinden ayrılıyordu. Anatomileri olduğu kadar geliştirdikleri yontma taş endüstrileri de farklıydı.

Sadece Doğu ve Kuzey Afrika değil, aynı zamanda Güney Afrika'da da ilk Sapienslerin geniş bir coğrafyaya yayıldığını görüyoruz.

Zamanımızdan 40 bin yıl öncesine geldiğimizde, Afrika'nın her yerine dağılmış Sapienslerle karşılaşırız.

Arkaik insan toplumlarını simgeleyen anatomik yapıdan modern insan anatomisine dönüşme süreci özellikle kafatası düzeyinde meydana gelen bazı değişikliklerle kendini yansıtır. Bu bağlamda, geriye doğru bir meyle sahip alın bölgesi yerini tıpkı günümüz insanların olduğu gibi dik bir alına bırakırken, kafatası üstten bastırılmış yassı formunu kaybetmiş, kafa arkasındaki belirgin yumru (occiput) ortadan kalkmış, böylece kafatası yusyuvarlak bir görünüm kazanmıştır. Göz çukurları üzerinde, alnı bir uçtan diğerine kat eden belirgin kaş kemerleri ya hafiflemiş ya da tümüyle silinmiştir. Bu arada, yüz düzeyinde de önemli değişiklikler olmuştur; yüzün öne doğru olan belirgin çıkıntısı (üst çene prognatizması) yok olmuş, maksiller sinüsler küçülmüş, buna bağlı olarak burun deliğinin her iki tarafında fossa canina oluşmuş, alt çenede ise menton adı verdiğimiz bir tümseklik ortaya çıkmıştır. Menton tümsekliği alt çene gövdesinde, orta kısımda, öne doğru olan çıkıntıdır. Bu anatomik oluşum "sapiens" simgesi olarak kabul edilmektedir. Sapiens'le birlikte yeni bir beyin, (alın bölgesinde prefrontal korteks Neandertal ve Erektuslarınkinden daha gelişmiş, cerebellum modern insandakine benzer bir gelişme kaydetmiş), yeni bir taş alet elde etme teknolojisi, yeni bir zihinsel yapı, yeni bir hayat anlayışı, daha ilginç simgelerle anlatım tarzı ortaya çıkmıştır.

Arkaik anatomik yapıdan modern anatomik yapıya geçişin içyüzü hâlâ bilinmiyor. Moleküler genetiğin bakış açısından ilk akla gelen soru şu olabilir: Ait olduğumuz Homo sapiens türünün ortaya çıkma-

sından hangi iç ve/ya dış dinamikler sorumlu tutulabilir? Bu sorunun yanıtı hala bulunmuş değil.

Sapienslerin anavatanı Afrika'dır

Modern insanı simgeleyen temel anatomik yapıya sahip en eski insan fosilleri ilk nerede görüldü? Gerek günümüz insan toplumları üzerinde gerçekleştirilen moleküler genetik araştırmalar, gerekse kazılarda gün ışığına çıkarılan insan iskeletleri sapiensin anayurdu olarak Afrika'yı işaret etmektedir. Sapienslerin anatomik yapısını çağrıştıran fosiller Doğu Afrika'da Etiyopya'nın Omo bölgesinde (Kibish I ve II, 195 bin yıl eskiye ait); Güney Afrika'da Florisbad,, 260 bin yıl öncesine ait) denilen yerde ve nihayet Kuzey Afrika'da Fas sınırları içinde yer alan Dar-es-Sultan II'de (200 bin yıl eski) gün ışığına çıkarıldı. Bazı sapiens toplumlarının zamanımızdan 200 bin yıl önce Güney Afrika'da Border Cave adlı mağarada yaşamış olduklarını bıraktıkları kültürel unsurlardan anlıyoruz; burada arkeologlar Sapienslere ait içi otlarla ve küllerle doldurulmuş bir yatağın günümüze kadar mucize eseri korunan kalıntılarını gün ışığına çıkardılar.

Son buluntular ise bir anda dikkatleri Kuzey Afrika'ya çevirdi. Fas sınırları içinde yer alan Djebel Irhoud mağarasında dünyanın bilinen en eski sapiens iskeletleri gün ışığına çıkarıldı. Toplam 5 bireyden oluşan Djebel Irhoud Sapienslerinin jeolojik yaşı (termoluminesans yaşlandırma sayesinde) bilim dünyasının gündemine bomba gibi oturdu. Böylece, modern anatomik yapıya sahip ilk Sapienslerin, yeryüzünde şimdiye kadar bilinen izlerini 100 bin yıl daha geriye çekerek tam 315 bin yıl gibi şaşırtıcı bir tarihi karşımıza çıkardı. Bu önemli keşif sayesinde sapiens türümüzün anavatanı olarak şimdilik Kuzey Afrika'yı kabul edebiliriz. Djebel Irhoud insanların ilk fosilleri ile zaten 1961 yılında tanışmıştık (o zaman 40 bin yıl eskiye ait olduğu tespit edilmişti). Fas'taki mağaralarda yaşamış olan geç erektus toplumlarından birisinin zaman içinde evrim geçirerek Sapienslere dönüşmüş olmaları kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Gerçekten de Djebel Irhoud sapiensleri kafatası düzeyinde Kuzey Afrika'daki erektus atalarını simgeleyen bazı anatomik özellikleri hala korumaktadır.

Her ne kadar anatomik açıdan modern bir yapıyı simgeleseler de, Djebel Irhoud sapienslerinin kültürleri henüz "ateriyen" taş endüstrisi aşamasındadır. Bu kültürel örüntü ise Avrupa'da Neandertallerin simgesi haline gelen musteriyeen kültürünün Afrika'daki karşılığıdır. Ateriyen kültürünü karakterize eden en temel özellik de saplı (pointe pedunculee) üçgen biçimindeki mızrak uçlarıdır. Fas'ta karşımıza çıkan bu önemli keşif bize şunu çağırıyor; bir erektus grubu önce anatomik yönden bir değişime uğrayarak günümüz insanlarına benzer bir görünüm kazandı; zamanla da Sapienslere özgü üst paleolitik çağın tipik "dilgi endüstrisini" yarattılar. Şatelperoniyen (artık Neandertallere ait olma-

diği kesinleşti), perigordiyen, orinynasiyen, grave-tiyen, solütreyen ve magdalenyen üst paleolitiğin bilinen önemli evreleridir. Özellikle, perigordiyen ve şatelperoniyen orta paleolitiğe ait musteriye taş endüstrisinin izlerini taşır.

Afrika çıkışında Suudi Arabistan ve Ortadoğu ile başlayan Sapienslerin bu tarihsel yolculuğu en iyimser tahminlerle yaklaşık 200 bin yıl önce başladı ve binlerce yıl sürdü.

Avrupa, buzul çağının etkisi altında iken Afrika, Kuzeyi de dahil olmak üzere, yoğun yağışların hüküm sürdüğü bir coğrafya idi. O halde, ilk sapiens atalarımız zengin bitki örtüsü ve çeşit çeşit av hayvanlarının yaşadığı, bol akarsuların ve göllerin yer aldığı, hatta Kuzey Afrika'daki Sahra Bölgesi'nin henüz çöle dönüşmediği bir dönemde avcılık ve toplayıcılığa dayalı bir yaşam sürmüşler. Sapienslerin Kuzey Afrika'da ateriye kültürünün yerine zamanla kendilerine ait sayılan "kapsiyen" adlı bir dilgi endüstrisini (Avrupa'daki üst paleolitiğin karşılığı) ortaya koydukları bilinmektedir. Sadece Doğu ve Kuzey Afrika değil, aynı zamanda Güney Afrika'da da ilk Sapienslerin geniş bir coğrafyaya yayıldığını görüyoruz. 100 bin yıl öncesinde Güney Afrika'da bazı mağaralarda onların elinden çıkmış olan duvar resimleri olduğunu unutmayalım. Zamanımızdan 40 bin yıl öncesine geldiğimizde, Afrika'nın her yerine dağılmış Sapienslerle karşılaşırız.

Afrika'dan Çıkış: Sapienslerin göç yolları

Bugün artık çoğunlukla kabul edilen görüş; sapiens atalarımızın Afrika kökenli olduğudur. Ancak, bu kıtadan dünyanın diğer yörelerine bazı sapiens kabilelerinin ne zaman ve neden göç ettikleri hala tartışma konusu olmaya devam etmektedir. 2017 yılında Suudi Arabistan'ın kuzeyindeki kurumuş bir göl yatağının kıyısındaki çökeller içinde zamanımızdan yaklaşık 120 bin yıl öncesine ait fosil kalıntıları, fosilleşmiş hayvan kemikleri ve korunarak günümüze kadar ulaşan insan ayak izleri keşfedildi. Şimdi çöl olan bu bölgenin o vakitler bol yağış alan, birçok av hayvanlarının yaşadığı, yemyeşil bir coğrafya olduğu anlaşılmaktadır. Bu keşif bize, Afrika çıkışında, Sapienslerin önce Arabistan yarımadasına ayak bastıklarını ve buradan kuzeye doğru, Filistin bölgesi de dahil Ortadoğu'nun diğer yörelerine, oradan da Avrasya ve Asya'nın kuzeyine ve doğusuna doğru yayıldıklarını göstermektedir. Bazı sapiens kabilelerinin de Hürmüz Boğazı'nı geçerek İran topraklarına ayak bastıkları anlaşılmaktadır.

İsrail'de Misliya mağarasında gün ışığına çıkarılan fosil kalıntılar Sapienslere ait olup, zamanımızdan önce 194.000-175.000 yılları arasıyla tarihlendirilmiştir. Yine aynı ülkenin sınırları içinde bulunan Mont Carmel bölgesindeki Skhul adlı mağara aşağı yukarı 110 bin yıl önce Sapienslere ev sahipliği yaptı. Bu topluluk aynı bölgede Neandertallerden on binlerce yıl daha önce yaşamıştı. İsrail topraklarında yer alan bir başka mağara Djebel Qafzeh'tir. Burada gün ışığına çıkarılan insan fosilleri aşağı yukarı 100 bin yıl öncesine ait olup Sapienslerin tipik anatomik özelliklerini taşır. Ne var ki, anatomik yapıları bu topluluğun sapiens türü içinde dikkate alınmasını sağlasa da, günlük yaşamda kullandıkları taş aletler Neandertallere özgü olan lövalva tekniğiyle üretilmiştir. Djebel Qafzeh Sapiensleri orta paleolitik kültürünü simgeleyen bu aletlerin tekniğini acaba komşuları olan bir neandertal kabileden mi öğrenmişlerdi?

Bu gözlemler ışığında şunu önemle vurgulamak gerekir ki, herhangi bir prehistorik yerleşmede sadece orta paleolitiği çağrıştıran aletler gün ışığına çıkarılmışsa-eğer insana ait fosiller bulunmadıysa- söz konusu yerde "Neandertaller yaşamıştır", diye bir kanaate varmak doğru değildir.

Zamanımızdan aşağı yukarı 100 bin yıl öncesinde Çin'in güneyinde Sapiens topluluklarına rastlıyoruz; 2009 yılında Guangxi eyaleti sınırları içinde gün ışığına çıkarılan bir alt çene ve 2015 yılında yine Çin'in güneyinde Hunan eyaletinde bir mağarada ele geçen 47 izole insan dişi Sapienslerin en az 110 bin yıl önce burada var olduklarını kanıtlamaktadır. Asya'nın kuzeyinde, Sibirya stepleri zamanla Sapiens topluluklarıyla doldu. Bu Sapiensler, giderek, aynı bölgelerde yaşayan Neandertallerin ve Denisova insanların yerini aldı. Kafkasya coğrafyası ve Sibirya stepleri aşağı yukarı 35 bin yıl öncesinden itibaren sadece Sapiens türünün kabilelerine kalmıştı.

Moğolların, Çinlilerin, Türklerin, Tibetlilerin Japonların, Korelilerin atası sayılan, Proto-Mongoloid insan toplulukları işte bu üst paleolitik kültürene sahip ilk Sapienslerin torunlarıydı.

Bilindiği gibi son buzul çağında Sibirya'nın en doğu ucu ile Alaska arasında bugün var olan Bering Boğazı'nın yerinde, denizin yaklaşık 44 metre alçalması nedeniyle bir karasal bağlantı ortaya çıkmıştı. Step görünümüne bu kara parçasında yaşamakta olan, karibu (bölgeye özgü bir geyik), mastadon (bir fil türü) ve bizon avcıları olarak tanıdığımız bu Paleosibirya yerlileri Kuzey Amerika'nın Alaska bölgesine geçmeye başladılar. Bugünkü Kızılderililer işte bu Sibirya istikametinden gelen üst paleolitik kültür çağı avcı kabilelerinin torunlarıdır. Kanada'nın Yukon adlı bölgesinde yer alan Blue Fish Cave adlı mağaradaki arkeolojik buluntular bugünkü Kızılderililerin ataları sayılan Sapienslerin (Paleosibiryalıların) kıtaya ayak basış tarihlerini bir anda 14

binden 24-25 bin yıl öncesine çekti.

Afrika çıkışında Suudi Arabistan ve Ortadoğu ile başlayan Sapienslerin bu tarihsel yolculuğu en iyimser tahminlerle yaklaşık 200 bin yıl önce başladı ve binlerce yıl sürdü. Modern anatomik yapılarıyla bizim doğrudan atamız sayılan bu ilk Sapienslerin Asya kıtasındaki yayılması takriben üç farklı istikamette gerçekleşti. Bir kol kuzeyde Kafkasya ve Sibirya steplerine doğru yayılırken, bir diğer kol Güneydoğu Asya'ya, Endonezya ve Yeni Gine Takımadalarına doğru gerçekleşti. Bu bölgelerde Neandertaller hiç yaşamadı. Dolayısıyla, Java, Sulawesi, Flores gibi uzak adalara yayılan ilk Sapiensler örneğin Java'da Solo nehrinin kıyısında yaşayan Erektuslardan boşalan yerleri iskân ederken, Flores adasında "Hobbitler" olarak tanıdığımız ve Homo floresiensis türü içinde yer alan cüce insanların yerini aldılar. Endonezya'nın Sulawesi adasında keşfedilen mağara duvar resimleri, Sapienslerin Avrupa'ya geçmeden binlerce yıl öncesinde bile resim yapmayı bildiklerine işaret eder. Gerçekten de bu resimlerin yaşı 50 bin yıl öncesini vermektedir. Filipinlerde Callao mağarasında bulunan bir ayak kemiği sapienslerin bu yörede zamanımızdan yaklaşık 67 bin yıl önce var olduğunu kanıtlamaktadır.

Avrupa kıtası Neandertallerin anayurdu olmasına karşılık, modern anatomik yapıya sahip topluluklar buraya dışarıdan geldiler.

Üçüncü kolu teşkil eden bazı Sapiens kabileri de batıya doğru göç ederek Avrupa topraklarına ayak bastılar.

Sapiensler Denisova insanlarıyla karıştı mı?

Son yıllarda insan ailesine Denisova adıyla bilinen yeni bir tür daha katıldı. 2019 yılında bulunan bir kafatası ile birlikte Denisova türünün varlığı iyice perçinlendi. Sibirya'nın güneyinde Denisova adlı mağarada bulunan fosil insan ve hayvan kemikleri üzerinde gerçekleştirilen DNA analizleri yanı sıra, taş aletler ve yapılan radyometrik tarihllemeler Neandertal ve Denisova insanların 200 bin yıl öncesinden 50 bin yıl öncesine kadar uzanan zaman dilimi içinde aralıklı olarak bu mağarada yaşamış oldukları sonucunu ortaya koydu. Her iki insan topluluğu arasında karışmaların olduğu kabul ediliyor. Ama sapiens söz konusu olduğunda aynı durum geçerli değil; 45 bin yıl öncesinde bu bölgeye Sapi-

ensler yerleştiğinde mağarada ne Denisova ne de Neandertal vardı.

Denisova mağarasında aynı anda Sapiensler ve Denisova insanları yaşamadı. Denisova iskeletlerinde modern insana ait hiçbir DNA tespit edilmedi. Sibirya'nın güneyinde Altay dağlarının eteklerinde Sapienslerle Denisova insanları farklı zaman dilimlerinde var oldular.

İlk Sapienslerin Güneydoğu Asya'daki yayılışı durmadan devam etti. Onların ilk kez ayak bastığı bir başka kıta bu kez Avustralya oldu. Aslında, Sapiensler batıda Avrupa'yı iskân etmeden binlerce yıl önce Avustralya kıtasına girdiler. Bu kıtanın kuzey kıyılarında bugün sular altında kalmış olan prehistorik kamp yerinde ilk Sapienslere ait yüzlerce taş alet ele geçti. Yapılan ayrıntılı incelemelere göre kıta, yaklaşık 65 bin yıl önce (önceden 50 bin olarak düşünülüyordu) kuzeyden gelen modern insan toplulukları tarafından iskân edilmiş. Son buzul çağında deniz seviyesi bugünkünden yaklaşık 80 metre daha alçakta idi; dolayısıyla Yeni Gine takımadaları ile Avustralya kıtası arasında karasal bir bağlantı mevcuttu. İşte bugünkü Aborijinlerin ataları olan Sapiensler kıtaya bu doğal köprüyü kullanarak geçtiler. Pleistosen çağın sonlarında, aşağı yukarı 13-14 bin yıl öncesinde kuzey yarımkürede buzulların erimesine bağlı olarak deniz seviyelerinde yükselme meydana gelince, tıpkı Fransa ve İspanya'nın Akdeniz kıyılarında Neandertaller ve Sapienslerin iskân etmiş oldukları doğal mağaralar gibi, kıtanın ilk sakinleri olan Sapienslerin kamp kurdukları yerler de sular altında kaldı.

Avrupa ilk kez sapienslerle tanışıyor

Avrupa kıtası Neandertallerin anayurdu olmasına karşılık, modern anatomik yapıya sahip topluluklar buraya dışarıdan geldiler. Bu göçlerin ilk ne zaman ve hangi yoldan gerçekleştiği ise hep tartışma konusu olmuştur. Şimdiye kadar elde edilmiş olan tüm arkeolojik ve antropolojik veriler dikkate alındığında, iki farklı coğrafyadan Avrupa kıtasına girişlerin gerçekleşmiş olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Buna göre; sapiens kabilelerinden bazıları Ortadoğu (Levant bölgesi) istikametinden gelip, Anadolu üzerinden batıya doğru yayılmıştır. Nitekim, Hatay bölgesi içinde yer alan Kanal, Çevlik ve Uçağızlı mağaraları aşağı yukarı 45 bin yıl öncesinden itibaren Sapienslerin buralarda yaşamış olduklarını akla getiren izler taşır. Bu sapiens topluluklarından bazıları da Anadolu'dan Balkanlara geçmiş olmalıydı.

Levant bölgesinden çıkan bir diğer göç dalgasını temsil eden Sapienslerin ise kuzeyde Sibirya istikametinden Karadeniz'in kuzeyini, Ukrayna ve Kırım topraklarını takip ederek Avrupa'ya ayak bastığı düşünülmektedir. Bu güzergahın izleri her iki bölgede yapılan arkeolojik kazılarla gün ışığına çıkarılmıştır.

Tüm Balkanlar, Orta Avrupa stepleri ve Batı Avrupa coğrafyasında yaklaşık 40 bin yıl öncesine kadar varlıklarını sürdüren Neandertallerden boşalan topraklara yavaş yavaş dalgalar halinde yayılmaya başlayan ilk Sapiensler farklı bir kültürün sahipleri; dilgi teknolojisi adı verilen bu taş endüstrisi özellikle 30-35 bin yıl öncesinden başlayarak tüm Avrupa'ya damgasını vurdu. Üst paleolitik kültür evresi; yepyeni bir taş yontma tekniği, farklı bir dünya görüşü, farklı bir ritüel anlayış, Neandertallerinkine karşılaştırıldığında üstün bir bilişsel kapasite ile kendini yansıtan önemli bir değişim sayılırdı. Sapienslerin, dünyanın her tür iklimine ve coğrafyasına başarılı bir şekilde uyum sağlamasında, hızlı bir demografik ivme kazanmasında işte bu kültürel yenilikler önemli rol oynadı.

Son yıllarda, prehistorik kazılarda gün ışığına çıkarılan iskeletler ve onlarla beraber bulunan taş aletler bize Avrupa'da bilinen en eski sapiens izlerini kazandırmıştır. Nitekim, Bulgaristan'ın Bacho Kiro adlı mağarasında 2015 yılında bulunan iskeletlerin analizi ve yapılan radyometrik tarihleme zamanımızdan 45 bin yıl öncesinde burayı Sapienslerin iskân ettiğini göstermektedir. Şimdiye kadar Avrupa'da bilinen en eski sapiens varlığına işaret etmesi açısından buluntu çok önem arz eder. Avrupa'nın en batısında İngiltere'de ve İtalya'da ele geçen fosil insan buluntuları da Sapienslerin 40 ile 45 bin yılları arasında Avrupa'nın önemli bir bölümüne yayıldıklarını akla getirir.

Cro-magnon (Bugünkü Nordik toplumlarının atası) ve Chancelade (Kafatası düzeyinde Sibiryâ topluluklarını çağrıştıran anatomik özelliklere sahip) insanları uzun boy ve Neandertallerinki kadar iri olan beyinleri (1600-1700 cm³) ile dikkati çekerler. Avrupa'nın üst paleolitik çağına damgasını vuran bu iri beyinli ilk Sapienslerin yerini, buzul çağıının sona ermesinin ardından değişen çevre koşulları, yerleşik yaşama geçiş, yeni beslenme alışkanlıkları (tarım ve hayvancılığın devreye girmesi) gibi faktörler ve daha bilemediğimiz başka nedenlerden ötürü giderek küçük beyinli (beyin hacmi ortalaması 1350-1400 cm³) topluluklar aldı. Bu arada, özellikle Neolitik çağa beraber insan boyu kısaldı; baş düzeyinde de önemli bir değişiklik oldu; özellikle epipaleolitik çağa kadar (13-14 bin yıl öncesine kadar) insanlığı karakterize eden dolikosefal (genişliğine oranla uzun) bir yapı yanı sıra aşağı yukarı 10 bin yıldan itibaren dünya genelinde braki-sefal (uzunluğuna oranla geniş) bir yapı karşımıza çıkmaya başladı. Mikroevrim düzeyinde işleyen bu süreç durmuş sayılmaz; zira insanoğlu enzimleriyle, hormonlarıyla, anatomisiyle devamlı bir evrim geçirmektedir.

Cro-magnon ve Chancelade insanları dışında, Avrupa'nın güneyinde İtalya sınırları içinde yer alan Grimaldi üst paleolitik çağ yerleşmesi ise bir başka sapiens tipiyle bizi karşı karşıya getirdi; Grimaldi insanları kafatası düzeyinde sahip oldukla-

rı bazı anatomik özellikleriyle Afrika Siyahlarına benzerler. Bu nedenle söz konusu Sapiensler başlangıçta "Grimaldi negroidleri" olarak tanımlandı. Avrupa Sapiensleri arasında gösterilen ve aynı zamanda perigoriyen kültürünün sahipleri sayılan bir topluluk da Combe Capelle olarak bilinmektedir. Ortadoğu'da Filistin topraklarında Epipaleolitik (Mezolitik) kültürünün temsilcileri sayılan Natoufien topluluğunun, daha genel anlamda tüm Akdeniz toplumlarının bu sapiens tipinden kaynağını aldığı kabul edilmektedir.

İlk sapiens topluluklarında gördüğümüz bu biyolojik ve kültürel çeşitlilik Avrupa'ya yönelik, aşağı yukarı 40 bin yıl öncesinden başlayıp daha sonraki dönemlerde de devam eden göçlerle ilişkilendirilebilir. Sapiens dünyasında kendini gösteren bu hareketlilik elbette tek yönde olmadı; batıdan doğuya yönelik toplum göçleri de Asya'nın en iç kesimlerine, hatta Uzak-Doğu'ya kadar uzandı. Nitekim Japonya'nın kuzeyindeki Hokkaido adasının yerlileri sayılan Ainouların da Avrupa yönünden gelen Beyazlar olduğu iddia edilmektedir.

Kuzey Afrika'nın çeşitli tarihöncesi yerleşmelerinde gün ışığına çıkarılan insan iskeletleri, bunlarla birlikte ele geçen arkeolojik belgeler Avrupa ile Afrika arasında da geliş gidişler olduğunu akla getirmektedir. Akdeniz yoluyla Avrupalı Sapienslerin Afrika'ya, Afrikalı topluluklardan bazılarının da Avrupa'ya geçtikleri insan fosilleri ve arkeolojik bulgularla kanıtlanmıştır.

Her tür iklim ve coğrafyaya yayılmış olan Sapiensler, yaşadıkları bölgelerde zamanla bazı biyolojik farklılıklar ve kültürel çeşitlilikler ortaya koydular. Sahip oldukları tüm bu biyolojik ve kültürel çeşitliliklere rağmen, bugün dünya üzerinde yaşamakta olan yaklaşık 7,5 milyar insanın, sapiens olarak tanımladığımız tek bir ana gövdeden çıktığı kabul edilmektedir. Zamanımızdan yaklaşık 30 bin yıl öncesinden itibaren yeryüzünde sadece sapiens (Homo sapiens sapiens) türü kaldı; neandertal, denisova, flores, lussonensis vb insan türleri tümüyle yok oldu.

Kaynakça

- Özbek, M. Düünden Bugüne İnsan (3. Baskı). İmge Yayınevi. 2018.
 Özbek, M. 50 Soruda İnsanın Tarihöncesi Evrimi (4. Baskı). Bilim ve Gelecek. 2015.

PARANTEZ

Türk Kültür Devrimi

Prof. Dr. Remzi DEMİR • Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Bölümü Bilim Tarihi ABD

Türk Kültür Devrimi'nin üç belirgin ve ayırıcı özelliği vardır: Her şeyden önce Laiklik İlkesi'ne dayandırılmıştır; yani din işleri ile dünya işleri birbirinden kesin olarak ayrılmıştır. Dünya İşleri'nin yürütülmesinde bilimin rehberliğine öncelik verilmiştir. Sınırları, Atatürk tarafından tayin edilmiş hukukî bir milliyetçilik esas alınmıştır.

Türk Kültür Devrimi ibaresi de, bu tarife uygun olarak on beş sene içinde Mustafa Kemal Atatürk'ün iradesiyle gerçekleştirilen yenilikler sayesinde Eski Kültür'den Yeni Kültür'e geçişi ifade etmektedir.

“Şimdiye kadar sürdürülen eğitim yöntemlerinin milletimizin tarihî geriliğinde en önemli bir etken olduğu inancındayım. Onun için bir millî terbiye programından söz ederken eski devrin saçma sapan ve yaratılış özelliklerimizle hiç de ilişkisi olmayan yabancı düşüncelerden, Doğu'dan ve Batı'dan gelebilen etkilerden bütünüyle uzak, millî ve tarihî karakterimize uyan bir kültürden söz ediyorum. Çünkü millî dehamızın tam olarak gelişerek ortaya çıkması ancak böyle bir kültür ile sağlanabilir. Gelişi güzel izlenecek bir yabancı kültür şimdiye kadar izlenen yabancı kültürlerin yıkıcı sonuçlarını tekrar ettirebilir. Kültür (Harâset-i Fikriyye) zeminle uygundur. O zemin (yer) milletin karakteridir.”

Mustafa Kemal Atatürk, 16 Temmuz 1921

Malum olduğu üzere, “Kültür Devrimi” (Cultural Revolution) kavramı Siyaset Bilimi Literatürü'nde umumiyetle Çin Komünist Partisi Başkanı Mao Zedong'un Çin Devrimi'nin ruhunu yenilemek için 1966-1976 yılları arasında yapmış olduğu devrimi adlandırmak için kullanılan bir ifadedir; ancak, XX. yüzyılda [ve öncesinde de] irili ufaklı birçok kültür devrimi yaşanmıştır. Bunlardan birisi ve belki de en önemlisi ise, kanaatime göre “Atatürk Dönemi” olarak adlandırdığımız 1923-1938 yılları arasında gerçekleştirilen Türk Kültür Devrimi'dir.

Bir devrimden kastedilen mana, çok açıktır ki oldukça kısa sayılabilecek bir süre içinde, siyasî iktidarın irade ve icraatıyla bir kültürden diğer bir kültüre geçmektir.¹ Türk Kültür Devrimi ibaresi de, bu tarife uygun olarak on beş sene içinde Mustafa Kemal Atatürk'ün iradesiyle gerçekleştirilen yenilikler sayesinde Eski Kültür'den Yeni Kültür'e geçişi ifade etmektedir.

Elbette, XVIII. yüzyıldan itibaren açılan yeni mektepler ve öğretilen yeni bilgiler, Kültür Devrimi öncesinde bir hayli mesafe alınmasını sağlamıştır; ancak, bu mesafe, Atatürk Dönemi'ne gelinceye kadar yaşanan süreçte “devrim” olarak nitelendirilmeyi hak edecek kadar büyük olmamıştır.

1) Wikipedia'nın güncel “revolution” (5.11.2020) maddesi, devrimi, “siyaset biliminde, devrim (Latince: revolutio, devretmek, dönmek) siyasî iktidarda ve siyasî örgütlenmede esasî ve nispeten anî değişiklik” olarak tanımlamaktadır.

“ Devrim sonrasında kurgulanan Yeni Kültür'ün vasıfları nelerdir? ”

Şu halde, yaşanan Kültür Devrimi'nin boyutlarını daha iyi kavrayabilmek için şu sorunun yanıtını aramak gerekir:

Söz konusu beş alanda yapılan reformların eksiksiz bir biçimde sıralanması, Kültür Devrimi'nin boyutlarının daha iyi kavranmasını sağlayacaktır.

Devrim sonrasında kurgulanan Yeni Kültür'ün vasıfları nelerdir?

Bu soruya gereği gibi yanıt verebilmek için Düşünsel Kültür'ü veya Entelektüel Kültür'ü teşkil eden beş alanda, yani Bilim, Felsefe, İdeoloji, İlahiyat ve Sanat alanlarında yapılan temel değişiklikleri kısaca hatırlamak gerekir.

Bilim

Bir kere, "Hayatta en hakikî mürşid ilimdir" vecisinden de anlaşılacağı üzere, "bilimsel düşünce", devlet ve toplum yönetiminin temel ilkesi haline getirilmiştir.

Amerikalı filozof, psikolog ve pedagog John Dewey'e, "Türkiye Maarifi Hakkında Rapor" hazırlanmış (1924) ve eğitim sisteminde düzenlemeler yapılırken bu rapordan istifade edilmiştir.

TTK ve TDK açılmış ve tarihî ve lisanî bilimlerden yararlanarak ulusal kimliğin inşası gerçekleştirilmiştir.

1935'te, bu kurumlarda araştırmacı ve yeni mekteplerde öğretmen olarak çalışacakların yetiştirilmesi maksadıyla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) kurulmuştur.

Anadolu-odaklı bir tarihsel bakış geliştirilmiştir.

Yurtdışına çok sayıda öğrenci gönderilmiştir.

1933 Üniversite Reformu sonrasında, henüz yeterince olgunlaşmamış Türk Bilim'i, yurt dışından getirtilen Alman öğretim üyeleriyle yapısal bir dönüşüme uğratılmıştır.

Milâdî Takvim, Alafranga Saat, Avrupa Rakamları

ve Fransız Metrik Uzunluk ve Ağırlık Sistemi'ne geçmek suretiyle bilimlerin ölçümsel alt-yapısı değiştirilmiştir.²

Felsefe

Alman Felsefe Geleneği'nin yerleşmesi sağlanmıştır. Özellikle de filozof Hans Reichenbach, sosyolog Gerhard Kessler, felsefe tarihçisi Ernst von Aster ve psikolog Wilhelm Peters gibi saygın isimlerle İstanbul Üniversitesi Felsefe Enstitüsü yeniden yapılandırılmıştır.³

Gerek Kültür Devrimi'nin öncesinde ve gerekse de sonrasında uzun bir süre Türk aydınları ve yöneticileri, XVIII. yüzyıl Fransız Aydınlanması düşünürlerinden ve kurumlarından derin bir biçimde etkilenmiştir.

Bu süreçte, "Felsefe Disiplini" içinde bulunan sosyoloji ve psikoloji bilimlerinin de yeni görevlendirmelerle güçlendirilmek istendiği gözlenmektedir.

İdeoloji

Sonradan Kemalizm veya Atatürkçülük olarak adlandırılacak ulusal bir ideoloji inşa edilmiştir.

Bu ideoloji, siyasî alanda cumhuriyet ve parlamenter demokrasiyi, iktisadî alanda devletçiliği, hukukî alanda rasyonel hukuku benimsemiştir.

İktisadî hayat planlanmaya başlanmıştır.

Kadınların hukukî konumu, erkeklerinki ile eşitlenerek eşitlikçi bir aile ve toplum yapısının temelleri atılmıştır.

İlahiyat

Laiklik ilkesi benimsenmiş ve böylece, uhrevî ve dünyevî alanlar birbirinden ayrılarak din adamları, uhrevî alana ilişkin araştırma ve çalışmalara yöneltilmiştir.

2) Ayrıntılı bilgi için bkz., Remzi Demir ve İnan Kalaycıoğulları, Tantalos'un Çocukları, Cumhuriyet Dönemi'nde Bilim ve Tekniğe Genel Bir Bakış, İstanbul 2010 ve İnan Kalaycıoğulları, Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Bilim, 2 Cilt, İstanbul 2020.

3) Ayrıntılı bilgi için bkz., Osman Kafadar, Türkiye'de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi, İstanbul 2000, s. 255-272.

Medreseler ve Tekkeler kapatılarak, Ulemâ'nın ve Urefâ'nın dünyevî bilgi üzerindeki egemenliklerine son verilmiştir.

Sahih-i Buharî Muhtasarı (1928) Türkçe'ye tercüme ettirilerek ve Kurân-ı Kerim (1935) meâli ve tefsiri hazırlatılarak ulusal bir din algısının temelleri atılmıştır.

Sonraki yıllarda Claude Lévi-Strauss ile birlikte toplum bilimlerinde karşılaştırmalı yapısalcı yöntemin ilk savunucularından biri olarak kabul edilecek Georges Dumézil⁴, Dârü'l-Fünûn'da dinler tarihi dersleri için istihdam edilmiş (1925-1931) ve böylece yaratılmak istenen yeni din algısına katkıda bulunması beklenmiştir.

Sanat

Resim, Heykel, Musikî ve Edebiyat alanlarında Batılı türler ve üsluplar benimsenerek, dünyevî bir Estetik Âlem'e kapı aralanmıştır.

Bunların eğitimi için yeni kurumlar açılmıştır.

Harf İnkılâbı (1928) ve Dilde Sadeleşme yoluyla edebî yapının temelleri tamamen değiştirilmiştir.

Millî Edebiyat güçlendirilmiştir.

Teşvik edilen Batılı Edebî Türler, zihniyet değişimine büyük katkıda bulunmuştur.

Söz konusu beş alanda yapılan reformların eksiksiz bir biçimde sıralanması, Kültür Devrimi'nin boyutlarının daha iyi kavranmasını sağlayacaktır; ancak öyle tahmin ediyorum ki bu birkaç vasıf bile Yeni Kültür'ün geride bırakılan Eski Kültür'den ne ölçüde farklı olduğunu idrak etmeye yeterlidir.

Sonuç

Bu serimlemenin ışığı altında denilebilir ki Türk

Kültür Devrimi'nin üç belirgin ve ayırıcı özelliği vardır:

Her şeyden önce Laiklik İlkesi'ne dayandırılmıştır; yani din işleri ile dünya işleri birbirinden kesin olarak ayrılmıştır.

Dünya İşleri'nin yürütülmesinde bilimin rehberliğine öncelik verilmiştir.

Sınırları, Atatürk tarafından tayin edilmiş hukukî bir milliyetçilik esas alınmıştır.

Bu özellikler, Türk Kültür Devrimi'nin yapısal olarak diğer kültür devrimlerinden ziyade Fransız Kültür Devrimi'ne benzediği intibaini uyandırmaktadır ki bu da tabiidir; çünkü gerek Kültür Devrimi'nin öncesinde ve gerekse de sonrasında uzun bir süre Türk aydınları ve yöneticileri, XVIII. yüzyıl Fransız Aydınlanması düşünürlerinden ve kurumlarından derin bir biçimde etkilenmiştir.

Yine de meselenin hakkıyla anlaşılabilmesi ve sosyolojik ve psikolojik yönleriyle temellendirilebilmesi için, Fransa'da, Rusya'da, Japonya'da, Çin'de yaşanmış olan diğer mühim kültür devrimleri ile mukayese edilmesi ve benzerlik-farklılık tespitinden sonra kendisine mahsus hususiyetlerinin ayrıntılı olarak gösterilmesi gerekmektedir.

4) Dumézil hakkında bkz., John Lechte, Yapısalcılıktan Postmoderniteye Elli Çağdaş Düşünür, Çeviren: Barış Yıldırım, İstanbul 2006, s. 109-115.

SANATIN HAFIZASI

“Tiyatroda montaj masası yoktur”

Onur DİLBER • Oyuncu

Söyleşi: Meral AKÇAY • İç Mimar - Sanat Yönetmeni

Siz birçok yapımda yer aldınız. Türkiye sizi Seksenler dizisinde Komiser Rıza karakteri ile çok sevdi. Rıza karakterini sizce seyirci neden bu kadar çok sevdi?

Aslında kaba saba bir tarafı var Rıza'nın, sözleri balyoz gibi, döver gibi konuşan bir adam. Mesleği gereği sert, otoriter olması gerekiyor fakat bunların yanında duygusal, merhametli ve eğlenceli bir yanı da var. Çabuk sinirlenebilen sert bir polisin eğlenceli, coşkulu, şakacı tarafını görmek seyircinin hoşuna gitmiş olabilir. Bu durum karakteri tek düze olmaktan çıkarıyor. Ekranlarda görmeye alıştığımız Karadenizli karakter klişelerinden (Laz bakkal, mahallede bir Temel gibi) uzak, farklı bir karakter Rıza. Bunlar seyircinin sevmesine neden olmuş olabilir. Bir de ben oynarken çok eğleniyorum. Seyircinin karakteri sevip onunla eğlenebilmesi için önce sizin oynarken eğlenebilmeniz gerekiyor. Bu da etkili olmuş olabilir. Seyirciye de sormak lazım tabi.

Oyuncu olmaya nasıl karar verdiniz? Bugün karar vermeniz gerekseydi, yine oyuncu olmak ister miydiniz?

Maden mühendisliği okuduğum dönemde amatör olarak tiyatro yapıyordum. Mühendislik fakültesinde derslere devam eden, dersleri geçebilen bir öğrenci değildim. T cetvelini sadece kılıç olarak kullanıp oyun oynardım. Üniversitenin tiyatro kulübündeydim, aynı zamanda amatör tiyatro topluluğu olan Umut Sahnesi'nde tiyatro yapıyordum yani mühendislik fakültesine sadece sınavlara gidiyordum. Umut Sahnesi'ndeki hocam Şahin Kelleci "sen konservatuvar sınavına gersen kesin kazanırsın" demişti. Ben de "nasıl giriliyor bu sınava" diye araştırıp hazırlanmıştım. Derslerine girmediğim maden mühendisliği bölümünü bırakıp konservatuvar sınavına girdim. Birincilikle kazanmıştım okulu. Bugün karar vermem gerekseydi yine oyuncu olmak isterdim evet. Bir işi sevmeden yapmak bana göre değil. Oyunculuk sevdiğim bir iş. Oynarken daha özgür, daha gerçek olduğum huzurlu bir alan yaratıyorum kendime.

Çukurova Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Oyunculuk Bölümünden mezun olduktan sonra Haliç Üniversitesi'nde ileri oyunculuk yüksek lisansı

yaptınız. Günümüzde oyuncuların hepsi sizin gibi eğitilmiş değil. Oyunculuk eğitimi alan biri olarak, bu konuda zorlandığınız zamanlar oluyor mu?

Ben aldığım eğitimden dolayı kendimi şanslı hissediyorum elbette ama bu demek değil ki konservatuvar mezunu olmadan iyi oyuncu olunmaz. Konservatuvar okumamış ama kendini geliştirmiş, bir şekilde bu alanda eğitim sürecinde olmuş iyi oyuncular da var. Oyunculuk öğretilbilir bir şey değil o yüzden yetenek sınavlarıyla okullara alınıyoruz. Her okul mezunu iyi oyuncu olacak diye de bir şey yok. Fakat tartışmasız bir gerçek var ki eğitim insanı geliştiren bir etken. Akademik eğitim size sadece oyunculuk sanatını öğretmez, kendinizi birçok alanda geliştirmenize fayda sağlar. Akademik eğitimi önemsizmiş gibi ele alan yaklaşımlar da oluyor, bu tehlikeli. Ben konservatuvar yıllarımda sadece oyunculuk sanatına dair okuma yapmadım. Okuduğum birçok kitabı öğrencilik dönemimde okudum. Merak edip çalmayı öğrendiğim enstrümanlarla konservatuvar yıllarımda tanıştım. Ülkemizin başka yerlerinden üniversiteye gelip başka bölümlerde eğitim gören öğrencilerle arkadaşlık kurdum. Bu ve bunun gibi şeyler eğitim sürecinize dahildir aslında. Ayrıca öğrencilik hissiyatım da hâlâ devam ediyor. Hep öğrenci kalmak önemli. Mesele sadece oyunculuk eğitimi değil genel olarak eğitim. Eğitimsizlik farkındalığı azaltıyor. Farkında olmadan kendinizi geliştiremezsiniz.

Oyuncular genelde tiyatro, sinema ve dizi oyunculuğu arasında özel bir tercih yaparlar. Sizi hem tiyatrodan hem sinemada hem de dizilerde izleyebiliriz. Sizin için hangisi daha özel? Neden?

Sinemada, dizilerde ve tiyatro sahnesinde aldığım keyif birbirinden farklı. Özünde oynuyor olmaktan aldığım bir keyif var hepsinde. O yüzden bir tercih yapmak çok anlamlı gelmiyor bana. Sinema sanatı ve tiyatro sanatı birbirinden çok farklı ama bir oyuncu olarak iki ayrı sanatın içinde de kendi sanatımı yapabilme olanağım var. Hangisi daha özel meselesine gelirsek, oyunculuk sanatının en kadim alanıdır tiyatro. Mesleğimin köküdür. Tiyatro sahnesi oyunculuk mesleğine dair asıl beslendiğimiz yerdir. Orda seyircinizle karşı karşıyasınızdır. Eyleminizin karşılığını o an seyircide görürsünüz. Seyircinizle baş başasınızdır, bir montaj masası

yoktur. Umarım tiyatro sahnesinden ve tiyatro izleyicisiyle karşı karşıya kalıp oynamaktan hiçbir zaman mahrum kalmam.

Türkiye’de oyunculuk birçok konu gibi tartışmaya açık. Nasıl değerlendiriyorsunuz?

Ne yazık ki Türkiye’de hala yeterli ve doğru bir meslek tanımı bile yapılamamış bir meslek oyunculuk. Ünlülük bile oyunculuktan daha kabul görür bir “meslek”. Hal böyle olunca mesleğin birçok zorlukları ortaya çıkıyor. Çalışma koşulları ağır ve birçok hak gaspının yaşandığı bir alan oyunculuk. Hala telif gibi en önemli hakkın bu mesleğe tanınmaması gibi bir ayıp mevcut.

Sizce iyi oyuncu kimdir?

Yazılmış karakterde, tüm o kurgunun içinde, gerçeklik bulan, o gerçekliği hisseden yaşayan insandır. Daniel Day-Lewis’dir.

Kavuk, tiyatronun önemli bir simgesi. Seksenler dizisinde rol arkadaşınız Rasim Öztekin kavuğunu, Şevket Çoruh’a devretti. Bu konuda birçok şey yazıldı ve konuşuldu. Siz bu konuda neler düşünüyorsunuz?

Her şeyden önce bu kadar köklü bir mesleğe bir saygı duruşu olması açısından kavuk meselesinin önemli simgelerden biri olduğunu düşünüyorum. Kavuk kimde olmalı, nereden geldi nereye gitti meselesi çok önemli olmamalı. Ustamız Rasim abide olması gurur vericiydi, tüm zorluklarına rağmen tiyatro kuran sahnede olan Şevket Çoruh’a devri de mutlu etti. Kavuğa dair yazılan çok şey var evet, kavuk yerine tiyatromuza dair konuşmak tiyatroya dair üretmek daha önemli bence.

Türkiye’de en beğendiğiniz oyuncular kimler? Neden?

Türkiye’de beğendiğim oyuncular aslında saymakla bitmez. Çok tanımadığımız, popüler olmayan, isimleri aklıma gelmeyen ama bazı filmlerde görünce hayran kaldığım genç oyuncular, yıllardır birçok sinema filminde oyunculuk yapan ama çok popüler isimlere dönüşmemiş onlarca isim var. Türkiye iyi oyuncu yetiştirme açısından çok bereketli topraklara sahip. Kozmopolit, çok kültürlü bir ülke. Bu yüzden çok büyük, nevi şahsına münhasır, çok yetenekli oyuncu yetiştirmekte başarılı bir ülkeyiz. Ülkenin doğusu, batısı, güneyi, kuzeyi birbirinden bambaşka özelliklere sahip dolayısıyla buralardan yetişen oyuncular farklı meziyetlere, farklı yeteneklere sahip oyuncular oluyor. İlla ki isim vermem gerekirse aklıma gelen ilk isimleri söyleyeyim ama bu demek değil ki sadece bu isimler benim beğendiğim oyuncular. Çünkü onlarcası var. Herkesin söylediği gibi Haluk Bilginer bir usta olarak çok önemli ve beğendiğim bir oyuncu. Yine genç, orta yaş oyuncularından Serkan Keskin’i çok beğeniyorum.

rum. Nihal Yalçın çok çok beğendiğim oyuncular-
dan. Rahmetli olan bir dünya usta oyuncularımız
var. Bunların başında Savaş Dinçel var. Çok beğen-
diğim, saygı duruşuna geçtiğim bir oyuncudur ken-
disi. Adını saymakla tüketemeyeceğimiz bir dolu
oyuncunun yaşadığı bir coğrafya Türkiye.

Asla birlikte rol almam diyeceğiniz oyuncular var mı?

Birlikte oynamak istemeyeceğim oyuncular var el-
bette ama asla dediğim bir oyuncu yok.

**Oyuncu olmak isteyenler için neler tavsiye eder-
siniz? İyi bir oyuncu olmak için neler yapmalarını
önerirsiniz?**

İyi bir insan olma gayretinde olmalarını, düşünen,
sorgulayan duyarlı bir birey olarak kendilerini ge-
liştirmelerini, sevginin iyileştirici gücünden uzak
kalmamalarını, gayretli olmalarını öneririm. Bun-
ları kendime de sık sık hatırlatır, kulağıma küpe
yaparım.

**Oyunculuk yapmasaydınız hangi mesleği yapmak
isterdiniz?**

Oyunculuk olmasaydı müzikle uğraşmayı isterdim.
Müzisyen olmayı isterdim. Bir enstrümanın virtü-
özü olmak isterdim. Onunla kendimi ifade etmeyi
isterdim. Daha genel bir tanımla oyunculuk olma-
saydı bir sanat dalıyla kendimi ifade etmek ister-
dim. Bu beni çok mutlu ederdi.

**Başrolünde yer aldığınız Kapan filmindeki Ya-
kup karakteri ile hem Uluslararası Gilak Film
Festivali'nden hem de Riet Film Festival'inden En
İyi Erkek Oyuncu Ödülü aldınız. Film bittiğinde ve
izlediğinizde hayat verdiğinizizi "Yakup" bu ödülleri
alacağınızı hissettirdi mi size?**

Filmi çektik, bitirdik ve izledikten sonra acaba bu
rolle en iyi erkek oyuncu ödülü alır mıyım gibi bir
düşünce tabi ki oluşmadı kafamda. Çünkü nasıl bir
performans göstermiş olursam olayım, rol aldığım
her işte, bunu mütevazilik adına söylemiyorum
ama kendimi eleştiriyor, keşke şöyle olsaydı, keş-
ke böyle yapsaydım dediğim bir performans izli-
yorum. Dolayısıyla filmi izlerken aklıma asla ödül
almak gibi bir şey gelmiyor. Ama filmi izlediğimde

şunu düşünmüştüm: Bu film ilk uzun metraj fil-
mi olarak Türk sinemasına güzel bir giriş yapmış,
seyirci olarak iyi bir iş çıkarmış, festivallerde ko-
nuşulacak, festivallerde yarışacak bir film olmuş.
Ödüller de alırsa ne ala... Sonrasında gelen ödüller
İran ve İtalya'dan uluslararası festivallerden gelen
ödüller, hem filmin aldığı ödüller hem benim aldı-
ğım en iyi erkek oyuncu ödülü tabi ki çok mutlu etti
ama festivallere giderken, festivallerde yarışırken
filmimiz acaba bu festivalden en iyi oyuncu ödülü
gelir mi diye bir düşünceye kapılmadım. Kaldı ki
Yakup karakterine çok uzun süre çalışmamıştım
ben. Çok kısa bir süre içerisinde ben filme dahil
oldum. Dolayısıyla karakter yaratmak konusunda
hep endişeliydim Yakup'u nasıl çıkaracağım diye.
O yüzden hep dedim ki keşke daha uzun bir süre
olsaydı, Yakup'u daha uzun süre düşünseydim, ka-
rakteri daha derinlikli olarak çözmeye çalışsaydım.
Daha iyi bir Yakup çıkarabilirdim diye hep eleştirel
yaklaştım ama izlediğimde o gördüğüm Yakup'tan
razıyım. Kotardığımı düşündüm. Ödüllük bir per-
formans göstermiş olsam dahi ben onu izlerken
fark edemiyorum. Fark edemem çünkü eksikleri
görüyorum. Bu böyle mütevazilik, alçak gönüllülük
olarak algılanabilir ama aslında tam da öyle değil.
Benim açımdan sıkıntılı bir durum. Çünkü insanın
bazen izleyip "oh be ne güzel oynamışım" deyip
mutlu olması gerekir. Bu mutluluğun onu besleme-
si gerekir. Ben maalesef hep "Tüh be, daha iyi olabi-
lirdi" duygusu yaşıyorum.

**Sizin gibi sevilen bir oyuncunun ödül alması biz iz-
leyenler için normal bir durum. Peki sizin için bu
ödüllerin anlamı ne? Ödüller oyunculüğünüzün iyi
olduğunun onaylanması anlamına mı gelir? Sizin
için ödülün anlamı nedir?**

Ödüllere çok büyük anlamlar yüklemiyorum aslın-
da. Çünkü bu jüriye göre değişen bir şey o yüzden
bir festivalde en iyi oyuncu ödülü almak artık bam-
başka bir merteye falan anlamına gelmiyor. Başka
bir jüriye göre o performans o ödülü hak etmiyor
olabilir. Ama nihayetinde ödül almış olmak çok an-
lam yüklemesem de insanı, oyuncuyu mutlu eden
bir şey. Şunu hissediyorum: Uluslararası festivaller
olması daha da önemli kılıyor bu konuyu, sinema-
cılar seni dünyanın başka bir yerinde izlemişler ve
beğenmişler. Bu çok güzel bir duygu. İnsanda doğ-
ru yolda olduğu hissi uyandırıyor. Demek ki doğru
yoldayım diyorsunuz. Ödül kimilerine göre bir mer-
tebe, oyunculuk serüveninizi tamamlama hali gibi
görür ama benim için doğru yolda olduğum hissiya-
tı yaşatan bir şey oldu ödül. Dolayısıyla onaylanma
durumu, bir onaya ihtiyaç hali değil. Aslında oyun-
cuların onaylanma haline ihtiyaç duymaması gere-
kir. Ama o onaylanma hali insanı mutlu ediyor. Bir
şeyleri doğru yaptığını hissediyorsun. Daha aşkla,
şevkle mesleğini yapmaya devam ediyorsun. Ken-
dinden biraz daha emin olarak oyunculuk mesleği-
ni icra etmene, başlamana neden oluyor ödüller. Bu
yüzden biraz daha kendimden razı olduğum, ken-
dimden daha emin olduğum bir süreç yaşattı bana

ödülleri. Bu yüzden de mutlu oldum. Aslında bana ödülünden önce söyledilerdi "oyuncu ödülü almak seni çok mutlu eder mi" diye bu kadar rahatlıkla "evet çok mutlu olurum" diyemezdim ama ödülü aldıktan sonra insan anlıyor ki evet bu mutlu ediyormuş. Bir de şöyle bir durum var. Ödül birilerinin dikkatini çekmenize vesile oluyor. Bu da mutluluk verici bir şey. Çünkü sizi televizyonda bir dizide izliyorlar, herkes tiyatro sahnesinde gelip sizi izleyemiyor, televizyonda oynadığınız karakter çoğu zaman çok derinlikli karakterler olmuyor. Her hafta yetiştirilmesi gereken bir senaryo var. Dolayısıyla aktörlük mesleğinde çok üstüne düşerek, derinlikli karakterler çıkardığınız rollerle buluşmuş oluyorsunuz televizyonda olunca. Sinema filmlerinde bunda daha şanlı oluyorsunuz. Ödüllerle taçlandırılmış olması da birilerinin size dikkat etmesine, fark etmesine neden oluyor. "Aaa bu bizim seksenlerde tanıdığımız komiser değil mi" diyen sinemacılar oluyor. Çok enteresandır yedi-sekiz yıldır televizyon ekranında bir dizide rol oynuyorum. Sevilir. Ama sektör, sinemacılar, yönetmenler sektörün içindeki ustalarımız ödülünden sonra "bir saniye bu adam herhalde aktör" diyorlar. Bunun için ödül dikkat edebilmelerine olanak sağlıyor. Oyuncu olarak dikkat ederek sizi fark etmelerine olanak sağlıyor. Bu yüzden bu ödüller anlamlı oluyor. Dolayısıyla "Bu adam şu rolü de oynar, bu rolü de oynar" demeye başlıyor birileri.

Kapan filmi izleyiciye ne anlatıyor?

Kapan, bir adada izole bir şekilde yaşayan beş balıkçının hikayesini anlatıyor. Onların kendi içindeki çatışmaları anlatan, farklılıklarına rağmen bir arada olmak zorunda olan, hayat mücadelesi veren beş balıkçının hikayesi. Aralarından birinin filmin başında nedeni tam anlaşılmayan bir şekilde ölümü ile balıkçıların aralarındaki gerilimin yükseldiği ve adaya musallat olan bir vahşi kurdun hayatı tehdit etmesi ile gerilimin tırmandığı bir hikâye...

Kapan aslında bir iyilik, kötülük çatışmasını işleyen, anlatan bir film. Ama bunun anlatımdaki estetik tarafı çok güçlü çünkü iyiliğin ve kötülüğün insandan, nereden, nasıl geldiğini tartışmaya açıyor aslında. İnsanın hayat içerisindeki endişeleri, kaygıları, hırsları, arzuları ve bunların beraberinde

gelen eylemleri, hareketleri insanın nasıl bir insana dönüştüğünü görmemize olanak sağlıyor. Süreç içerisinde nasıl kötü olunuyor, nasıl iyi olunuyor, bunu görmemize olanak sağlıyor. Yaşadığı koşullar içerisinde doğa ile uyum içinde olmayan, ona sürekli meydan okuyan, onunla didişen, onunla mutlu olmayıp hep bir kurtulma arzusu yaşayan, hırslı bir şekilde savaşılan insanın sonunda uğradığı felaketi anlatıyor. Bir arada aynı kaderi paylaşan balıkçıların hepsinin farklı hırsları, farklı dertleri, endişeleri var. O dertler, endişeler ve beraberinde aldıkları kararlar onları nasıl değişime itiyor ve o değişim sonunda başlarına neler geliyor bunu anlatıyor. O yüzden Kapan insana, seyirciye doğayla, içinde yaşadığı koşullarla uyum içinde olup huzur ve mutlulukla mücadele etmekle ondan kurtulmaya çalışan, ondan nefret eden, içinde ona karşı kin, öfke besleyen insanların vardığı noktayı, bu duygularla sahip olduklarını kaybetme hikayesini anlatıyor. Sahip olduklarımızın kıymetini bilerek yaşayıp mücadele etmekle sahip olduklarımızın kıymetini fark etmeden hep şikâyet ve hırsla hareket eden başka bir algının çatışmasını gösteriyor Kapan. İyi ve kötüye nasıl varılacağını anlatan bir film.

Bir oyuncu her yeni projede farklı bir karaktere can veriyor. Bazen güldüren, bazen düşündüren, bazen korkutan bir insan olmak, psikolojik olarak bir oyuncuyu, sizi nasıl etkiliyor?

Her mesleğin psikolojik olarak etkisi var bence. Sürekli bir masa sandalyede oturarak işini yapan bir insanın da psikolojik olarak etkilenmesi söz konusu. Bir kasabın da sürekli et kesmesi onu psikolojik olarak etkiler. Dolayısıyla bir oyuncuyu da bu meslek psikolojik olarak etkiliyor. Her mesleğin psikolojik olarak getirisi ve götürüsü var insanlara. Ama bununla nasıl başa çıkılıyor? Birincisi zaten seviyorsunuz, çok severek yapıyorsunuz işinizi. Bu profesyonellikle açıklanan bir şey değil bence çünkü zaten bu sizin tercihiniz, seçiminiz. Psikolojik olarak bundan yıpranıyor olsa bile beslenebiliyor insan. Zaman içerisinde meslek hayatınızın daha ileriki zamanlarında belki de bu meslekten dolayı çok fazla yıpranmış olabilirsiniz ama bir o kadar da bu meslekten dolayı farklı karakterler oynadığınız için beslenmiş olarak, daha güçlü bir birey olarak hayatta durabilme şansına da sahip olabiliyorsunuz. Artısı ve eksisi ile bir bütün aslında. O yüzden bu meslek insanı psikolojik olarak yıpratabilir ama aynı zamanda psikolojik olarak da toparlayabilir. Çünkü empati yapmak durumunda olduğunuz bir meslek. Farklı karakterlerle empati yapıyorsunuz, onları anlamaya çalışıyorsunuz, zaman zaman güldürmek zaman zaman ağlatmak hepsi insana dair... İnsanları anlamaya çalışıyorsunuz. O karakteri anlamaya çalışıyorsunuz. Bu insanı aslında daha iyi bir insan yapma yolculuğuna da götürebilir. Aynı zamanda kafayı yedirtebilir de... Bu yüzden doğru yollar, doğru metotlarla sağlam durabilmek oyuncunun önemsemesi gereken, yapması gereken bir şey. Bunlara gayret ediyorsunuz. Yıpratma kısmını

fark edemiyorsunuz. Belki yıpranıyordur oyuncu bundan dolayı ama çok fark edemiyorsunuz işin içinde. Çünkü bir noktadan sonra yapmadan duramayacağınız bir şeye dönüşüyor oynama hali, oynama isteği. Bu sadece para kazanmak için yapılan bir meslek olmaktan çıkıyor bir müddet sonra. Bir, iki yıl yeni bir rolle buluşmadığınızda artık huzursuzluk hissetmeye başlıyorsunuz. Bu yüzden sadece para kazanmakla ilgili bir meslek değil. Başka bir karakterle tanışmak, buluşmak, o olma ihtiyacı hissediyorsunuz. Kendinizden biraz da kurtulmak için. Bu yüzden mesleğin, oyunculuğun en sevdiğim tarafı kendimden kurtulduğum bir dünya vadetmesi. Yakup'u oynarken Onur'dan biraz kurtuluyorum. Bunaldıklarımızdan, sancılarımızdan, sıkıntılarımızdan kurtulduğumuz, birini anlamaya çalıştığınız, can verdiğiniz bir meslek oluyor. En sevdiğim tarafı da bu. Kendinden kurtulup başka bir tarafı, gerçeği hissetmek, o olmak çok güzel bir duygu. Belki bunun psikolojik olarak yıpratıcı tarafları var ama o yıpratıcı taraflarla kendinizi besleyip daha güçlü bir birey olarak hayatta kalabilme şansına sahip oluyorsunuz.

Sizi en çok ne güldürür?

Bu soruya cevap vermek aslında biraz zor. Çünkü neye güleceğimi bilmeden gülüyorum. Düşününce öncelikle şunu söyleyebilirim: Komiklik olsun diye yapılmış eylemler, hareketler beni çoğu zaman güldürmüyor. Daha hayatın içinden gerçek durumlar, olaylara daha çok gülüyorum. Bunun tanımı durum komedisi. İnsanın içine düştüğü hatta sadece insanın değil hayvanların kedinin, köpeğin içine düştüğü durumlara çok gülüyorum. Çünkü onlar komiklik yapmaya çalışmıyorlar. İçine düştükleri durumlar komik. Absürt şeylere gülebiliyorum. Hiç beklemediğim şeylere, tepkilere çok gülüyorum. Seviyesi ve düzeyi düşük şakalara, esprilere, durumlara asla ve kat'a gülmüyorum.

Tahammül edemediğiniz şeyler neler? Neden?

Haksızlık, samimiyetsizlik, kendini çok önemseyen insanlar, kibir... İnsanların aynı anda konuşmasına, birbirlerinin sözünü kesmesine, dinlemeden anlamadan fikir beyanlarına tahammül edemiyorum. Güçlünün zayıf olan üzerinde kurduğu baskı, şiddet... Tahammül edemediğim çok şey var sanı-

rım. Neden tahammül edemiyorum? hayatı güzelce yaşanır olmaktan çıkaran şeyler oldukları için herhalde, bilmiyorum.

Pandemi dönemi sizi nasıl etkiledi? Bu süreci atlattığımızda unutamayacağınız bir şey var mı?

Pandemi dönemi bir dolu olumsuzlukla beraber rutinlerimiz dışında bir yaşamı da dayattı. Bu durum başka türlü düşünme, başka pencerelerden, başka açılardan bakarak olayları değerlendirebilme yetisi de kazandırdı.

Tiyatroların, tiyatrocuların ve başka birçok mesleğin yapılamaz hale geldiği bir dönem olması, evine ekmek götürme çabası içindeki insanların sağlıkları için evlerinde kalmaları gerektiğini söyleyip, ekmek meselesinin ne olacağı konusunda yalnız bıraktıkları bir dönem yaşıyoruz. 'COVID-19'la hepimiz eşitlendik, herkesi öldüren bir virüs' bu deniliyor ama çalışmak zorunda olan, kalabalık ortamlarda sağlık önlemleri dikkate alınmadan çalıştırılan insanlar daha doğrusu yoksullar, emekçiler ölüyor bu hastalıktan. Bu süreci atlattığımızda unutamayacağım şey, kapitalizmin ve yoksulluğun COVID-19 ve tüm virüslerden daha öldürücü olduğu olacak.

Onur Dilber bir gününü nasıl bitirir? Neler yapar?

Sürekli değişiyor. Bir sinema filmi çekimindeysem başka, dizi setindeysem başka, bunların dışında bir işle meşgul olduğum zamanlarda günüm başka başlar başka biter. Bir günüm diğerine uymaz.

Sosyal medya sizin için ne ifade ediyor?

Televizyonla birlikte insanları seyirci yapan bir süreç başladı. TV ekranlarıyla yönlendirilip uyuturulduk. O sebeple kimileri aptal kutusu dedi televizyonlara. Sosyal medya bizi seyirci olmanın ötesinde sözümüzle, fotoğrafımızla, videomuzla katılımcısı olduğumuz bir ekrana kilitledi. Yine ekranlara hapis bir hayat yani. Çağın kaçınılmaz getirisi. Daha çok insana ulaştığımız ama orada da bizleri yalnızlaştıran bir mecra sosyal medya.

Olsun diye çaba gösterdiğiniz hayalleriniz var mı?

Var tabi. Beni heyecanlandırabilecek rollerle buluşmak. O rollerin altından kalkmak. Doğayla denizle daha iç içe bir yaşam sürmek... Çabalıyoruz bakalım...

İstanbul sizin için ne ifade ediyor? Sizin için özel olan bir semt var mı? Neden?

İstanbul dünyaya açılan bir kapı benim için. İstanbul'u gördükten, onu yaşadıktan sonra şuralıyım buralıyım demekten daha çok dünya insanıyım duygusu gelişti bende. Her sınıftan, her kültürden başka başka insanları içinde yaşatan güzel bir şehir. Yıllarca Kadıköy'de yaşadığım için Kadıköy

özel diyebilirim.

Sürekli takip ettiğiniz diziler var mı?

Çok fazla televizyon izlemiyorum. Dijital platformlardaki dizileri daha çok takip ediyorum. Babylon Berlin diye bir diziyi bitirdim geçenlerde mesela.

Seyirci sevdiği oyuncuların özel hayatını daima merak eder, araştırır. Sizin özel hayatınızla ilgili, herhangi bir bilgiye rastlamak zor. Bunu özel hayatınıza zarar vermemek için mi yapıyorsunuz yoksa oyunculuğunuzun popüler kültüre, magazine hizmet etmesi mi rahatsız ediyor?

Birincisi özel hayatıma zarar verir duygusuyla tedbirli davranarak saklıyor değilim. Sadece insanları ilgilendirdiğini düşünmediğim şeyleri paylaşmayı sevmiyorum. İnsanlar ilgilenebilirler, merak edebilirler ama ben özel hayatımda ne yapıyorum, nasıl yaşıyorum çok da bilinmesinin gerekli olduğunu düşünmüyorum. O yüzden böyle paylaşımlar çok fazla yapmıyorum. Yapmayınca da insanlar doğal olarak bilmiyor. Google'da adımları arattığım zaman "Onur Dilber evli mi?" diye bir soru çıkıyor. İnsanlar bunu merak ediyor. Çocuğu var mı, sevgilisi var mı, kim gibi sorular...Benim bunları 'özellikle saklayayım, insanlar bilmesin' diye bir kaygım yok. Ama 'bunları paylaşayım insanlar bilsin' diye de bir kaygım yok. Dolayısıyla daha çok işimle ilgili paylaşımlar yapıyorum, özel hayatımı saklıyor gibi görünüyorum. Aslında saklamıyorum. Bunun özel hayata zarar vereceğini düşündüğüm için değil, bunun gerekli olduğunu düşünmüyorum. İnsanlar bununla ilgileniyor olabilirler ama ben bunu paylaşmamak için özel bir çaba sarf etmiyorum. Bunlarla gündem olmak benim için çok önemli değil. Hatta yıpratıcı olabilir diye de zaman zaman hissediyorum. Çünkü beni oynadığım karakterle, sahnede, sinemada, dizide yaptığım işlerle takdir etmeleri veya eleştirmeleri daha önemli aksi takdirde "Aaa onunlaymış, şöyle miymiş, böyle miymiş" gibi özel hayatımla ilgilendiklerinde seyirciyle bulduğum mesleğimi tartışmayı bırakıp saçma sapan şeylerle hakkımda kanaat getirdikleri bir durumla karşı karşıya kalırım. Bu benim tercih edebileceğim bir şey değil. Bu yüzden magazinsel durum beni mutlu etmiyor. Kimileri bununla mutlu olabilir, 'birileri gelse de bizi

burada çekse magazinsel bir haberimiz olsa' diyebilir ve haber olduğunda mutlu olabilir ben bu tarz haberlerle mutlu olmuyorum. Yaptığım işle olumlu veya olumsuz haber olmak beni geliştirebilir, besleyebilir, mutsuz edebilir ama bu benim için daha heyecan verici bir durum. Zamanı geldiğinde sorulara cevap vermem gerektiğinde cevap vermem gerektiğinde saklamıyorum. Özel hayatımla ilgili sorulara cevap vermekten rahatsız olmuyorum. Önemli olan doğru zamanda, doğru yerde bu sorularla karşılaşmam. Bu durumda daima samimi cevaplar veriyorum.

Onur Dilber korkunca, heyecanlanınca, mutlu olunca nasıl olur? Bu duyguları nasıl yaşar?

Zor bir soru Meral Hanım. Onur Dilber korkunca korkar, heyecanlanınca heyecanlanır. Genel olarak insanların verdikleri tepkileri veririm herhalde. Şunu söyleyebilirim: Karadenizli olmamdan kaynaklı duygularımı biraz uçlarda yaşayabiliyorum. Heyecanlanınca heyecanımı yüksek yaşıyorum. Bu karşı tarafa geçebiliyor. Coşkulu yaşıyorum. Mutlu olunca o mutluluk büyük oluyor. Hüzünlü ve gergin olunca, korkunca bu duygular çok uçlarda oluyor. Gergin olduğumu, mutsuz olduğumu saklayamıyorum. Çok saklayabilen biri değilim. O yüzden duygularımı hep uçlarda yaşıyorum. Bir gün beni çok coşkulu, mutlu görebilirsiniz çünkü o gün heyecanlanmışımdır. Mutsuz olduğumda çok fazla insan içine karışmamayı tercih ederim. Daha çok kendime çekiliyorum. Duygularımı saklama konusunda iyi sayılmam. Bu karşı tarafa çok net bir şekilde geçiyor.

Son olarak merak ettiğim bir soruyu sormak istiyorum. İyi insan kimdir?

Bu sorunun cevabını verme yetkinliğine sahip tabii ki değilim. İyi insan kimdir? Bence iyi insan akıl ve vicdanını bir arada kullanabilen, bir ortaklık, bir denge halinde kullanabilen insandır. Empati yapabilme yetisi gelişmiş olan insandır. İyi insan kendinden başka insanları da düşünebilen insandır. Sadece kendini düşünen, bireyci, bencil insan, iyi insan olmaktan uzaklaşır. İyi insan olmak kibirsizlik gerektirir. Başkalarını düşünüyor olmak, başkaları için bir şey yapıyor olmak iyi insan olmanın kıstasları arasındadır. Akıl ve vicdanı bir arada kullanabilmek iyi insan olmanın önemli kıstaslarındandır diye düşünüyorum. İyi insan-kötü insan tartışması kolay kolay bitecek bir tartışma değildir. Kime göre iyi kime göre kötü sorusu burada önemli bir konu. Ama asıl önemli olan iyi insan olma gayreti içinde olmaktır. Hayatınızda bu gayretle yaşamak iyi insan tanımına girer. Bir insan iyi olma gayretiyle yaşıyorsa orada iyilik vardır. Ve o gayreti akıl ve vicdan muhakemesi ile yapabiliyor olmak iyi insan olmanın koşullarındandır. Bu gayreti kendini çok önemsemeden, etrafının farkında olarak yapabilmemesi iyi insan olmanın şartlarındandır diye düşünüyorum.

CAN PINARINDAN

Topraktan gelen düşünme (3)

Prof. Dr. Ahmet İNAM • ODTÜ Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

Düşünmek, "zihnin" içinde kalan bir süreç değildir. Dönüştürücü bir fiil olarak kendimizle ilgili, kendimizi etkileyen, kendi gücümüzle yapabildiğimiz bir etkinliktir. Yaşamaktır, düşüneni bir can olarak aldığımızda. Bir başkasıyla birlikte, onunla etkileşerek düşünmektir. Düşünmek birlikte düşünmektir, agorada Sokrates ve arkadaşlarının yaptığı gibi.

*Dil taşıdığı dünyadan dünyalar oluşturur.
Kendisi dünya olur. Canlıdır.*

Topraktan gelen düşünmenin (felsefenin) ikinci temel ögesi dildir. Bu dil günlük yaşamı yürütmek için kullandığımız dilden farklı bir dildir. Canımızla düşünürken benimsediğimiz, üslubumuzla, tarzımızla, kendimize özgü duyuşumuz ve duruşumuzla içselleştirdiğimiz, içinde kendimizi bulup onunla düşündüğümüz dildir. İyi bir şairin şiiriyle ilişkide olduğu, şiiriyle yurt tuttuğu dildir.

Yurt tutan dil, toprağa değen dil, uzak bir tarihten, geniş bir coğrafyadan gelen dildir. Onunla düşünmenin köklerine yürüyüş yapabileceğimiz, bize içindeki coğrafyada yaşamışlığı açan bir dil. Taşıdığı yaşantılara konuk olabileceğimiz, kendimizi içinde bulacağımız, yurdumuz, konağımız, evimiz olan bir dil. Sınırlarında dolaşp, aşmaya çalıştıkça içinde yeni keşifler yapabileceğimiz, toprağa değen bu dille yaşantılarımızı taşıyacağız.

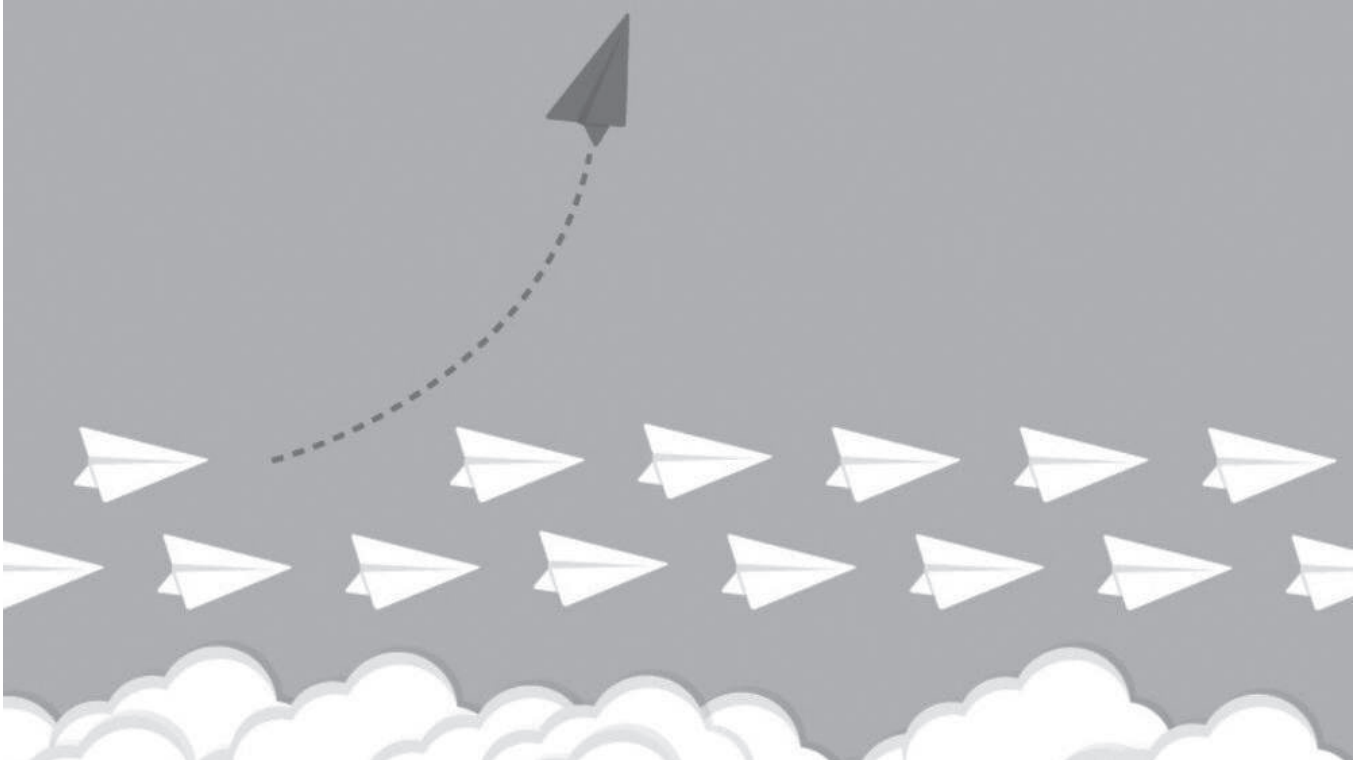
Düşünmenin dilidir. Kapatan, darlaştıran, ezberleten düşünmenin değil elbette. Mantıksal çözümleme ağırlıklı, kavramların soyut alanları içine sıkışmış düşünce ürünleri ortaya koyan düşünmeden söz etmiyorum. Benim *düşüntü* dediğim düşünce ürünleri var, bunlar *düşünceme* ile ortaya çıkıyor. (Bu iki sözcük Anadolu'dan, Derleme Sözlüğü'nden!) Yaşama sorunlarını çözme çabasıyla sığ yaşama "teknikleri" sunan, mâlûmu ilâm eden, bilineni sanki bilinmiyormuş gibi dile getiren, çelişkiler bulmak için kavramlara onları darlaştırıp bakan, başka düşünürlerin düşüncelerini özetleye özetleye özetleyenin kendi düşüncesi sandığı düşünme biçimleri var. İnançları, dünya görüşlerini aldatıcı kurnazlıklarla destekleyen bu düşünme biçimlerine *düşünceme* diyorum. İşte bu *düşüncemelerle* ortaya konan ürünlere *düşüntüler* diyorum. Topraktan beslenecek, dirim-yaşam-hayat bağı içinde canımızla karşılaşılacak düşünme dili *düşüntü* üretmez.

Dil, düşünceyle etkileşir. Düşünce dünyayı içinde yaşattığından dil de dünyayı içinde taşımış olur. Dil taşıdığı dünyadan dünyalar oluşturur. Kendisi dünya olur. Canlıdır. Binlerce yıldan beri bu gezegende insanla birlikte yaşıyor. Dil ile düşünce arasındaki köprü *sözdür*. Düşünen, sözü olandır. Dili söyletendir. Dilin sözünü duyandır. Dil canlıdır, dönüşür, gelişir, gücünü yitirir, ölür, dirilir.

Düşünce dile nasıl durmalı? Dil yalnızca düşünceyi duyurmanın

“ Dil yalnızca düşünceyi duyurmanın aracı değildir. Kendini dile taşıtan düşünceden yana değildir, topraktan gelen düşünme.

”

Düşünürken, gerçeğe düş olup (rastlayıp), toprağa düşebiliriz. Bir tohum olarak düşünceler, yaşanımlar (yaşanmalar) açabilir.

aracı değildir. Kendini dile taşıyan düşünceden yana değildir, topraktan gelen düşünme. Düşüncüyü ele geçirmiş dil de onun dili değildir. Dilin ayartmalarına kendini kaptırmamalı düşünce. Dille düşünce birbirini açmalı. Düşünce dilin önünde öyle bir durmalı ki dil bu duruşla dillenmeli; dili zorlamamalı, eğip bükmemeli, ona müdahale etmemelidir. Dil de düşüncüyü baştan çıkarmamalı, ona oyunlar oynamamalı, onu retoriğe dönüştürmemelidir. Dilin düşünceye, düşüncenin dile çağrısıyla dil dillenecek, düşünce düşünecektir. Dille düşüncenin yaratıcı etkileşimi tinsel alanda düşünme işleyişinin toprakla bağını güçlendirir.

Türkçede düşünme sözcüğü düş (tüş) kökenlidir. Tüş, rüya, hayal anlamına geldiği gibi, düşe (tüşe) de rüya görmek demek. Ayrıca yüksekte yere düşmek, bir toplamdan çıkarmak, indirmek, eksiltmek anlamlarına gelir. Düşünmek (Tüşünmek) düş kökünden dönüşlü bir fiil olarak görülebilir... Dönüşlü fiillerde işi yapanla işten etkilenen aynıdır. (Yıkamak, taranmak örneklerinde olduğu gibi.) *Divan-ı Lugat'it Türk'de* Şöyle bir örnek tümce verilir: "Ol tüş tüşedi" (O düş gördü) "Düş", rüya, hayal gibi anlamlarının yanında zihnimizin içinde geçenler, tasarımlarımız anlamında da alınır (sözcüğün sonradan geçirdiği anlam dönüşümlerini göz önüne aldığımızda) düşeyenin, (düş görenin), düşünme sırasında zihninde oluşturduğu tasarımları, düşünceleri *kendi kendine* gerçekleştirdiğini ileri sürebiliriz. (Dönüşlülük özelliği!) Düşünmede o halde özerklik söz konusudur. Düşeyen, zihninde düşünceler oluşturan insan, bunu kendi kendine yapıyor, yaptığından kendisi etkileniyor, etkilenince yenden düşünüyor!

Yaş kökünden yaşamak ile düş kökünden günü-

müz Türkçesinde kullanılmayan düşemek arasında ilk bakışta anlam değil ama mana yakınlığı var. Düşünmek canımızla yapınca *yaşamak* oluyor. Yaşamakta dönüşlülük yapısını andıran edilgenlik özelliği görülüyor. Birine "yaşadın mı?" diye sorduğunuzda "birileri sizi yaşadı mı?" anlamını çıkarıyorum. Geçişli bir fiil olabildiğini düşündüğümüzde "yaşamak", birini yaşamak, biriyle yaşamı paylaşmak olarak da anlaşılabilir. O zaman "yaşadın mı?" gibi bir soru, günlük dilde tuhaf görünse de "birisi seni hissetti mi, seni sen olarak yaşadı mı?" gibi anlaşılabilir. Belki biraz zorlayarak bunu dönüşlü (reflexive) bir fiil olarak da görebiliriz: "Kendi kendini yaşayabildin mi?"

Düşünmek, "zihnin" içinde kalan bir süreç değildir. Dönüşlü bir fiil olarak kendimizle ilgili, kendimizi etkileyen, kendi gücümüzle yapabildiğimiz bir etkinliktir. Yaşamaktır, düşüneni bir can olarak aldığımızda. Bir başkasıyla birlikte, onunla etkileşerek düşündürmek. Düşünmek birlikte düşündürmektir, agorada Sokrates ve arkadaşlarının yaptığı gibi. Özerk bir güçle etkileşim içinde olmaktır. Düşünürken insan yaşar, yaşanır. *Düşünük* değildir. (*Düşünük*: Düşüncesinin içinde kalan!) İngiliz görgücü (empirist) düşünme tavrı düşüncüyü anlığa (zihne, "mind"a) kapattığı için *düşünüktür*. Benzer biçimde Kartezyen "cogito" anlayışı da *düşünüktür*. Türkçede düş (tüş, tuş) yalnızca rüya ile ilgili değildir. Tuş olma, düş olma, rastlamak anlamın da gelir, örneğin Yunus Emre'de. Türkiye Türkçesinin dışındaki kullanımlarında, inme, durma, konma gibi çağrışımlar taşır. Toprakla ilgisini buradan da çıkarabiliriz. Düşünürken, gerçeğe düş olup (rastlayıp), toprağa düşebiliriz. Bir tohum olarak düşünceler, *yaşanımlar* (yaşanmalar) açabilir.

SANATIN ARKA SOKAKLARINDA

Kuşlarla, ağaçlarla, balıklarla, deniz kabuklarıyla, yılanlarla, boğalarla ve aslanlarla nasıl konuşulur?

Prof. Caner KARAVİT • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Öğretim Üyesi

Issa Samb, nesnelerle konuşmaya ve nesnelerin doğası hakkındaki anlayışımızın yeniden çerçevesini belirlemeye duyduğumuz ihtiyaç üzerine vurgu yapıyor: "Nesnenin dilsiz olması mı, kim diyor? Nesnenin konuşmadığına, ifade etmediğine ve hiçbir şey söylemediğine karar veren sensin. Ama tüm bunlar doğruysa, neden nesneleri hayatımızda taşımamız gerekiyor? Hayır, nesneler konuşurlar, ama kendi dillerini konuşurlar. Rüzgâr kendi dilini konuşur, kuşlar kendi dillerini konuşur, nesneler kendi dillerini konuşurlar."

2019'de Berlin'deki Hamburger Bahnhof Çağdaş Sanat Müzesi'nde gezmiş olduğum ve daha önce Aydınlık gazetesinde de çıkan 'Kuşlarla, ağaçlarla, balıklarla, deniz kabuklarıyla, yılanlarla, boğalarla ve aslanlarla nasıl konuşulur?'¹ başlıklı sergiyle ilgili uzun bir yazı yazmıştım. Sergideki yapıtlar, çevrenin bizim bir parçamız olduğundan daha ziyade bizim çevrenin bir parçası olduğumuzu ve teknik, endüstriyel gelişmelerin çevreyi sürekli bozarak artan yıkıcılığını gündeme getirmişti. Bu sanatsal eylemler, çevrenin belleğini oluşturan yerin, toprağın, suyun, bitki örtüsünün vs. yeniden keşfedilircesine kullanılması-

na vurgu yapıyordu. Ancak, sergide en çok dikkatimi çeken Senegalli bir sanatçıydı ve o güne kadar ismini duymamıştım. Avangart tarzı, oluşturduğu sanatçı grupları, sanat eylemleri, nesnelere yaklaşımı ve sanat yaşamı birçok açıdan bizim Güzel Sanatlar Akademisi yıllarındaki sanatsal çalışmalarımıza benzerlik gösteriyordu. Bu nedenle, bu ay 'Sanatın Arka Sokaklarında' konuşum olarak Senegalli şaman-sanatçı Issa Samb'ı (Resim:1) ve başyapıtı olarak ev-atölyesini ele alacağım. Ülkesinin politik ve estetik unsurlarını kullanarak gösteri sanatları yapan bir sanat örgütlenmesinin kurucularından olan Issa Samb, 1945 tarihinde Senegal'in başkenti Dakar'da doğdu. Dakar Üniversitesi'nde

1) Aydınlık Gazetesi, 21 mart 2019, İstanbul

felsefe ve hukuk okudu. Issa, sanat yaşamına başladığında sanatçı ismi olarak Joe Ouakam takma adını kullandı. Heykel, performans, resim ve tiyatroyu kapsayan disiplinlerarası çalışmalar yaptı.

Resim 1: Issa Samb (sanatçı ismiyle Joe Ouakam)

Çok sayıda oyun, şiir ve denemenin yazarıdır. Çalışmalarında hem Afrika geleneğinden hem de dada, sürrealizm, 'Durumcu Enternasyonal'² gibi Avrupa'nın avangart hareketlerinden yararlandı. Senegal sanatının ticarileştirilmesini açıkça eleştiren bir sanatçıydı. Dakar'ın sanat sahnesinde önemli bir rolü olan Issa'nın, göze çarpan tarzı, canlı estetiği ve toplumdaki rolü onu Dakar'ın en tanınmış sanatçılarından biri yaptı. Çalışmaları, Londra'daki Whitechapel Gallery'de, Dak'Art Bienali'nde, Almanya Kassel Documenta'da sergilendi. Issa, ayrıca Dakar'daki sanat alanları olan Gallery TENQ ve Village des Arts'ın kurucularındandır. Issa ilk sanatçı örgütlenmesi Laboratoire Agit'Art'ı, 1974'te bir grup sanatçı, yazar, film yapımcısı, performans sanatçısı ve müzisyenle birlikte kurdu. Bu sanatçı köyü Senegal'in Littoral bölgesindeki işçi kampında oluştu. Grubun amacı, sanatsal eylemin doğasını

2) Sitüasyonist enternasyonal: Guy Debord öncülüğünde 1956-1972 yılları arasında faaliyet göstermiş, Avrupa'nın önde gelen entelektüel, siyasi teorisyen ve avangart sanatçılarının oluşturduğu uluslararası sosyal devrimsel harekettir. Fikirlerini, ifade ettikleri aşırı politik çıkışları ve eylem çağrıları Durumcuları 1960'ların önemli figürlerinden yapmıştır. Çeşitli avangard grupların birleşmesiyle doğan hareket, yazdığı metinler ve eylemleriyle kendini ifade etti. Gündelik hayata geçirilecek estetik ve politik bir devrimi amaçlayan, muhalif bir topluluktur. Durumcu Enternasyonal bireylerin kolektif olarak yarattıkları yeni bir dünya düzeni önermiştir.

biçimci, nesneye bağlı bir duyarlılıktan, deney ve eyleme dayalı uygulamalara dönüştürmekti.

Bu kolektif çalışmalar, ileride Issa'nın şehir merkezindeki çeşitli malzemeler ve projelerle dolu olan ve ona sergi salonu olarak hizmet veren ev-atölyesi için bir başlangıçtı. Ve bu başlangıç, yıllar sonra Issa'nın ev-atölyesinin avlusunda yaptığı çalışmaların düşünce sisteminin belirleyicisi olarak hayatının sonuna kadar devam etti. Ancak, vurgulanması gereken önemli bir nokta da, Laboratoire Agit'Art'ın üretmiş olduğu sanat etkinlikleri bir yandan çevreyle iletişimi içerirken, diğer yandan politik açıdan farklı kültüre sahip sanatçılar sayesinde sıradanlığı aşmış olmasıdır. Bir sanat köyü olarak Laboratoire Agit'Art, uluslararası sanatsal ifade ve düşünce okulları formlarını inceleyerek, Afrika sanatını yeniden canlandırmak için çalıştı. Bu bağlamda, Laboratoire Agit'Art'ın düşünsel alt yapısından yola çıkarak Issa'nın sanat yaşamını belirleyen üç unsurdan bahsetmemiz gerekir. Bunlar, gençlik dönemi ideolojisi 'Durumcu Enternasyonalizm', içinde bulundukları coğrafya ile ilgili ütopyalardan yeşeren bir 'Afrotopya'³, doğup büyüdüğü bölgenin kültürel köklerinden yeşeren 'animist'⁴ - şamanist sanat eylemleri.

Afrikanlı 68'liler ve 'Durumcu Enternasyonalizm'

Laboratoire Agi'Art grubunun amacı; sanatsal eylemlerini, ürün yerine süreç, kalıcılık yerine geçicilik, estetik fıkırlar yerine siyasi-sosyal fıkırlara dayalı ve nesneye bağlı bir çalışma biçimine dönüştürmekti. Sanatçı ve izleyici arasındaki iletişimi fiziksel nesneler üzerinden yoğunlaştıran Laboratoire Agit'Art'ın eylemleri, daha çok sosyopolitik durumlarla ilgilendi. Laboratoire Agit'Art'ın bu durumu, bağımsızlık süreci sırasında Avrupa ve Afrika arasında siyasi, tarihi, kültürel ve sanatsal alanda iç içe geçmiş bir Senegal tarihini işaret eder ve modern sömürgeciliğin eleştirisini sanatsal avangartlara bağlayan ortak bir mirası vurgular. Aslında, 60'ların sonundaki Afrika bağımsızlık hareketleri, Batı dış güçlerinin (özellikle Fransa'nın) müdahalesini ve sürekli görüşmelere takılan Senegal'in bağımsızlık koşullarını yeniden düşünmeye davet ediyordu. Bu bağımsızlık davetinin başını çekenlerden birisi, 'Afrika'nın 68'lileri olarak adlandırılan grubun simge ismi, sömürge karşıtı eylemci Omar Blondin Diop'tu (Resim:2). O dönem, Fransız yanlısı politikasıyla tanınan Senegal'in ilk cumhurbaş-

3) Afrotopya; Afrika toplumlarının Batı egemenliğini reddettiği, geleceğe dair kendi ifadelerini ürettiği ve bu kültürlerden kaynaklanan bir sosyal yaşam anlayışını benimseyen etkin bir ütopyadır.

4) Animizm: Animizm, evrende bulunan tüm canlı cansız her şeyin hatta olaylarının bile bir ruhu olduğunu savunan bir inançtır. Animizmin babası sayılan Edward Burnett Tylor, animizmi insanlığın ilk dini inancı olarak kabul eder.

kanı Léopold Senghor'du ve solcularla, özellikle de Marksistlerle çatışma içindeydi.

Resim 2: Omar Blandin Diop, 'Afrika'nın 68'lerinden, eylemci, sömürge karşıtı öğrenci Lycée Louis le Grand, Paris (1968)

Bu politikanın karşıtı olan Senegalli öğrenci Omar Diop 1971'de tutuklandı. Ancak, Omar, hücrelerinde 'asılı' olarak ölü bulunur. Bu şaibeli ölümle ilgili olarak, 1973'de Le Monde gazetesinde, Deleuze, Guattari, Lyotard, Lacoste, Godard, Gallimard gibi Fransız aydınları bir soruşturma açılması çağrısında bulunurlar. Böylece Omar Diop, 1968'den beri siyasi ve sendikal eylemi savunan ve yeni-sömürgeci politikaları reddeden kuşağın simgesi olur. Omar Diop, Issa Samb'ın çok yakın arkadaşıydı ve Laboratoire Agit'Art sanatçıları ile Omar'ın mücadele konumu birbirine çok yakındı. Ve onlar, Senegal'de 'Durumcu Enternasyonalist' düşünceye sahip olan tek oluşumdur. Laboratoire Agit'Art'ın sanatsal görüşü gibi, eylemleri de 'Durumcu Enternasyonalizm' düşünce sistemine paraleldi. Agit'art, sanat eylemlerine katılımı edilgen izleyici olarak değil, tam etkin katılımı önerir. Belirli bir zamanla sınırlandırılmış sanatını değil, şimdi yaşanan anda yapılan sanat eylemini önerir. Bu sanatçıların felsefesi; devrimin gündelik hayattan başlayarak yapılacağına inanan, 'gösteri toplumu'nu eleştiren, gündelik hayatta farklı durumlar yaratmayı sanatın kendisi olarak anlayan anarşist bir felsefedir. Hatta 'Durumcu Enternasyonalizm'i benimseyen sanatçıların zaman zaman vandallığa varan sanatsal eylemlerinde de bulunduğunu da belirtmekte fayda var. Ancak, Laboratoire Agit'Art'ın sanat eylemlerini vandallığa vardırıdığını dair bir bilgi yok. 1970'lerdeki Laboratoire Agit'Art'ın çoklu disiplinli sanat eylemleri, nesneye bağlı bir hareket olarak gelişmiştir. Bu hareket, dönemin cumhurbaşkanı Léopold Senghor'un 'négritude felsefesi'⁵ ile şekillenmiş

5) Négritude felsefesi. Negritude tarafından kurulmuş, Afrikalı entelektüeller, yazarlar ve politikacılar tarafından geliştirilen, Afrika ve diasporasında "Siyah bilincini" yükseltmeyi, geliştirmeyi ve sömürgeciliği reddetmeyi amaçlayan bir eleştiri ve edebiyat teorisi çerçevesidir. Savunucuları arasında ilk Senegal Cumhurbaşkanı Leopold Sedar Senghor da vardı. Aydınlar, Siyah radikal geleneğinde Marksist politik

olan Dakar Ulusal Sanat Okulu'nun biçimciliğine karşı eylemlerdi. Agit'Art hareketi sadece 'biçimciliğe' değil, Senegal'in çok sevilen cumhurbaşkanı, kültür teorisyeni ve şair olan Senghor'un iyi koşullarda bir ulusal sanat alanı oluşturma çabalarının da karşısındaydı. Ve ironik bir şekilde, Senghor'un kültür politikasının yıkıcı bir antitezi olarak ortaya çıkmıştı. Bu arada, Agit'Art sanatçı grubu hakkında pek çok çelişkili kaynağa rastladığımı ve bu tür grup çalışmaları için şaşırtıcı bulmadığımı da (grup çalışmalarında bulunan birisi olarak) belirtmek isterim. Bununla birlikte, Laboratoire Agit'Art grubu, estetik kavramlardan siyasi ve sosyal fikirlere ayrılmayı hedefleyerek farklı bir 'sosyal estetik' geliştirmiştir. Grubun kuruluşundan günümüze kadar kolektif üretilmiş eserleri, geleneksel olmayan ve alışılmışın dışında olsa da, Afrika'nın sanatsal geleneklerini bir araya getirmektedir. Dakar sahilindeki terk edilmiş eski bir ordu kıışlasında sanatçı atölyesi köyü olarak kurulan Agit'Art'ın atölye çalışmaları, 1983'teki tahliyelerine kadar sürdü. Grubun devamı sayılacak çalışmalar, Village des Arts'da (Resim:3) dahil olmak üzere çeşitli kamusal ve özel yerlerde gerçekleşti. Issa Samb'ın ikinci sanatçı birlikteliği olan Village des Arts Köyü, 1996 yılında Dakar karmaşasının hemen dışındaki, yeşil ve sessiz bir vahada terk edilmiş Çinli işçilerin kampında kuruldu. Bu sanat köyünde de, faaliyet gösteren sanatçılardan özellikle ikisinin, El Hadji Sy ve Issa Samb'ın çalışmaları öne çıkmaktadır.

Resim 3: Issa Samb kurucularından olduğu sanat köyü Village des Arts, Dakar.

Sanat Köyü'nün ilk yıllarında yapılan çalışmaların çoğu yine çoklu disiplinli üretimdi. Ancak ne yazık ki, Village des arts'ın ilk sanatçılarının çalışmaları bugüne kalmadı ve onların performanslarıyla ilgili çok fazla belge yok. Bugün hala Agit'art sanatçılarının bazıları, Sayısız kediye ev sahipliği yapan ve onlarca stüdyo, sanat galerisi ve açık hava heykel galerisini bünyesinde barındıran yeniden kurulmuş Village des Arts köyünde çalışmaktadır (Resim:4). Günümüzde üyelerinin çoğunun hayatta olmadığı grubun ruhu, Issa Samb'ın 2017'deki ölümüne kadar yaptığı çalışmaları sayesinde somutlaşmıştır.

felsefeyi kullandılar.

Resim 4: Bugünkü sanat köyü Village des Arts, Dakar

Afrotopya ve akli geri kazanma

Issa Samb'ın sanatsal etkinliklerinin yönünü belirleyen unsurlardan birisinin de 'Afrotopya' düşüncesi olduğunun altını çizmekte fayda vardır. Afrotopya; Afrika toplumlarının Batı bilgisinin egemenliğini reddeden, kendi metaforlarını üreten ve kendi kültürlerinin bilgi ölçütlerinden kaynaklanan bir sosyal yaşam perspektifini onaylayan aktif bir ütopyadır. Yani, Afrika gerçekliğinde oluşabilecek tüm olasılıklara geniş alanlar açmak ve onları yeşertmek görevini üstlenen bir ütopyadır. Laboratoire Agit'Art kurulduğu andan itibaren; uygulamaya eğilimli olduğu avangardın doğasına rağmen, Afrika'nın sanatsal biçimlendirmesine ve çokluluk, eşzamanlılık geleneklerine dayanan sözlü ve performatif eylemlerini benimseyen çalışmalar yaptılar. Aslında, Issa Samb'ın doğup büyüdüğü balıkçı köyünün folklorik katmanlarını incelediğimizde, Afrotopya düşüncesine duyduğu yakınlığını ve taşıdığı şaman-sanatçı karakterini daha iyi anlarız.

Resim 5: 20. yüzyılın başlarında Issa Samb'ın doğduğu Lebous balıkçı köyü, Dakar.

Issa Samb'ın ait olduğu halk olan Lebou halkı (Resim:5), geleneksel olarak balıkçıdır ve denize çok yakındırlar. Bu bölgedeki halk için denizin sadece bir tanrısı vardır, ama bu tanrılar kıyı boyunca farklı yerler için farklı olabilirler; erkek veya kadın

olabilirler, farklı isimler alabilirler. Lebou halkının bir özelliği de, akıl hastalarını topluma geri kazandırmak için N'doep adı verilen trans törenleri yapmalarıdır (Resim6).

Resim 6: Senegal Lebous topluluğunun N'doep 'Akli Yerine Getirme' töreni.

'Akli' geri kazandırma törenleri için kutlama düzenleyen N'doep tören topluluğu, birkaç gün boyunca tüm köyü bu törene dahil etmeye çalışır. Lebou halkı akıl hastalığını 'kırık bağlar'ın sonucu olarak görür. Kişi kendi ailesine, köyüne yabancı olur, çünkü onun köklerine yabancılaştırılmıştır, ancak kasabadan ayrılırlarsa delilik de biter. İyileşebilmesi için bir başka yöntem de hastalığın şiddetle kırılmasıdır. Örneğin, akıl hastasını battaniyelere sararak, acı çeken kurbanlık bir hayvanın yanına yatırılırlar. Ve ruhlar, onu ele geçiren her şeyi savuşturmak için çağrılır. Bu şaman törenlerine benzer gelenekler Issa Samb'ın da sanat yaşamında görülür.

Rue Jules Ferry 17 Hurdalığı

Senegalli genç yönetmen Wasis Diop, Issa Samb'ın ev-atölyesi hakkında: "Issa'nın bir adresi olduğunu unutuyoruz, bir yerlerde yaşayan sıradan bir insandı, orası her zaman bize özü hakkında ve ne göreceğimiz hakkında bir fikir vermiştir" diyor. Gerçekten, Issa Samb'ın sanatsal eylemleri için Dakar şehir merkezinde kesin bir adresi vardı: 'Rue Jules Ferry 17' (Resim7).

Resim 7: Issa Samb'ın Rue Jules Ferry 17' adresindeki evatölyesi, 2010.

Issa Samb'ın yaşamının son on yılını geçirdiği Dakar'daki bu bahçeli evi, onun için evden daha fazla bir şeydi. Burası onun atölyesi, yaratıcı alanı ve sanat kuruluşu üyelerinin uğrak yeri. Mekân, Senegalli birkaç kuşak sanatçıların, aydınların ve sosyal aktörlerin beslendiği birçok deneyim, öneri ve tartışmaya yoğunlaşmıştı. Kırk yıldan fazla bir süredir bu alan, Issa tarafından kalıcı olarak canlı tutulmuş, dünya çapında sanatçılar, entelektüeller, araştırmacılar, öğrencilerin ziyaret ettiği bir mekân olmuştur. İnsanlar tarafından imece usulü bir araya getirilmiş bilgilerin yaşayan arşivi burası. Örneğin, avlunun duvarında Issa Samb'ın en eski iki dostunun duvar resimleri bulunmaktaydı (Resim:8).

Resim 8: Issa Samb Rue Jules Ferry 17' adresindeki ev-atölyesinde bir resim çalışma sırasında, 2010.

Bu atölyesinin avlusu; yaptığı resimler (Resim:9), çizimler, heykeller, montajlar, enstalasyonların yanı sıra çeşitli nesneler, başkaları tarafından yapılmış sanat eserleri ve topladığı çeşitli malzemeler de dahil olmak üzere birçok simgesel eserlerden oluşan bir seçkiye ev sahipliği yapmıştır

Resim 9: Issa Samb, 'İsimsiz', tuval üzerine akrilik.

Ayrıca, giysiler, şişeler, bardaklar, bebekler, heykeller, kuru yapraklar, haçlar, lahitler, gazeteler, semboller ve şamanvari gizli güçlerle yüklü malzemeler gibi çok sayıda hurda nesneler hava koşullarının yıpratmasına teslim edilmiş olarak avluya saçılmıştır. Tüm bu malzeme ve nesneler onun atölyesinin avlusunda heykele dönüştürülerek bir araya gelir ve bir ağacın etrafında toplanırlar. Issa Samb, animist bir anlayışla yaklaştığı bu nesnelerle olan ilişkisini her zaman sorguladı: "Elimizde bir nesne olduğunda, o nesneyle aramızda bir ilişki olması gerektiğini fark etmeye başlarız. Bunun nasıl bir ilişki olduğunu bulmaya çalışmak, kendimizi ve bu çekimi çapraz sorgulamaya başlamak demektir."

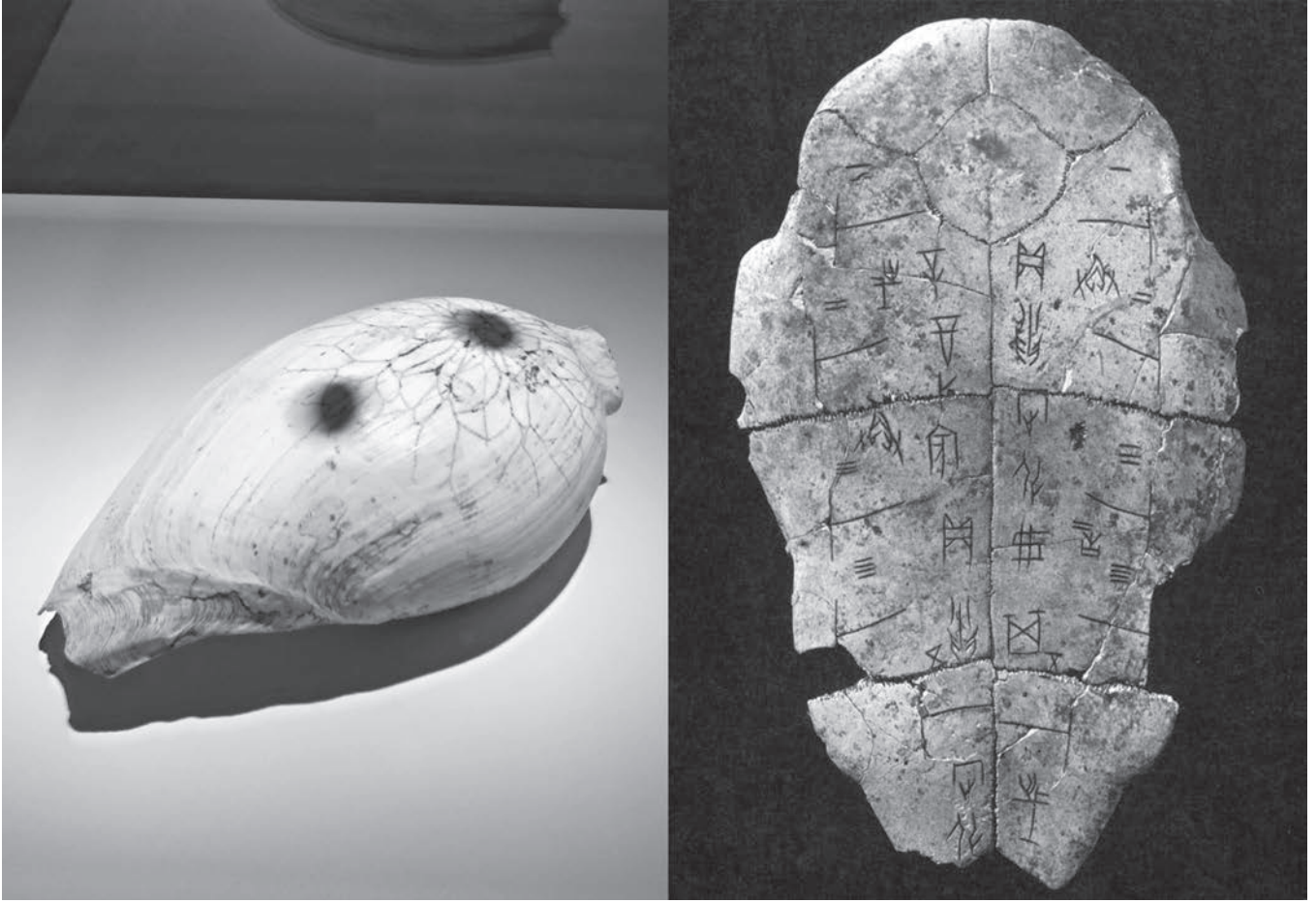
Nesneler kendi dilini konuşuyor

Issa Samb, nesnelerle konuşmaya ve nesnelerin doğası hakkındaki anlayışımızın yeniden çerçevesini belirlemeye duyduğumuz ihtiyaç üzerine vurgu yapıyor: "Nesnenin dilsiz olması mı, kim diyor? Nesnenin konuşmadığına, ifade etmediğine ve hiçbir şey söylemediğine karar veren sensin. Ama tüm bunlar doğruysa, neden nesneleri hayatımızda taşımamız gerekiyor? Hayır, nesneler konuşurlar, ama kendi dillerini konuşurlar. Rüzgâr kendi dilini konuşur, kuşlar kendi dillerini konuşur, nesneler kendi dillerini konuşurlar." Bir bütün olarak sanat eseri kabul edilen nesnelerin ev-atölyedeki dinamik düzenlenmesi, Issa Samb'ın geçmişteki grubu olan 'Laboratoire Agit'Art'ın birliktelik ruhuna bir giriş noktası sağlıyor. Bu bütünlükle birlikte, bu nesneler dünyanın hareketine göre sürekli yer değiştiriyorlar. Issa için avluda 'yer değiştiren' bu nesnelerin anlam zincirleri, sürekli yeniden ele alınarak düzenlenmiştir: "Bu bahçeye düşerek doğal bir yapraktan nesne olma durumuna geçen her bir yaprak, önümüzdeki bütün bu küçük topluluğun tanımına katılan bir konumu benimser (Resim:10).

Resim 10: Issa Samb, Rue Jules Ferry 17' adresindeki ev atölyesi avlusunda bir performans sırasında, 2010.

Ve bu yerin ötesine, tüm Dakar yarımadasına oradan yarımadanın ötesine, tüm kıtaya ve kıtanın da ötesine tüm dünyaya. Bu bir etkileşim meselesi değildir, hatta bir müdahale meselesi bile değildir.

Resim 11: A- Issa Samb, Rue Jules Ferry 17'deki ev-atölyesinde bir performansında kullandığı deniz kabuğu, 2010.

B- Kaplumbağa kabuğuna Çince karakterle yazılmış kehanet kemiği. Shang Dönemi (MÖ: 1766-1112)

Bu yaşayan tüm şeylerin arasındaki ilişkilerin bir durumudur...". Issa Samb'a göre, Çin'de üretilsin Avrupa'da üretilsin en küçük nesnede bile, onların tarihine ve kökenlerine saygı göstererek, nesnelerin dünya üzerinde hareket edebilmeleri için yardımcı olmamız gereken sorumluluklarımız vardır: "Çin'de doğan ve Çin'den Avrupa'ya, Avrupa'dan Afrika'ya ve Afrika'dan Avrupa'ya seyahat eden bir nesnenin anlamsız olduğunu söyleyemezsiniz. Eğer, bunu sadece entelektüel bir grup için ya da bir çeşit estetik züppelik için yaptıysanız, o zaman çok tehlikeli bir şey yapıyorsunuz. Çünkü nesne aracılığıyla, 'diğer'in kültürünü inkâr etmiş olursunuz. Bir nesne ne kadar küçük olursa olsun, Çin, Japon veya Avrupa pazarında seri olarak üretilmiş olsun, kırılabilen bir nesne olsun bize tüm Çin'i ve onun ötesini getirir". Issa Samb'a göre nesnelerin her eylemi ve hareketi insanların dünya düzenini değiştirir. Böylece onların hareketleri ile dünyanın kendini gerçekleştirmesine katılmak için nesnelere yardımcı olmamız gerekir. En küçük, en kırılabilir şeyde bile saygı duymamız gereken bir şeyler taşırlar. Sadece insanları, hayvanları ve bitkileri değil, nesneleri de dolduran bir güçtür bu. Nesnelerin taşıdığı yük, sonuçta bizi dolduran aynı güçten türemiştir. "Bir nesnenin pazara hızlı bir şekilde girebilmek için hazır olması gerekir. Şuradaki nesne bize sadece Çin'de değil, küreselleşen dünya sisteminde de ideolojik durumları öğretir: mevcut dünyanın baskın ideolojisi olan küreselleşmeyi". Tüm bu unsurlar ev-atölye Issa Samb'ın birbirine bağlı

evrenler galaksisini yansıtmak için bir araya geldiler. Burada kişisel saplantılar ve günlük işaretler adeta sunaklara dönüştürülmüştür. Issa Samb'ın bir zamanlar dolaştığı avluda, bu geniş izler, simgeler veya bazen sahip olunan eserlerin ayrıntıları durur. Bunların çoğu kırk yılı aşkın süredir düzenlenen performanslarda kullanılmıştır. Bu performansların hareket dizgeleri; metafizik, dini, politik, şiirsel düşünceleri birbirine bağlar. Issa Samb'ın sanatına doğrudan yansıyan tüm bu düşünceler, 'Durumcu Enternasyonalizm'den, Afrotopya'ya kadar geçmişten derin izler taşır.

Mankenle dans eden şaman-sanatçı

Issa Samb ev-atölyesinin avlusunda sanat etkinliklerini yaparken bir şaman gibidir ve şaman gibi davranmıştır. Issa Samb'ın bu mekânda hem nesnelerle, hem de eski arkadaşlarıyla bir araya gelerek diyaloglar, yerleştirmeler, performanslar gerçekleştirdi. Berlin'deki izlediğim serginin 'Kuşlarla, Ağaçlarla, Balıklarla, Deniz Kabuklarıyla, Yılanlarla, Boğalarla ve Aslanlarla Nasıl Konuşulur' başlığının bende uyandırdığı etki, başlığın tamamen Issa Samb'ı tanımladığı idi. Çünkü sergiye dahil olan sanatçılar içinde, tüm bu canlı-cansız varlıklarla iletişim kurabilecek sanatçının bir animist, şaman olması gerekiyordu, o da Issa Samb'dı. 80'li Akademik (İDGA) yıllarımızda da, aramızda en tartış-

tığımız konulardan birisiydi şaman-sanatçı. Sanatçının bilgi verme, slogan üretme gibi bir görevi olmamalıydı, bir şamanın büyü yapması gibi sanat eylemi yaparak eserini üretmeliydi. Issa Samb'ın ev-atölyesinin avlusundaki gerçekleştirdiği sanat eylemleri de bir şaman-sanatçının ki gibi, bazen bir ölümü ve bazen bir mekanının yok edilmesini kutsamıştı sanki. Bu performanslarından birisini yakın arkadaşı Omar Diop'un cezaevinde asılı bulunmasının kırk üçüncü yılında gerçekleştirdi. Issa Samb'ın ev-atölyesinin avlusuna astığı Omar'ın fotoğrafı onun varlığını simgeledi. Avlu girişinde asılı ipler ve avukat kıyafeti giymiş halde duran Issa Samb, Omar'ın ölümünün koşullarını hatırlatmıştır. Ayakta duran Issa Samb, iddia makamı olarak yargı dosyasının yeniden açıldığını belirtir. Yerde, Omar'ın yeniden açılmış dosyasının sayfalarını yerleştirir. İşin içine büyü girer, avlunun sağındaki duvarlarda, bir isim listesi karakalem çizimleri ile birleştirerek adeta bunlardan bir kehanetin çıkmasını beklediğimiz büyü törenine dönüşür. Etkinliğin sonuç bölümünde Issa Samb, Omar'ın asılmasını simgeleyen asılı bir mankenle dans eder. Böylece Omar'ın varlığı, Laboratoire Agit'Art'a, yani sanata, dolayısıyla bağımsızlık sürecine katılmış olur. Bir başka performansında ise, Issa Samb kendi mekânında törensi bir atmosferle, zemine kömürle çeşitli biçimler çiziyor ve bu çizimlerin üzerine bir deniz kabuğu yerleştiriyor. Deniz kabuğunun üzerine madeni bir para ve onun da üzerine büyükçe bir su damlası damlatıyor. Su damlası bir müddet sonra hareket ediyor, kabuğun üzerine düşen su damlaları kabuğun çatlaklarına girerek çizimleri belirginleştiriyor (Resim:11-A). Issa bir tören havasına getirdiği performansında deniz kabuğu, madeni para ve su damlasının oluşturduğu işaretleri okuyor. Bütün bu törensi sanat eyleminden sonuçlar çıkaran bir şamana benziyor. Bu gösteri bana, antik Çin'deki şamanların geleceği görmek için yaptıkları 'kehanet kemikleri' törenini hatırlatıyor (Resim:11-B). Issa Samb'ın nesnelerle ilişkisi animizmi, performanslarının törensi atmosferi ise şamanizmi andırıyor.

Hiçbir şey her şeydi

Ancak, 'Rue Jules Ferry 17'deki bu 'Afrotopik' ve 'Ütopik' arayışları, Issa Samb'ın 2017 yılındaki ölümüyle sona erdi. Ne yazık ki, yine aynı yıl Issa Samb'ın büyüleyici yeri olan ev-atölyesi yıkıldı ve bahçedeki ağaçlar kesildi. Bu ağaçlar sıradan ağaç değildi, Issa Samb'ın konuştuğu, birlikte performans yaptığı ve sanatsal yaşamında önemli rol oynayan ağaçlardı. Issa Samb'ın ölümünden sonra Berlin'deki sergiyi düzenleyen Majewski, bu mekandaki etkinliklerden arta kalanların UNESCO'nun 'Dünya'nın Belleği' arşivine katılmasını önerdi. Böylelikle, UNESCO'nun web sayfasındaki Senegal'e ait bölümde, artık sömürü tarihinden başka bir şey daha olacaktı. 'Rue Jules Ferry 17'deki kültürel bir bellek olan ev-atölyenin yıkılarak yok edilmesi, sadece

Senegalli sanatçıların değil bize de hüznü yaşatıyor. Berlin'deki serginin video gösterisinde, Issa Dakar sokaklarını gezerken anlıyoruz ki, buradaki her insan ve ağaç Issa Samb'ı çok iyi tanıyor ve seviyor. Issa, Dakar'ın sokaklarında canlılar ve nesnelerle girdiği sessiz iletişimlerle ağır ağır gezinirken, bir an duraksıyor. Sanki tüm sanat yaşamı boyunca yapmış olduğu işlerin geçiciliğini ve 'Rue Jules Ferry 17'deki atölyesinin yok edilmesini hafife alarak uzun sessizliğini bozuyor: "Çünkü, hiçbir şeyin hiçbir şey olduğu zaman, her şey her şeydi".

Kaynakça

- <https://www.oca.no/programme/archive/2006-14/wordwordwordissa-Issa-and-the-undecipherable-form>
<https://luxafrique.net/acknowledging-life-creative-work-issa-Issa/>
<http://www.antjemajewski.de/portfolio/la-coquille-conversation-entre-issa-Issa-et-antje-majewski-dakar-2010-2010/>
 Aydınlık Gazetesi, 21 mart 2019, İstanbul, 2019
<https://www.onewhodresses.com/library/2017/4/28/issa-Issa>
 Karavit Caner, Akadegilmi, Stüdyo İmge Yayınları, İstanbul, 2000
<http://fellowprimo.com/village-des-arts-dakarda-bir-sanat-koyu/>
<https://www.youtube.com/watch?v=WeW1hOIoimk>
 Ngugi WA THIONG'O, Something Torn and New: An African Renaissance, Basic Civitas Books, 2009.
<https://www.sunujournal.com/essays/rethinking-performance-as-archive-through-the-practice-of-elnsphad-jinbspsynbspandnbspsissanbspsamb-wrjds>
 I.Ebong, 'Negritude: Between Mask and Flag. Senegalese Cultural Ideology and the Ecole de Dakar in Reading the Contemporary: African Art from Theory to the Marketplaces ed. Oluibe and Okwui Enwezor, Iniva, London, 1999
 'Kuşlarla, Ağaçlarla, Balıklarla, Deniz Kabuklarıyla, Yılanlarla, Boğalarla ve Aslanlarla Nasıl Konuşulur?' başlıklı serginin kitapçığı, Berlin Hamburger Bahnhof Çağdaş Sanat Müzesi, 2019

BİLİMİN KURGUSU

Cyberpunk: Depresif kuzen

Süleyman ERHARAT • Bilimkurgu Okuru

Cyberpunk, cybernetics ve punk sözcüklerinin birleşiminden oluşmakta. Kelimenin "cyber" kısmı sibernetikle ilgilidir. Endüstriyel ve politik oluşumların ulusaldan ziyade küresel (ya da uzay yerleşimlerinde konumlanmış) olduğu ve bireylerin bilgi ağları aracılığıyla kontrol edilebildiği bir geleceğe, insan biyolojisinin makine ve teknolojiyle güçlendirilmesine, gen mühendisliğinin alabildiğine kullanılmasına, implantların yaygınlaşmasına dayanır.

Bilimkurgunun (artık yaşı geçse de) asi çocuğu cyberpunk...

Elektronik toptancısı bir dayınız var. İşleri başlangıçta pek yorulmuş ama şimdi de bir şikâyeti yok. Önceleri lambalı radyolar, amfilerle uğraşırken son yıllarda en son model wifi ekipmanları satıyor. İşte bu dayınızın artık 30'lu yaşları geçmiş bir oğlu var. Devamlı siyah giyer, ayağında asker postalları, sırtında pırtık bir palto, acayip bir saç modeli ile arzı endam eder. Yüzünün güldüğü pek görülmemiştir. Galiba bilgisayarla ilgili bir işle uğraşıyor. Beyaz yakalı değil ama mavi yakalı olduğunu da kimse iddia edemez. Yaptığı iş devam gerektiren bir uğraş değil herhalde! Zahirî garabetine karşın bugüne kadar kimseye bir zararının olduğu duyulmamış, kimse-den borç almamış. Ne zaman bilgisayarla ilgili bir çıkmazda olsanız yardım elini uzatır. Sohbeti de garip bir şekilde hoştur. Tek hoşlanmadığınız yanı: O bir türlü içinden çıkamadığı karamsar halidir. İşte cyberpunk dediğimiz kallavi alt tür, bilimkurgu namıyla mülakkap dayınızın oğlu olan bu kuzeninizdir.

Bilimin peşinden giden ama hayalgücünü kullanmayı da seven nadi-de okur, bu ay didikleyeceğimiz tamamız: Bilimkurgunun (artık yaşı geçse de) asi çocuğu cyberpunk.

Amazing Stories dergisi, Kasım 1983'de Bruce Bethke'nin "Cyberpunk" adında bir kısa öyküsünü yayımlar. Dünya, bu alt türün adıyla ilk kez böyle müşerref olur. Bethke, biri teknoloji, biri sorun çıkaranlar için olmak üzere iki kelime listesi yaptığını ve bunları çeşitli şekillerde bileşik kelimelerde birleştirmeyi denediğini, bilinçli olarak hem punk tavırlarını hem de yüksek teknolojiyi kapsayan bir terim oluşturmaya çalıştığını söyler. Bethke ayrıca: "Bilgisayarımı çöpe atan çocukların çocukları, yeniyetmelerin ahlaki boşluğunun ve biz yetişkinlerin ancak hayal edeceği teknik akıcılığının birleşimiyle bir Kutsal Terör olacaklar. Üstelik 21. yüzyılın başındaki ebeveynler ve diğer yetkili otoriteler, konuşan bilgisayarlarla iletişim kuran bu ilk yeniyetme kuşakla başa çıkmak için son derece donanımsız yakalanacaklar." diye ilave ederek günümüzün karamsar bir tablosunu çizer.¹

Bu arada 1984'de, bu türün edebiyattaki ilk ağır topu "Neuromancer"

1) The Early Life of the Word "Cyberpunk" - Neon Dystopia, Isaac L. Wheeler (Veritas), Kasım 2016, ABD

“ O bir türlü içinden çıkamadığı karamsar halidir. İşte cyberpunk dediğimiz kallavi alt tür, bilimkurgu namıyla mülakkap dayınızın oğlu olan bu kuzeninizdir.

yayımlanır. William Gibson'ın dilimize de çevrilen bu romanı, edebiyat meftunları için pek banaldır. Nedir: Acar bir bilgisayar korsanının sınırları zorlayınca, köşeleri tutan büyükbaşlar tarafından uslandırılmaya çalışmalarını anlatan beylik bir konuya sahiptir. Ancak Gibson, bu romanı yazarken öyle bir atmosfer yaratmıştır ki, bu atmosfer ve jargon konunun ötesine geçmiştir.

1982'de Ridley Scott'un çektiği "*Blade Runner*" filmi, Bethke ve Gibson'a bir ilham sağlamış mıdır bilinmez ama cyberpunk'ın betimlemeye çalıştığı dünyanın eşsiz bir görsel örneğini verdiği aşıkardır.² Bu bölümde kimi kolayca kaçanların yaptığı gibi işin kısa yolunu seçmeyip (onlar ki, koskoca akımı "*ileri teknoloji, alçak yaşam düzeyi*" diye güdük bir tanıma indirgerler) biraz detaya inmek faydalı olacaktır. Önce etimolojiyi didikleyelim.

Cyberpunk hikayeler çoğunlukla sistem kırıcı, yapay zekâ ya da mega şirketler çevresinde şekillenir.

Türün etimolojisini şöyle özetlemek mümkündür: Cyberpunk, cybernetics ve punk sözcüklerinin birleşiminden oluşmakta. Kelimenin "cyber" kısmı siberetiklikle ilgilidir. Endüstriyel ve politik oluşumların ulusaldan ziyade küresel (ya da uzay yerleşimlerinde konumlanmış) olduğu ve bireylerin bilgi ağları aracılığıyla kontrol edilebildiği bir geleceğe, insan biyolojisinin makine ve teknolojiyle güçlendirilmesine, gen mühendisliğinin alabildiğine kullanılmasına, implantların yaygınlaşmasına dayanır. Cyberpunk kurgularının merkezi veri ağlarıdır. "Punk" kısmı ise 1970'lerin Rock'n Roll terminolojisinden gelir. Bu kavram da genel olarak: Genç, kaldırım mühendisi, saldırgan, kurumsal kavramlara düşman ve yabancılaşmış sıfatlarını barındırır. Punk'ın olmazsa olmazlarından biri ise yanıltıcı unsurların varlığıyla gerçekleşmiş bir hayal kırıklığıdır.

Veri ağları, cyberpunk'ın adeta mütemmim cüzüdür. Çoğunlukla, yakın-subliminal araçlarla hikâyelere girilen bilginin yoğunluğu; güçlü bir şekilde karak-

terize edilen cyberpunk'ın gerçek tarzını gösterir. Cyberpunk hikayeler çoğunlukla sistem kırıcı, yapay zekâ ya da mega şirketler çevresinde şekillenir. Olaylar uzak gelecek ya da farklı galaksiler yerine, Isaac Asimov'un "*Vakıf*" serisi ya da Frank Herbert'in "*Dune*" serisinin aksine yakın gelecekte geçer. Anlatılan hikâyeler, bilgi teknolojisi ve siberetik gibi gelişmiş bilimle, toplumsal düzendeki köklü değişiklikleri vurgular.

Bilimkurgu yazarı Lawrence Person'a göre: "Klasik Cyberpunk karakterleri çoğunlukla, günlük yaşamın hızlı teknolojik değişim, otomatize edilmiş ve her yerden kolayca ulaşılan bilgi, ve abartılı vücut modifikasyonlarıyla sarsıldığı distopik gelecekte toplumdan uzaklaşmış, topluma yabancılaşmış, sınırda yaşayan yalnızlardır."³ Bu tanım, cyberpunk'ın genel karakteristiğini de ortaya koymaktadır. Karamsar, klostrofobik, yozlaşmış, amacından farklı ve kötüye kullanılan teknoloji, neredeyse distopik bir atmosfer...

1980'lere kadar bilimkurgular genellikle iyimser, sonunda protagonistlerin galip geldiği, fezada çatışanların hain uzaylıları yendiği tipik "altın çağ" temalarını izlerken 1980'lerden itibaren cyberpunk, bu ana akımda ayrıksı bir yol çizmiş, geleceğin pek de hayal ettiğimiz gibi olamayacağını söylemiştir. Aslına bakacak olursanız sadece William Gibson "*Neuromancer*"de: SSCB'nin çökeceğini, Çin'in yarı kapitalist-yarı totaliteryen bir rejime evrilip devasa şirketleriyle dünya ekonomisine hükmedeceğini, dünya devletlerinin çok uluslu şirketlerin kontrolüne gireceğini, internetin keşfine ve önemine yönelik de 1984'de iddiada bulunmuştur. Bu açıdan bakıldığında hayal gücünü kullanan kalem efendilerinin, kurallara bağlı kalmak zorunda olan fütüristleri galibe çaldığını düşünebilirsiniz.

Evet! 1970'lerde "Yeni Dalgâ", "Sert Bilimkurgu" gibi akımlar bilimkurgunun içinde oldukça güçlenmişlerdi ancak cyberpunk içerdiği distopik içerikle bunlardan çok daha farklı bir yere (üstelik de oldukça sağlamca) oturmuştur.

Cyberpunk'ın günümüzdeki etkilerini bir inceleyecek olursak, edebiyatta oldukça cılız kaldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Özellikle 1980'lerden itibaren görsel medyanın gemi azağı alması sayesinde bu konuda yazılan romanlar her zaman sinema filmlerinden, tv serilerinden ve bilgisayar oyunlarından geride kalmaktadır. Şimdi size Charles Stross'un 2005 tarihinde yayımlanmış "*Accelerando*" adlı romanını okudunuz mu? diye sorsam, alacağım cevabı aşağı yukarı tahmin edebiliyorum. Oysa Matrix üçlemesini izlediniz mi? desem, ilk cevabın tam tersini söyleyeceğinizi de öngörüyorum. O halde burada cyberpunk'ın zihninizde yaratacağı imgenin kuvvetli olması açısından sinema endüstrisinden (sanat olarak adlandırdığımız bir oluşumun endüstrisinin

2) "Cyberpunk'ın Öncülerinden "Blade Runner", Süleyman ERHARAT, Bilim ve Ütopya, Ocak 2019 Sayısı, Ankara

3) "Notes Toward a Postcyberpunk Manifesto" Lawrence Person, Nova Express, 16.Sayı, 1998, ABD

olması sizce de garip değil mi?) örnekler vermekte fayda vardır. Matrix üçlemesine zaten değinmiştik. Robert Longo'nun *"Johnny Mnemonic"* (ki türün mükemmel bir örneğidir), Christopher Nolan'ın *"Inception"* u, James Cameron'ın *"Avatar"* ı, Steven Spielberg'in *"AI"* ı ve daha niceleri. Manga tabir edilen çizgi roman uyarlamalarından, animelerden hiç dem vurmuyorum bile. Çünkü yerimiz yetmez!

Bir sinema filminin cyberpunk olup olmadığını anlamak için çeşitli kriterler vardır. Bunların en önemlilerini şöyle bir maddeleyelim de okurlarımız için kolaylık olsun.

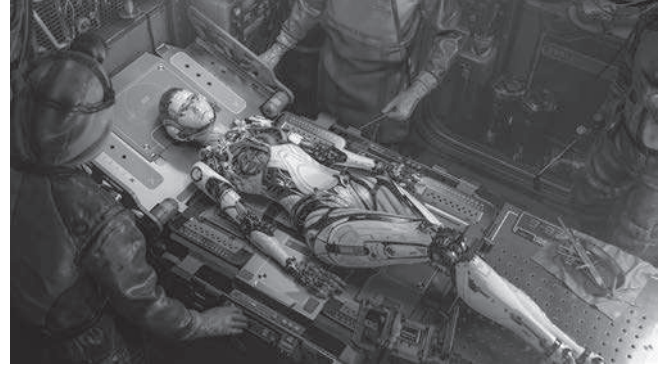
- Binalar cesametlidir.
 - Genellikle yağmur yağar, olaylar genellikle gece yaşanır ve zaruri olarak gündüz geçse bile pusludur.
 - Floresan olmazsa olmaz aydınlatma aracıdır.
 - Japonca simgeler pek popülerdir.
 - Mültikültürel bir demografi vardır.
 - Bilgisayar korsanları (hacker demeye dilim varmıyor) önemli rollerdedir.
 - Bir yer altı örgütü ve yasadışı organizasyona muhakkak yer verilmelidir.
 - Baş kahraman, geçmişte yaşadığı bir travmadan muazzap, gelgitli bir karaktere sahiptir.
 - Teknoloji dostunuz değildir.
 - Herkesde implant organlar, dokular ve hatta komple implant androidler gırla gitmelidir.
- Bu koşulları taşıyan sinema filmlerine ve hatta bilgisayar oyunlarına rahatlıkla cyberpunk yakıştırması yapabilirsiniz.

Sevgili Okurlar,

Daha önceki yazılarımızda pek çok kez belirttiğimiz gibi bilimkurgu okuyan kitle oldukça kısıtlı. Zekâ katsayısı yüksek ve çoğunluğun karşısında azınlıkta kalan her topluluk gibi, bilimkurgu meftunları da aralarında hiç gereksiz tartışmalar yaparlar, birleşecekleri yerde hizipleşir, küser, darılırlar. İşte bu tartışmalardan biri de cyberpunk'ın ölümü üzerinedir. 1990'larda türün çok fazla klişeyi, çok fazla edebi kısıtlamayı ve hep daha fazlasını isteyen bir okuyucu kitlesini temsil ettiğinden dolayı öldüğü tartışıldı. Derken Dünyayı sallayan bir Matrix üçlemesiyle türün ölmediği ortaya çıktı. O günden bugüne sinemada önümüze konulan ürünlere baktığınızda bu iddianın gerçekleştiğini söylemek oldukça güç. İnternetteki arama motorlarına "cyberpunk" yazdığınızda karşınıza çıkan her sonucun *"Cyberpunk 2077"* diye bir bilgisayar oyununa bağlanması (eğer oyunu pazarlayanların sinsi bir planı değilse) bir tesadüf olamaz.

Bir dergi yazısında kişisel görüşlere yer vermek ne kadar doğru bilemiyorum ama kişisel görüşüme göre cyberpunk ölmedi, hayat buldu. Türün başarılı sinema örneklerinden *Johnny Mnemonic* 'de başkahramanın zihninde 80 GB bilgiyi taşıması çok zor bir eylem olarak nitelendiriliyordu. Günümüzde bu kadar bilgiyi parmak belleklerde taşımak dahi

mümkün. Implant teknolojisi aldı yürüdü. Sanal gerçeklik de bununla paralel olarak ilerliyor. İnsanlar uyanık oldukları zamanın büyük bölümünü bir ağa bağlanarak geçiriyor. Bu bağlantı, kullanıcılara kendilerini güvenli hissettiren bir çevre sağlıyor, yapay zekanın onların tercihlerini tahmin ettiği mecralara yönlendiriyor ve hatta yapay zekanın bizim tercihlerimizden yola çıkarak oluşturduğu ağlarda yaşıyorlar diyebiliriz. Demektir ki; 1980'lerin başında Bethke'nin, Gibson'ın işaret ettiği sularda yüzdüğümüzün resmidir.

Bir sinema filminin cyberpunk olup olmadığını anlamak için çeşitli kriterler vardır.

Kendimden örnek vereyim: Şu karantina günlerinde, herkesin bildiği bir video akış programında (You ile başlayıp tube ile bitiyor) prowalk tour denilen videoları izleyerek, Dünyanın hiç gitmediğim yerlerinde yürüyen insanların çektiği tur videolarını izliyorum (kimileri 6 saat). İskenderiye'yi gezdim, Kalküta'yı gezdim. Bendeniz eski model bir insanım, görmek istediğim yerler gerçek mekânlar. Yeni neslin istekleri ise benden çok daha fazlası olacaktır. Onlara bu gerçeklik ve hatta yaşadığımız zaman yetmeyecek daha fazlasını isteyeceklerdir. İşin korkutucu tarafı, daha fazlasını veren kanallar da olacaktır. İnsanın kendi hayal gücünü başka bir üst aklın belirlemesi düşüncesi bana distopya gibi geliyor. Ancak, ilerlemenin (bu ilerleme yanlış bir yöne gitse dahi) önünde durabilmek zor! Bu durumda bize Aziz Nesin ustanın pek şenlikli bir öyküsünde dediği gibi "Du bakali n'olecek?" demek düşüyor.

Cyberpunk'ın günlük yaşamımızdaki izdüşümünü de böyle gayriciddi bir şekilde verdikten sonra içten içe türden soğuduğunuzu tahmin ediyorum. Yapmayın! Neticede, türün kurucu babalarının amacı, yaşanması muhtemel gerçeklikleri tahmin etmektir. Öyle de oldu. Bu durumda önümüze gelen bu türdeki eserlere uzak kalmamakta fayda vardır. Model olarak değil öngörü olarak değerlendirirsek, geleceğe daha hazır bir zihinsel altyapıya kavuşmamız işten bile değildir. Bilimkurgunun hafife alınmayacak görevlerinden biri de budur.

Öyleyse; okumak ve izlemek için her zamankinden daha fazla zamanımız olan bu günlerde iyi okumalar ve iyi seyirler...

“TABLETLERİN DİLİ”

Asurlu tüccarın duyguları

Nurdoğan KAYAALP GÜLEN • Arkeolog

O dönemde Anadolu'ya ticaret için gelen Asurlu tacirler, uzun süreler kalma mecburiyeti nedeniyle yerli kadınlarla evlenmek zorundaydılar: İlişkilerin incelenmesi hâlinde evliliklerin, Asurlular'ın anlayışıyla benzeşmediği görülmektedir: Çünkü Anadolu'da yaşanan birlikteliğe, tek eşlilik ile anaerkil kavram hâkimdi.

Döneme ait Geometrik Desenli Kaplar

M.Ö. 2000'li yılların ilk çeyreğinden 1700'lü yıllara kadar süren dönem, Anadolu'nun "Eski Asur Ticaret Kolonileri Devri" olarak kabul edilmektedir. (Çayır, M. 2004, s. 45) Söz konusu kültür birikiminin yaşandığı Kayseri şehrinin Kültepe yöresindeki topraklar, yazmanlar tarafından kotarılan tarihi değerlerle yüklü tabletlere sahiptirler; her birinin ayrı bir dili bulunur ve asırlar öncesine ait insanların düşüncelerini, duygularını, ilişkilerini bir ayna gibi yansıtırlar...

Döneme ait yıllardan birinde, Asur'dan Anadolu'nun Kaneş (Kayseri Kültepe) şehrine gelen Tüccar Aşşur Taklaku'nun arkasında bıraktığı kadının ismi İştâr Ummi'ydî. Kendisine tekrarlamalı mektuplar gönderiyordu... Söz konusu betiklerden rahatsızlık duyduğu anlaşılan Taklaku, karşı tarafa serzenişte bulunmak üzere bir tablet hazırladı: Zarfın üzerine kendi kimliği ile mektubu alacak kişilerin adını yazdı:

"Aşşur İdi'nin oğlu Aşşur Taklaku'nun mührü. Kadın kölesi İştâr Ummi'ye ve Şa Aşşur Mada'ya önemle rica ederim." (Yalvaç, K. 1974, s. 51)

Aynı alanda, devamı kırılmış olan dikkat çekici bir ifadeye yer verdi: "İsyan etme!"

Sonrasında düşüncelerini tablete aktarmaya başladı:

"İştâr Ummi'ye ve Şa Aşşur Mada'ya şöyle der: İştâr Ummi'ye de ki:" Kadın, olası okuma-yazma bilgisinden uzaktı:

"Niye bana devamlı olarak acele şeyler yazıyorsun, senin üstünde ne var, (senden başka neyim var?). (Borç) aldığın her mana, (Anadolu ve Babil'de 1 mana, 500 gr. Alparslan, M. 2010, s. 7) senin isteğine göredir (senin emrindedir). Çok günlerim yaklaşıyor...

Niçin devamlı olarak beni senin istediğin (duruma) koyuyorsun? Adıma ve sırtıma gökler dolusu işler verilmiştir (yüklenmiştir, çok işim var.) Ve sen devamlı olarak acele şeyler yazıyorsun!" (Yalvaç, K. 1974, s. 51)

Genç bir kadın olduğu anlaşılan İştâr Ummi'nin ısrarla gümüş istemesi, Aşşur Taklaku'yu olası zorda bırakıyordu:

"Sana 10 şekel gümüş ve 1/3 mana'yı gönderdim. Yeter!" (Anadolu'da 1 şekel, 12.5 gr... Babil ölçüsüne göre 8.3 gr. Alparslan, M. 2010, s. 7)

“Asur'dan Anadolu'nun Kaneş (Kayseri Kültepe) şehrine gelen Tüccar Aşşur Taklaku'nun arkasında bıraktığı kadının ismi İştâr Ummi'ydî.

Gümüşün tamamını kendisinin kazandığını açıklamak ihtiyacını hissetti: "Benim gümüşüm!"

Öfkesini ise aşağıdaki cümleyle vurguladı:

"Babanın bana verdiği kumaş (iş) nedir?"

Satılmak üzere kendisine gönderilen dokuma ile ancak az miktarda şekel kazanılıyor, diyordu... Bir sonraki açıklama ise şaşırtıcı bir şekilde farklı bir dünyayı işaretledi:

"Lütfen önemle rica ederim, ilk gelen ile veya Aşşur Taklaku (bir diğer tüccar veya kendisi olabilir) ve Şa Aşşur Mada (kadının babası olmalı) ile kalk gel!"
Özleme bağlanan kalp atışları yoğunlaştığında, "Çocuğu bırakma," (Yalvaç, K. 1974, s. 51) dedi.

Duygularının yükselmesinin devamında ise İhtar Ummi'ye teslim oldu:

"Ve eğer gümüşe ihtiyacın varsa, Aşşur Taklaku sahip olduğu bir veya iki şekel gümüşü sana versin, senin kârın ne ise, o olsun!"

Elindekini, avucundakini verecek gibi bir ifade daha kullandı:

"Gerçekten beni seviyorsan, kalk gel!" (Yalvaç, K. 1974, s. 51)

Yeniden bir araya gelebilmeleri ise henüz olanaklı değildi, çünkü Aşşur Taklaku, aşılması gereken farklı bir kuralın içinde yaşıyordu: O dönemde Anadolu'ya ticaret için gelen Asurlu tacirler, uzun süreler kalma mecburiyeti nedeniyle yerli kadınlarla evlenmek zorundaydılar: İlişkilerin incelenmesi hâlinde evliliklerin, Asurlular'ın anlayışıyla benzeşmediği görülmektedir: Çünkü Anadolu'da yaşanan birlikteliğe, tek eşlilik ile anaerkil kavram hâkimdi. (Kınal, F. 1956, s. 359, 360): Ayrıca boşanan kadınlar, erkekler gibi kendilerine yeni bir eş seçme hakkına da sahiptiler... (Sever, H. 1992, s. 668, 670)

Aşşur Taklaku'nun, içine duygularını kattığı mektubundaki anlatımı, aşağıdaki gibi devam etti:

"Evlendiğim bu kadın (her şeyi) bir tarafa bırakacak..."

Bu cümle, yerli eşin ayrılmaya razı olduğunun işaretiydi... Sözlerine devam eden Tüccar, bu kez İhtar Ummi'nin gönlünü almaya çalıştı:

"Sen gönlünce neye sahip değilsen, bu gün ben..." (Yalvaç, K. 1974, s. 51, 52)

Diğer açıdan Kaneşli karısına iyi davranmak ihtiyacını hissediyor olmalıydı ki İhtar Ummi'den dikkat çekici bir ricada bulundu:

"Ona bir çift iyi (cins) ayakkabı getir." (Yalvaç, K. 1974, s. 52)

Cümlelerinin devamını, sevgiye ve özleme dayanan duygularıyla pekiştirdi:

"Acele olarak (yola) çıkmamazlık etme! Beni harap etme, önden çık, gel!" (Yalvaç, K. 1974, s. 52)

Asurlu Ummi, aldığı davetin ardından belli bir süre sonra Anadolu'ya geldi... Onun, Kaneş'de yaşamaya başladığını ve böyle bir nedenle aşağıda verilen tablette görüldüğü üzere şahitlik yaptığını öğreniyoruz:

"(Yerli Bayan) Sisisi'nin, Nakkilit ve Mana Mana'da ½ mana 4 ½ şekel gümüşü vardır. (Tanrı) Anna'nın (bayram) ına kadar ödeyecekler. Asu'nun huzurunda, Naqidu'nun huzurunda, İhtar Ummi'nin huzurunda." (Bilgiç, E. Dr. Sever, H. Dr. Günbattu, C. Dr. Bayram, S. 1990, s.79)

Sırada, Aşşur Taklaku'nun evli olduğu kadını resmi yoldan terk etme olayı bulunmaktadır; gerçekten ayrılacak mıydı? Aynı kentte karşımıza bu kez boşanma ile ilgili bir belgenin çıktığını görüyoruz; baba adı belli olmamakla birlikte erkeğin adı Aşşur Taklaku şeklinde geçiyor:

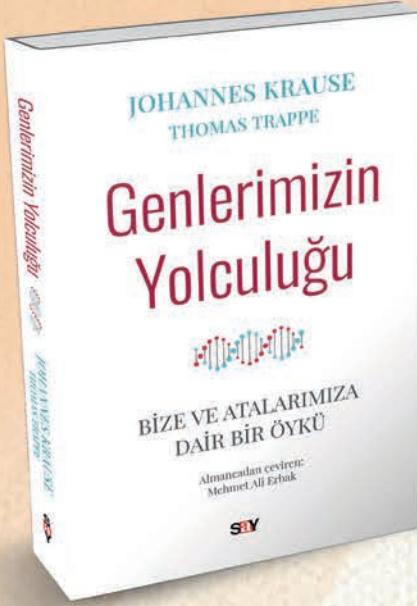
"Şakriuşva, Aşşur Taklaku'nun karısıdır. Koca ve karı boşandılar. (Birbirlerinden ayrıldılar). Taraflardan biri, diğerine herhangi bir şey için dönmeyecek." (Sever, H. 1992, s. 668)

Bir Anadolu kadını olarak sözünde durduğu belli olan Şakriuşva ile Aşşur Taklaku'nun boşanma belgesine ayrıca her iki tarafın da, "yeni eş seçme hakkına sahip olduklarına" dair bir bilginin eklendiğini görüyoruz...

Aynı tablette dikkat çeken diğer kayıt, boşanma tümcesinin ardından gelen cümlede: "iki tarafın da diğerinden hak talebinde bulunamayacaklarının" açıklanmasıdır. Bu anlatımla bir bakıma, günümüze ait olan "Anlaşmalı Boşanma" işleminin bir benzerinin işaretlendiğini görüyoruz...

Kaynaklar

- Alparslan, M. Eski Anadolu'da Ticaret, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, Ege Yayınları, İstanbul, 2010
- Prof. Dr. Bilgiç, E. Dr. Sever, H. Dr. Günbattu, C. Dr. Bayram, S. Ankara Kültepe Tabletleri I, TTK Basımevi, Ankara, 1990
- Çayır, M. Kültepe'den Yerli Bir Tüccara Ait Beş Tablet, Archivum Anatolicum, AÜDTCE, 7/1, Ankara, 2004
- Kınal, F. Eski Anadolu'da Kadının Mevkii, Belleten XX, TTK, Ankara, 1956
- Sever, H. Anadolu'da Nişanın Bozulması Hakkında Verilmiş Kaniş Karumu Kararı, Belleten, Sayı:217, TTK, Ankara, 1992
- Veenhof, Klaas R. Two Marriage Documents From Kültepe, Archivum Anatolicum, AÜDTCE Sayı: 3, Ankara, 1997
- Yalvaç, K. Sumer-Babil ve Asur'da Mektup Çeşidi Örnekleri, AÜDTCE, Eski Ön Asya Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Dergisi, Anadolu (1972), Ankara, 1974

BİZE VE ATALARIMIZA DAİR BİR ÖYKÜ

Göç ve pandemi insanlık tarihi kadar eski ve birbirleriyle ilişkilidir. Göç eden halklar beraberlerinde yeni genler, yeni diller, yeni teknolojiler ve yeni salgınlar getiriyor. *Genlerimizin Yolculuğu* eski teorileri ve yeni bulguları yeni arkeogenetik biliminin merceği altına alarak geçmişe, bugüne ve geleceğe dair bize güncel bir bakış açısı sunuyor.

Johannes Krause & Thomas Trappe
çev. Mehmet Ali Erbak
256 sayfa

Eğer karanlık madde ve karanlık enerji kuramları doğruysa, evrenin yaklaşık yüzde 27'si karanlık madde ve yüzde 68'i de karanlık enerjidir. Bizim doğrudan gözlemlediğimiz her şey sadece geriye kalan yaklaşık yüzde 5'ten ibarettir. Karanlık enerjinin ölçümü ölçülme biçimine bağlı olarak farklı sonuçlar verir ve –karanlık madde ile karanlık enerjiyi açıklayan kuramı saymazsak– bizim en isabetli fizik kuramımız olan kuantum mekaniğiyle çelişir. Bu da muhtemelen modern bilimin en heyecan verici yönüdür.

Brian Clegg
çev. Sinan Köseoğlu & Ege Can Karanfil
160 sayfa

NEW SCIENTIST DERGİSİNİN HAZIRLAMIS OLDUĞU POPÜLER BİLİM KİTAPLARI ARTIK TÜRKÇEDE...

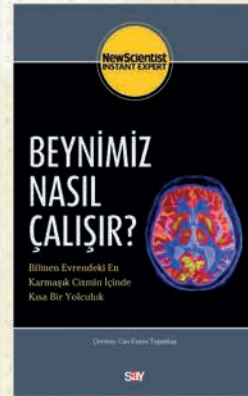
YENİ

çev. Samet Öksüz
296 sayfa

çev. Mihriban Doğan
216 sayfa

çev. Can Evren Topaktaş
280 sayfa

YENİ

çev. Samet Öksüz
296 sayfa

www.sayyayincilik.com / www.saykitap.com

Tel.: (0212) 512 21 58 • e-posta: dagitim@saykitap.com

www.facebook.com/sayyayincilari www.twitter.com/sayyayincilari www.instagram.com/sayyayincilik

SAY

Bilim ve Ütopya'ya Türkiye'nin dört bir yanından ulaşabilirsiniz.

İnternet mağazamızdan **abone olabilir**, güncel ve eski sayılarımızı **indirimli** sipariş verebilirsiniz

Sizler için derlediğimiz Evrim, Fizik, Psikoloji, Tarih, Bilim Tarihi, Uygarlık Tarihi setlerinden **edinebilirsiniz**.

Popüler Bilim, Din ve Aydınlanma, Uygarlık Tarihi ve Çocuk kitaplarını **satın alabilirsiniz**

100 TL ve üzeri alışverişlerinizde **kargo bedava!**

magaza.bilimveutopya.com.tr

